

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
 OTTO PICK
 ŠÉFREDAKTOR
 ZDENĚK ZBOŘIL
 ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
 ROBERT SCHUSTER
 ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
 MILENA ŠTŘEJKOVÁ
 SEKRETÁŘKA REDAKCE
 IRENA KREJČOVÁ
 GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
 GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
 AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
 DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

LADISLAV CABADA, MILOŠ CALDA,
 ADAM ČERNÝ, PETR DOSTÁL,
 MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
 JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
 MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
 KRISTINA LARISCHOVÁ, PETR LEBEDA,
 PAVEL MÁŠA, ALOIZ NEUSTADT,
 KAREL PEZL, OTTO PICK,
 MILOŠ POJAR, PAVEL PŠEJA,
 RICHARD SEEMANN, JIŘÍ SCHNEIDER,
 IVO ŠLOSARČÍK, VÁCLAV ŠMEJKAL,
 JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KVĚTA ŠUBRTOVÁ,
 FRANTIŠEK ŠULC, FILIP TESAŘ,
 JOSEF VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ,
 JAN ŽIŽKA

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačevoiny povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 zo dňa 12. 9. 1996.

OBSAH 10/2003 ROČNÍK XXVII

STR.

SVĚTOZOR	2
POHYB OBYVATELSTVA A STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ / zz	3
MIGRACE	
MIGRACE: HISTORIE A SOUČASNOST / Zdeněk Uherek	4
POHYBY ČÍNSKÉHO OBYVATELSTVA V PROMĚNÁCH DOBY / Markéta Moore	6
MIGRACE A AMERICKÁ SPOLEČNOST / Miloš Calda	9
STRAŠÁK SJEDNOCUJÍCÍ SE EVROPY: UPRCHLÍCI A IMIGRANTI Z (DIVOKÉHO) BALKÁNU / Filip Tesař	11
MIGRACE A AFRIKA / Michael Romancov	13
ZEMĚMI SVĚTA	
PŘISTĚHOVALECTVÍ V ITÁLII / Klára Polednová	15
CHUDOBA NUTÍ MEXIČANY EMIGROVAT / Jindřiška Borská	19
BOJ PROTI TERORISMU V SOUČASNÉM SOMÁLSKU / Jan Závěšický	21
EKONOMICKÝ OBZOR	
SOUDOBÉ HOSPODÁŘSTVÍ: NÁRYS ZMĚN A TENDENCÍ / Jiří Fárek	23
VZTAHY A PROBLÉMY	
ÍRÁN, USA A STŘEDNÍ VÝCHOD / Emil Souleimanov	27
EVROPSKÁ UNIE JDE DO ZBRANĚ / Josef Fučík	29
VOLNÁ TRIBUNA	
ROZHOVOR S IRÁCKÝM MINISTREM KULTURY MUFIDEM JAZAIRIM / Pavla Jazairiová	33
NORSKÉ VÁLEČNÉ DĚTI / Lubor Vorel	37
RECENZE	
VOJENSTVÍ V SOUČASNĚ BLÍZKOVÝCHODNÍ POLITICE / Jan Eichler	39
PŮVODY VÝZNAMNÉ VÁLKY / Tomáš Potměšil	41
POPULAČNÍ VÝVOJ ČR 1990–2002 / -zz-	42
DECENTRALIZACE V ZÁPADNÍ EVROPĚ / Ladislav Cabada	42
VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV	43

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP 11/2003

(které má vyjít do 30. 11. 2003)

► *Právní pohled na evropskou ústavní smlouvu* ► *Vnější dimenze ústavní smlouvy* ► *Ekonomicko-podnikatelské aspekty návrhu Evropské ústavy* ► *Institucionální reforma Evropské unie* ► *Íránské studentské hnutí* ► *Ohlédnutí za českým předsednictvím VS OSN* ► *„Maquiladoras“ v Mexiku*

ZÁŘÍ 2003

1. – severokorejské úřady oficiálně pohrozily, že přestanou vyjednávat o svém zbrojním programu a vyzkoušejí jaderné zbraně.

1. – španělský premiér a šéf Lidové strany José María Aznar oznámil, že ve volbách na jaře 2004 nebude znovu kandidovat na premiéřské křeslo. Jeho nástupcem se má stát dosavadní vicepremiér Mariano Rajoy.

1. – v Iráku byla jmenována první vláda (vládní rada) po pádu Saddáma Husajna. Bude úřadovat do voleb plánovaných na konec roku 2004.

1. – na Slovensku začala platit zásada „třikrát a dost“, podle níž budou soudci ukládat „chronickým“ zločincům doživotní nebo dlouholeté tresty.

2. – indonéský muslimský duchovní vůdce Abu Bakar Bashir byl v Jakartě odsouzen ke čtyřem letům vězení. Soud neměl dostatek důkazů o tom, že byl Bashir vůdcem vlastizrádných akcí, jejichž cílem bylo svržení zákonné vlády, ani o tom, že byl předákem teroristické organizace Jamaah Islamiyah.

2. – americký prezident George W. Bush podepsal návrh nové rezoluce Rady bezpečnosti OSN k Iráku, podle níž se má rozšířit mandát OSN při stabilizaci a obnově této země.

3. – mezinárodní jednotky pod polským velením oficiálně vystřídaly americkou námořní pěchotu v pěti provinciích ve středním Iráku.

3. – na řeckém Rhodu byla zahájena mezinárodní konference Dialog civilizací za účasti tří set politiků, vědců, představitelů průmyslu a církvi. Smyslem bylo posoudit možnosti nového systému celosvětové bezpečnosti, který by byl založen nejen na spolupráci mezi oficiálními státními strukturami, ale také na propojení společenských a zájmových organizací.

4. – německý kancléř Gerhard Schröder a francouzský prezident Jacques Chirac odmítli návrh nové rezoluce RB OSN, kterou podepsal americký prezident Bush.

5. – německý kancléř Gerhard Schröder při jednodenní oficiální návštěvě v Praze prohlásil, že mezi oběma státy neexistují žádné podstatné problémy a že krátké období podráždění je už překonáno.

5. – lídři opozičních slovenských stran Směr, Lidové strany-Hnutí za demokratické Slo-

vensko a Komunistické strany Slovenska uzavřeli dohodu, že na parlamentní půdě budou postupovat společně.

6. – ministři zahraničí Evropské unie se dohodli, že zařadí politické křídlo palestinského hnutí Hamas na svůj seznam teroristických organizací.

6. – palestinský premiér Mahmúd Abbás podal demisi. Vyvrcholily tak boje o moc mezi ním a Jásirem Arafatem. Tato skutečnost byla všeobecně interpretována jako konec nadějí pro uskutečnění amerického mírového plánu. Do funkce premiéra byl navržen Ahmad Kurája.

6. – Izrael podnikl neúspěšný pokus zavraždit několik špiček palestinského hnutí Hamas včetně duchovního vůdce šajcha Ahmada Jásína.

9. – zástupci irácké vládní rady se zúčastnili jednání Ligy arabských států. Členství v této regionální organizace bylo v Iráku zatím obnoveno jen dočasně.

9. – zemřel „otec“ americké vodíkové bomby Edvard Teller.

10. – indonéský soud odsoudil k smrti jednoho ze strůjců atentátu na Bali v loňském říjnu Imama Samundru. Byl považován za mozek skupiny, jež útok provedla.

10. – švédská ministryně zahraničí Anna Lindhová byla při nákupu v obchodním domě pobodána útočníkem. Následující den svým zraněním podlehl.

11. – izraelský bezpečnostní kabinet rozhodl, že prezident palestinské autonomie Jásir Arafat může být vyhoštěn.

11.–14. – papež Jan Pavel II. vykonal čtyřdenní návštěvu na Slovensku.

12. – Rada bezpečnosti OSN zrušila sankce, které v roce 1992 uvalila na Libyi. Těsně předtím uzavřela Francie s Libyí dohodu o odškodnění obětí pumového útoku na letadlo DC-10 společnosti UTA v roce 1989, při němž zahynulo 170 lidí.

12. – MAAE dala Iránu lhůtu do 31. října, aby dokázal, že nemá tajný program výroby jaderných zbraní. Zástupci Iránu na znamení nesouhlasu s rezolucí opustili jednací sál a hodlají přehodnotit spolupráci s MAAE.

14. – konference o mezinárodním obchodu v mexickém Cancúnu skončila po pětidenním jednání neúspěchem. Bohatě a chudě země se neshodly na řešení žádného základního problému od subvencí do zemědělství až po nová obchodní pravidla.

14. – švédští voliči rozhodli v referendu proti přijetí eura, když se proti zavedení společné evropské měny vyslovilo 56,1 procenta voličů.

14. – pro vstup do Evropské unie se v referendu vyslovilo téměř 67 procent estonských voličů.

17. – Evropská komise definitivně a oficiálně požádala, aby její budoucí struktura zahrnovala zástupce všech členských států EU bez ohledu na jejich počet. Spolu s mnoha dalšími státy se tak postavila proti jednomu bodu návrhu evropské ústavní smlouvy vypracované Konventem.

17. – irácká vládní rada vyzvala USA, aby jí co nejdříve postoupily správu nad Irákem.

18. – Ali Imron, jeden z osnovařů atentátu na Bali v loňském říjnu, dostal trest doživotního vězení.

19. – bývalý irácký ministr obrany Sultán Hášim Ahmad Taj se po několika týdnech vyjednávání vzdal v Mosulu americkým jednotkám.

19. – Rada bezpečnosti OSN schválila vyslání 15 000členného mírového sboru do Libérie. Do jednotek OSN má být integrována část vojáků ze západofrického mírového sboru (ECOMIL), kteří jsou již v Africe. Zároveň prodloužila o půl roku mandát mírových sil v Sieře Leone a schválila jejich redukci na 5000 mužů do letošního října.

19. – prezidenti Ruska, Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny podepsali v Jaltě v rámci summitu Společenství nezávislých států dohodu o vytvoření společného hospodářského prostoru.

19. – Valné shromáždění OSN přijalo rezoluci žádající Izrael, aby odstoupil od svého rozhodnutí vyhostit Jásira Arafata.

20. – pro vstup do EU se v Lotyšsku vyslovily dvě třetiny hlasujících.

21. – ve volbách do Zemského sněmu v Bavorsku zvítězila více než 60 procenty CSU dosavadního premiéra Edmunda Stoibera.

22. – ministři financí skupiny G 7 se zavázali, že zvýší krátkodobě finanční pomoc palestinské samosprávě, a vyzvali k tomu i další členy mezinárodního společenství.

22. – při sebevražedném atentátu u bagdádského sídla OSN zahynul jeden útočník a jeden policista.

22. – novým generálním tajemníkem NATO se po George Robertsonovi stal nizozemský mi-

nistr zahraničí Jaap De Hoop Scheffer.

23. – americký prezident George W. Bush v projevu na zasedání VS OSN žádal souhlas pro rezoluci, která by posílila americké vojáky v Iráku o mezinárodní jednotky a dala OSN větší roli při obnově země, např. aby dohlížela na přípravu voleb a vznik nové vlády. Francouzský prezident Jacques Chirac prohlásil, že jednostranná válka USA proti Iráku uvrhla OSN do jedné z nejvážnějších krizí.

24. – prezident USA George W. Bush a německý kancléř Gerhard Schröder oznámili, že své rozpory ohledně Iráku vyřeší, a dohodli se na spolupráci při stabilizaci této země.

24. – Organizace zemí vyvážejících ropu se dohodla na snížení produkce dodávek ropy na světové trhy. Těžba se od listopadu sníží o 900 000 barelů denně.

24. – švédská policie zadržela 24letého muže podezřelého z vraždy ministryně Lindhové. Stopy DNA zjištěné na místě činu se shodují se vzorky jeho vlasů. Na podezřelého Mijaila Mijailoviče upozornili dva psychiatři. Mladík je údajně psychicky labilní a nenávidí prominenty. Později bylo oznámeno, že se se svým činem přiznal matce.

26.–27. – se konal summit Vladimira Putina a George W. Bushe v Camp Davidu. Prezidenti vyzvali Irán a KLR, aby zastavily své jaderné programy. Dohodli se, že budou usilovat o svobodný a demokratický Irák.

28. – téměř celou Itálii postihl výpadek proudu. V této souvislosti se vyskytly názory, že mohlo jít o důsledek teroristického činu.

29. – před pařížským soudem začal proces s bývalým premiérem Alainem Juppem a dalšími 26 osobami. Jsou obžalováni z podílu na ilegálním financování dnes už neexistujícího pravicového Sdružení pro republiku v 80. a 90. letech. Juppé hodlal v roce 2007 kandidovat na funkci prezidenta.

29. – Irán přiznal, že už na druhém místě v zemi byly nalezeny stopy vysoce obohaceného uranu. Trvá však na tom, že uran byl nalezen na zařízení zakoupeném v cizině.

30. – KLR oznámila, že nemá zájem na pokračování rozhovorů o svém jaderném odzbrojení, pokud Spojené státy nejsou ochotny dát Severní Koreji záruky, že na ni nezaútočí.

Pohyb obyvatelstva a stěhování národů

Snížit pohyb obyvatelstva byl prý, někdy na počátku 80. let, eufemismus Vasilu Biľaka, který měl odůvodnit individuální nátlakové akce proti režimu nepřijemným osobám, ale i proti ostatním občanům ČSSR. To bylo v době, kdy ještě existovaly *vnitřní pasporta* v SSSR, které sloužily ke kontrole pohybu obyvatelstva v celé jedné šestině světa. Tato kontrola pohybu měla svou starodávnou tradici, která začíná posíláním proti carovi výhrůžně se stavícím členům jeho rodiny na Solovjetskije ostrova, později nechvalně populární centrum souostroví Gulag. Zdánlivá nesmyslnost a jakoby nemožný pokus kontrolovat, kde lidé chtějí žít a bydlet, trval v Rusku téměř pět století a až již byl úspěšný, nebo ne, jen tento fakt nás nutí zamýšlet se nad tím, jakou souvislost mají takové nápady s existencí lidstva, kultur a civilizací.

Na druhé straně touha dobývat nové světy a putovat pod nejrůznějšími záminkami z místa na místo je snad ještě starší než záměry tento pohyb omezovat. Každý, kdo procestoval Spojené státy od východu na západ, ví, jak je snadné se kdekoli na cestě ubytovat a jak tato síť motelů je každý večer zaplněna cestujícími odněkud někam. Zákaz stěhování, stejně jako pokusy o co nejrychlejší přemísťování jednotlivců a skupin z místa na místo jsou důvodem hezkého evropského rčení o *stěhování národů*. A to v době, kdy bylo důležitější být zrozen k právu než v nějaké zemi a kdy etnicita, vymyšlená a doplňující dějiny vytvořené kláštery někdy v 8.–9. stol., nebyla zdaleka tak zřetelná, jak se dnes domníváme. Frank, Slovan nebo Jude mohlo také být označením spíše sociálního postavení než jen pojmenováním *národů*, a teprve mnohem pozdější interpretace evropských dějin dodaly a fixovaly nové a mnohem pozdější době odpovídající obsahové významy těchto slov.

Z pojmenovávání velkých migračních vln, které provázejí dějiny lidstva odedávna, jsou stále svěží ty, které ovlivňují ještě dnes demografické ukazatele celých oblastí, ale pomalu se zapomíná na ty menší, byť neméně ve své době civilizačně agresivní. Historické komparatistice obvykle unikají *vnitřní* migrační vlny, které podobně jako ty *vnější* probouzejí a nechávají trvat sousedským revnivostem, nepřátelstvím a někdy i etnickými, ale ve skutečnosti sociálně motivovaným vyvražďováním. Balkánské války jsou jen jedním z mnoha důkazů pro podobná tvrzení, ale podobné situace, byť ne tak dramatické jako na území bývalé Jugoslávie, bychom mohli objevit i jinde (viz mj. Rusko, Čína, Afrika...).

V podstatě každý větší vojenský konflikt, natož pak ty tři poslední světové, vedl k masivnímu pohybu obyvatelstva, někdy nepochopitelnému přemísťování z místa na místo, k útekům, vyháněním, přesunům a odsunům, transferům, ale především vystěhovááním a přistěhovááním.

Věk rozumu, a 20. století zvláště, přinesly větší četnost, masivnost a přesnější evidenci transferů lidských bytostí a bylo to právě na konci 19. století, kdy získávala na popularitě německá *Anthropogeographie* nebo francouzská *Géographie humaine*. Už první světová válka přivedla do Evropy vietnamské a indické vojáky z francouzských a britských kolonií a poválečné uspořádání v Evropě i ve světě bylo motivováno jednak otevřeně vyhlášeným právem na sebeurčení národů, ale i právem na území, které jim bylo vítěznými mocnostmi přiděleno. Již zde byl vlastně zakotven princip násilného stěhování, který otvíral vrátka, nebo snad přímo vrata uskutečnění myšlenky globální migrace.

Masivní vlna porevolučních uprchlíků ze sovětského Ruska (odhaduje se na tři miliony duší) byla stejně pozoruhodná jako pozdější vlna židovských emigrantů z Německa. Také léta ekonomické krize švala ty zubožené z místa na místo a pohyb německého obyvatelstva, jen dočasně řízený Rasovým a osídlovacím úřadem pod správou Heinricha Himmlera, má souvislosti až do dnešní doby. Původní *tažení na Východ* se změnilo v útek na *Západ* a znovu se vrací jako kolonizační úsilí na Východě v rozmezí jen několika desítek let. Více než 50 milionů obětí světové války umíralo na místech, kde si nepřály žít, a také pováleční běženci z různých částí Evropy, Asie a Afriky museli volit jen mezi menším a větším zlem.

Aktuálním problémem migrace se od druhé světové války a od let dekolonizace zabývají mezinárodní organizace a jimi přijaté dokumenty vymezují alespoň určitá pravidla pro pohyb obyvatelstva. Migrace jako princip je vlastně jedním z odůvodnění v prvních dokumentech, jež se týkají evropské integrace, a *volný pohyb obyvatelstva* (kromě zboží a kapitálu) je prvním důvodem a argumentem ospravedlňujícím vznik celoevropských organizací. Ačkoli se demografickými a migračními studii zabývají důvěryhodné instituce po celém světě, obvykle se v politice nebo v politickém diskurzu objevují jenom fragmenty celého problému a zjednodušená sdělení, která vedou k nejrůznějším dezinterpretacím. Jedním z typických je strach z relativního přelidnění, ze sblhání venkovského obyvatelstva do měst a městských aglomerací, obavy z migračních vln, které připraví místní obyvatele o živobytí nebo způsobí enormní nárůst zločinnosti. Polonizace, čechizace a třeba rusifikace obecné kriminality v západní Evropě je jevem zcela běžným, a to i tam, kde se všichni domnívají, že dlouhá léta dávají přednost právům lidským před právy národními. *Češi nekrást tady!* není trochu směšné a urážlivé zároveň, a dokonce to ani není jen zoufalý výkřik bezmoci mnohokrát okradeného rakouského obchodníka, ale především jde o vyslovení obavy, že novodobé přistěhovalectví bude mít také etnickou nebo národnostní dimenzi. Vždyť všichni vědí, že *český lupič* (vychytrale spojen se svými *západními* stejně jako *východními* komplici) se rychleji než všichni ostatní dokázal integrovat, vystěhovat a přistěhovat tam, kde je to pro něj nejsnadnější z hlediska bezplatného nabývání různých statků, ale také tam, kde mu hrozí nejmenší nebezpečí. A ti nejlépe informovaní se pak pohybují v nezachytitelných nadnárodních a mezinárodních sítích drobných *čórkařů* i velkých tunelářů, kterým bezmocná státní správa, v téměř kterékoli evropské zemi, umožňuje získávat azyk tehdy, když prokáží, že platí alespoň nějakým kvasivirtuálním způsobem daně.

Listina základních práv a svobod v čl. 14, odst. 1 říká, že *Svoboda pohybu a pobytu je zaručena*, a dále, že tyto nezadatelné svobody mohou být omezeny jen zákonem. Zákony a jejich síla jsou však v různých zemích různé a neúnavně migrující novodobí evropští nomádi jen potvrzují skutečnost, že nejde o nějaké překvapivě proměnlivé migrační vlny, ale přes všechny změny lidské společnosti je pohyb obyvatelstva jednou z jeho hlavních činností a uznávanou hodnotou, která je fyzickým zpředmětněním někdy jen tušených práv a svobod.

-zz-

zboril@iir.cz

Migrace: ZDENĚK UHEREK

historie a současnost

Slovem migrace rozumíme změnu prostorové lokace – stěhování. Schopnosti pohybovat se v prostoru je alespoň v nepatrné míře nadán jakýkoli biologický druh. Pojem je proto běžně užíván v přírodních i společenských vědách. Migrují rostliny, zvířata a na jejich schopnosti migrace a následné adaptace na nové prostředí závisí jejich existence.

V souvislosti s migracemi lidí říkáme, že migrace jsou jevem komplexním (týkají se velkého množství aspektů lidské existence a z úhlu pohledu různých disciplín mohou být studovány), globálním (dotýkají se lidstva jako celku) a dlouhodobým, resp. permanentním (provází lidstvo po celou dobu jeho existence). Současné rozmístění lidstva na Zemi je výsledkem migrací, a pokud si představíme, kde všude jsou schopni žít a jak se umějí přizpůsobovat ekologickým podmínkám, musíme konstatovat, že jsou velmi úspěšnými migranty.

Z dlouhodobého hlediska proto nelze jednoznačně tvrdit, že právě v současnosti hrají migrace podstatnější úlohu než v minulosti, nebo že právě tuto epochu by bylo přesvědčivé, ve srovnání s ostatními, charakterizovat jako epochu migrací. Lze však konstatovat, že migrace jsou i v současnosti jevem, který podstatně ovlivňuje dění ve společnosti.

Migrace v čase mění svůj směr a charakter. Nejstarší formou lidské migrace je stěhování celých příbuzenských nebo etnických skupin s plnou sociální strukturou, které z původního prostoru vytlačovaly klimatické změny, nedostatek obživy nebo útoky jiných skupin. Cílem putování bylo zachovat původní životní podmínky, a proto se tomuto pohybu říká *konzervativní migrace*. Nesměřovala většinou na konkrétní místo, které by skupinu přitahovalo. Směr pohybu určovaly vodní toky, hory, neprostupné lesy a další přírodní překážky (Petersen 1958). Pokud byl takový pohyb skupiny častý a pravidelný, hovoříme o *nomádismu*. Nomádi nepotřebují ke stěhování žádné závažné podněty. Žijí na cestách. Pravidelný migrační pohyb má vliv na to, že velmi často pojem domova vztahují spíše než na úzce vymezený prostor pobytu na rodinu a příbuzenskou skupinu, se kterou migrují, i oni však mají představu teritoria, ke kterému patří, a pravidelný migrační pohyb je zakotven v jejich náboženství a kosmologii (případů, kdy se nomádské skupině po násilné sendentarizaci zhroutil celý duchovní svět a sociální organizace, je mnoho).

S přibývajícím technologickým vyspělostí začínají převládat migrační pohyby do předem naplánovaného *cílového prostoru*, kde

migrující skupina hledá příznivější podmínky k životu, možnost směny zboží, realizaci specifických kulturních potřeb. Již v eneolitu lze dokladovat pravidelné a plánované transfery zboží a surovin na velké vzdálenosti.

Další stimuly pro migraci přinesl také vznik měst a vytváření státních útvarů. Schopnost se přemisťovat byla jedním z faktorů, které umožnily existenci mezopotámského nebo egyptského státu a byly nutnou podmínkou pro existenci antického Řecka nebo Říma. Proto také někteří badatelé říkají, že „civilizace... je důsledkem kontaktu a komunikace.“ (Park 1950: 346) nebo že „každý kulturní pokrok zahajuje novou fázi přemisťování“ (Bücher 1901: 347).

Pro naše území mají migrace také klíčový význam. Bez migrací by se v českých zemích nerozvinula městská síť, neboť realitami urbanizačních záměrů, lokátoři, byli zvaní ze zahraničí a také městský patriciát byl velmi často zahraniční provenience. Také by nevznikly klíčové stavby středověku a raného novověku, neboť jejich architekti a stavitelé migrovali i s celými stavebními hutěmi ze zahraničí. Nerozvíjela by se řemesla, která si udržovala vysoký standard díky tomu, že mladí tovaryši získávali zkušenost s prací ve vzdálených regionech. Za kvalitním univerzitním vzděláním se putuje dodnes.

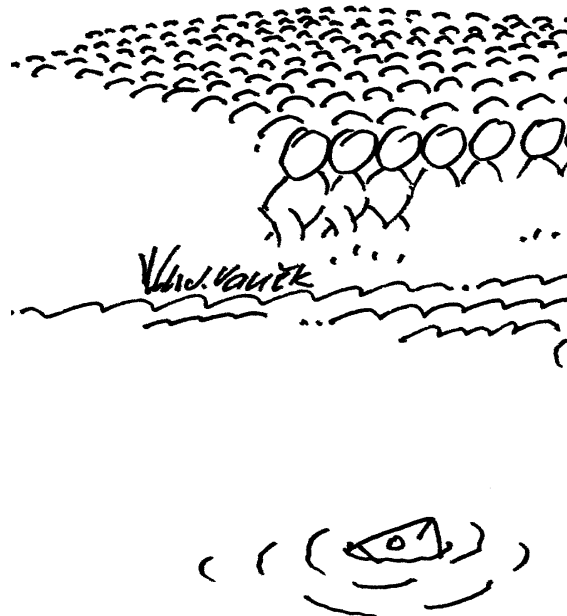
S technickým pokrokem se neustále zvětšuje lidská mobilita i komunikabilita. Do migračních procesů se může zapojit stále více osob i proto, že se během 20. století počet lidí na zeměkouli šestkrát zvětšil. Novověké migrace jsou charakteristické *individualizací*, což znamená, že nemigrují pouze velké příbuzenské skupiny, ale též jednotlivci, dále zejména ve druhé polovině 20. století a v 21. století *feminizací* (migrují stále ve větší míře samostatné ženy – individuální migrace přestává být doménou mužů) a migrace je stále ve větší míře *inovační* (nemigruje se proto, aby se zachovaly podmínky, které byly v původním prostoru, ale aby se dosáhlo jejich zlepšení v prostoru cílovém).

Nové impulsy pro migrační aktivity přinesla koloniální politika Portugalska a Španělska na konci středověku a v raném no-

vověku, ke které se přidaly Holandsko, Francie, Velká Británie i další země. Postupně se začaly vytvářet vztahy celosvětové vzájemné závislosti. Immanuel Wallerstein tyto vztahy popsal jako světový systém (Wallerstein 1974).

Světový systém je spjat s industrializací a urbanizací, které uvedly do pohybu obrovské skupiny lidí, vyvázaly je z původního prostředí a přinesly jim jiný životní styl. Propojování světa v době koloniálních říší upozornilo i na stinné stránky migrace. Na nakažlivé choroby zavlečené z Evropy do zámořských kolonií (spalničky, neštovice, záškrta atd.) zemřela v mnoha regionech velká část místního obyvatelstva. Práce ve městech byla pro původní obyvatelstvo sice lákavá, ale výdělek často nenahradil pracovní sílu v domácím zemědělském hospodářství, které upadalo. Urbanizace a chudoba jsou související pojmy, a kolik lidí žije na periferii měst v provizorních chatrčích, slumech, lze jen odhadovat.

Role Evropy se v migračních procesech novověku význačně změnila. Převážně však Evropa působila jako prostor zdrojový. Jen v letech 1600 až 1850 opustilo Evropu 65 milionů lidí a podle Andrease Demutha pro ně lze ve většině případů uplatnit označení „ekonomická migrace“, přestože nebyli tímto označením „stigmatizováni jako současní ekonomičtí migranti“ (Demuth 2000: 21–22). Nutno ještě dodat, že největší vystěhovalecké vlny například z území Čech přicházejí až po tomto období. Pro vystěhovalectví do USA je v českých zemích rekordní rok 1907. Tehdy se do USA přistěhovalo z tohoto regionu 13 500 osob. Během období 1848–1914 se do USA vystěhovalo nejméně 350 000 Čechů (Šatava 1996: 158).

Teprve v 60. letech dvacátého století se Evropa mění z prostoru zdrojového na prostor cílový. Její role v migračních tocích druhé poloviny dvacátého století však nebyla klíčová. Podle statistik OSN se největší část migračních pohybů odehrávala přímo ve třetím světě a rozvinuté země byly dosaženy jen deseti procenty těch, kteří migrovali. Na druhé straně však 45 procent celkového přírůstku obyvatel vyspělých zemí tvoří imigranti. Na přelomu 20. a 21. století statistiky uváděly odhady 125 milionů lidí nacházejících se mimo zemi svého původu, což představuje přibližně dvě procenta obyvatelstva zeměkoule (Niessen 2000: 23).

Zejména v těch evropských zemích, do kterých byla migrace nejsilnější, to znamená například Velká Británie, Německo, Francie, Nizozemí, se ve druhé polovině 20. století začíná rozvíjet nejen studium migračních procesů, ale zejména otázek spojených s adaptací migračních skupin do nového prostředí a s jejich integrací do majoritní společnosti, to znamená témata, která se zejména ve Spojených státech ve větším rozsahu studovala již ve druhé polovině 19. století a stala se proslulá zejména produkcí chicagské sociologické školy od 20. let století dvacátého.

Již tehdy se pokusil Robert Ezra Park formulovat základní podmínky integrace do nového prostředí. Napsal, že imigrant musí mít: za prvé „prostor, kde se cítí bezpečný, to znamená místo, odkud může odcházet a kam se vracet. Musí mít, za druhé, nové podněty, odpočinek, dobrodružství, vzrušení. Musí mít, za třetí, uznání, tj. musí patřit k nějakému společenství, kde má určitý status, ke skupině, kde něco znamená, musí být osobností a nejen součástí ekonomické a sociální mašinerie. A konečně za čtvrté musí být s někým nebo s něčím v in-

timním láskyplným vztahu, ať už je to alespoň kočka nebo pes, ke kterému lásku cítí a ví, že bude opětována“ (Park 1967: 119).

Robert Ezra Park hovoří především o ekonomické imigraci z Evropy do USA. Současná Evropa se však setkává vedle dobrovolné (ekonomické) migrace také s migrační násilnou, zčásti politickou migrací, případně s různými kombinacemi motivů k opuštění původního prostoru, kdy na jedné straně může být daná osoba pronásledována, nebo, ještě obecněji, žít v ohrožení života, a na druhé straně trpí hmotnou nouzí nebo pocitem bezvýchodnosti. Tato takzvaná „survival migration“, jejíž aktéři nemusejí ani pocházet z mimoevropských zemí, ale též z Balkánu, prostoru bývalého Sovětského svazu nebo i ze států chystajících se vstoupit do Evropské unie, často není schopna bez pomoci konkurovat na trhu práce a v lepších případech končí v řadách žadatelů o azyl. Přichází z oblastí kulturně podstatně vzdálených stylů života ve vyspělých regionech, ale díky globální kultuře a všudypřítomným prostředkům masové komunikace, případně vlastním příbuzenským a etnickým sítím, má povědomí, že se jinde, například v západní Evropě, žije lépe, a to nejen v oblasti spotřeby komerčního zboží, ale dodržování lidských práv, zdravotní péče apod. Díky vytvářeným migračním mostům a lukrativnosti profese převaděče lze za stanovený obnos, službu nebo jinou protihodnotu migrovat prakticky odkudkoli kamkoli.

V současné době se v Evropě hovoří o těchto klíčových oblastech integrace: právní systém, zaměstnání, bydlení, zdravotnictví a systém sociálního zabezpečení, kultura a náboženství, vzdělávání (Cousseyová 2000). Dodejme, že velmi důležitá je též integrace do lokálních komunit, která imigrantovi otevírá prostor k Parkem po-

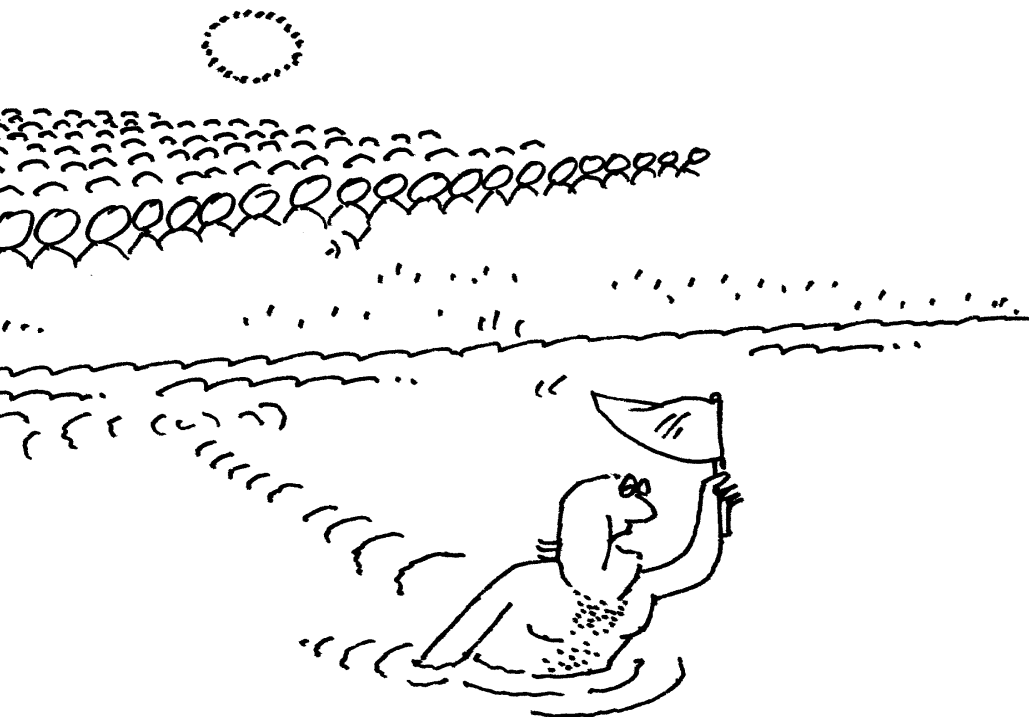
psané mezilidské komunikaci a mezilidským vztahům. Z uvedeného výčtu je patrné, že integrace je zde chápána jako oboustranný proces, kdy na jedné straně cílová země začleňuje imigranta do společenských struktur, na druhé straně imigrant začleňuje svou kulturu, schopnosti a dovednosti do sociálního a kulturního potenciálu cílové země.

Snad žádná společnost se migraci zcela nebrání. Živelně i programově však vytváří priority, koho především chce ve svém středu udržet, aby neemigroval, a koho je ochotna přijmout jako země cílová. Programová strategie tohoto typu by se dala nazvat *migrační politika*. Zkušenosti v této oblasti mají především důležité cíle imigračních vln, jakými jsou Spojené státy americké, Kanada, Austrálie. Česká republika patří ke státům méně zkušeným. Pokouší se však v tomto směru určité aktivity vyvíjet. Klíčovou úlohu v této oblasti mají Ministerstvo vnitra ČR a Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, která mají zřízena za tímto účelem specializované odbory a vyvíjejí příslušnou legislativní i správní iniciativu a vytvářejí si instituce, jež problematiku spojenou s různými typy migrací řeší, důležitou úlohu v dané oblasti má i Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Vedle toho se v České republice vytvořila síť nevládních organizací, která je schopna imigrantům poskytovat právní, poradenskou a psychologickou pomoc, případně zprostředkovat elementární hmotné zabezpečení. Na území České republiky působí též mezinárodní organizace specializované na migrace, jakými jsou Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky nebo Mezinárodní organizace pro migraci.

uherek@eu.cas.cz

Literatura

- Bücher, Karl 1901: Industrial Evolution. New York, H. Holt and Company.
- Cousseyová M. 2000: Rámcová integrační politika. Frýdek-Místek, Prabir Ganguly / Rada Evropy.
- Demuth, A. 2000: Some Conceptual Thoughts on Migration Research. In: Agozino, B. (ed.): Theoretical and Methodological Issues in Migration Research. Aldershat – Brookfield – Singapore – Sydney, Ashgate.
- Niessen, J. 2000: Rozmanitost a soudržnost. Nové úkoly v oblasti integrace imigrantů a menšin. Frýdek-Místek, Prabir Ganguly / Rada Evropy.
- Park, R. E. 1950: Race and Culture. Essay in the Sociology of Contemporary Man. London, Collier – Macmillan Limited.
- Park, R. E. 1967: The Romantic Temper. In: Park, R. E. – Burgess E. W. – McKenzie R. D. (eds): The City. Chicago, London, University of Chicago Press. (První vydání 1925).
- Petersen, W. 1958: A General Typology of Migration. In: American Sociological Review 23 (3): 256-266.
- Šatava, L. 1996: Vystěhovalectví do USA. In: Češi v cizině 9. Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR: 155-171.
- Wallerstein, I. 1974: The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. New York, Academic Press.

Pohyby čínského obyvatelstva v proměnách doby

Čínská migrace v množném čísle

Studium migrace v posledních desetiletích zaměstnává badatele různých sociálně vědních oborů. Ukazuje se však, že i přes poměrně pozdní zájem odborníků migrace zůstává kontinuálním fenoménem, který byl vždy strukturální součástí sociální a ekonomické organizace lidské společnosti.¹⁾

MARKÉTA MOORE

Ani v čínských dějinách tomu nebylo jinak, ať už se jednalo o buddhistické poutníky cestující do Indie a jihovýchodní Asie, nebo o postupné posouvání hranic Říše středu (*čung kuo*) na jih a západ, objevné cesty mimo území Číny v 15. století či dobrovolné nebo nucené přesuny obyvatelstva v 19. a 20. století. V souvislosti s historickými přeměnami je důležité si povšimnout, jak se postupně měnil společenský význam migrace. Od zrad, které se podle morálního kodexu na Říši středu dopouštěli první čínští obchodníci v jihovýchodní Asii za dynastií Tchang (618–907) a Sung (960–1120), po zavřené-níhodný prostistátní čin za dynastií Ming (1368–1644) a Čching (1644–1911) přes prostředek pro zlepšení ekonomické situace a zvýšení společenského statusu rodiny na konci 19. století až po „výjezdní horečku“ (tzv. *čchu-kuo ž*) na konci 80. let 20. století. Tato ambivalentní paleta významů naznačuje určitá úskalí, na která mohou narazit studenti čínské migrace, a poukazuje také na problematičnost všeobecných výroků o čínské diaspoře a jejích globálních sítích.²⁾ Namísto toho se jeví jako přesnější mluvit o specifických čínských migracích nebo migračních vlnách, které se liší jak z hlediska časového, tak i geografického. Právě podrobná analýza jednotlivých migračních proudů přináší bližší náhled na mechanismus migrací a jejich genezi, vrchol a případný zánik. Například dramatické sociální změny, kterými procházela Čína ve 20. století, vedly k postupnému úpadku migračních proudů do určitých destinací, zatímco jiné proudy byly po několika desetiletích útlumu znovu obnoveny.

Tak jako u migračních jiných etnik můžeme i u čínských migrací rozlišit několik příčin, které můžeme pro zjednodušení rozdělit do dvou skupin – individuální a strukturální. Tyto příčiny (v současnosti se často se jedná o celý souhrn příčin individuálních a strukturálních) se stávají hnací silou migračního procesu a v odborné literatuře bývají popisovány jako *push* faktory. Na druhé straně stojí *pull* faktory, které přitahují migranty do určité destinace. V případě čínských migrací byly za typické historické *push* faktory považovány například přírodní katastrofy, ozbrojené konflikty, přelidnění, hladomor

a podobně. Zde je třeba zdůraznit, že jen velmi malé procento lidí postižených přírodními katastrofami nebo společenskými nepokoji mělo dostatek prostředků a potřebných kontaktů k zahraniční migraci. Toto platí do určité míry i dnes, kdy většina čínských migrantů přichází z rozvinutých přímořských provincií a velkých měst. Výjimkou jsou například noví migranti z čínského severovýchodu, bývalého centra těžkého průmyslu, jehož obyvatelé dnes sužuje velká nezaměstnanost v souvislosti se zavíráním státních podniků. Číňané ze severovýchodních provincií (Ťi-lin, Liao-ning a Čej-lung-ťiang) navázali na zprůhledně migrační síť a stejně jako dříve odcházejí i nyní za prací do sousedního Ruska, ale koncem 90. let se objevily i nové migrační cesty, které často končí v kontinentální Evropě.

K prvním čínským migrantům v historii patřili rybáři a obchodníci z přímořských oblastí, kteří položili základ čínským komunitám v jihovýchodní Asii. V období kolonialismu sehráli Číňané důležitou společenskou úlohu jakýchsi prostředníků (*middleman minority*)³⁾ mezi evropskými kolonizátory a místním obyvatelstvem. Kvůli této roli byli někdy Číňané v jihovýchodní Asii přirovnáváni k Židům ve střední Evropě, s nimiž díky svému ekonomickému úspěchu sdíleli i zkušenosti pogromů a institucionalizované diskriminace.⁴⁾ Dnes jsou čínští starousedlíci v jihovýchodní Asii důležitou a ekonomicky silnou menšinou tvořící jedno až dvě procenta obyvatelstva v Myanmaru a na Filipínách, okolo tří procent v Indonésii a osmi procent v Thajsku.

V polovině 19. století se vedle obchodníků objevuje i nový typ migrace, a to migrace pracovní. Číňané inspirováni zlatou horečkou v Kalifornii a v Austrálii (*pull* faktor) nejprve vyjžděli – hnání vidinou rychlého zbohatnutí. Namísto zlata ale povětšinou objevili spíše nové příležitosti ve službách, ať už to byly restaurace a prádelny, nebo pracovní příležitosti při stavbě transkontinentální železnice. V Austrálii se neúspěšně čínští zlatokopové pustili do pěstování zeleniny. Zde je potřeba zdůraznit, že pro většinu Číňanů byla konečnou stanicí jejich cest rodná vesnice, do které se plánovali vrátit, jakmile

vydělají dostatek prostředků na zaopátrání celé rodiny. První generace čínských migrantů často žila v přesvědčení, že její pobyt v cizí zemi je pouze dočasný.⁵⁾ Například většina mladých Číňanů z provincie Kuang-tung se během svého pobytu („migrace“ slovníkem současných badatelů) na západním pobřeží USA pravidelně vracela do rodné vesnice oženit, koupit dům a zplodit potomka. Ti méně úspěšní se někdy vrátili domů až po smrti. Podle posledních vůle byly jejich ostatky převezeny zpět do Číny a tam pochovány v rodinné hrobce. Teprve zakládání čínských hřbitovů a pochovávání zemřelých v cizích zemích svědčí o tom, že je Číňané přijali za svůj domov.

Koncem 19. století se v čínské migraci objevují také různé excesy, jako byl například nábor Číňanů na námezdní práce na plantážích v Jižní Americe, kde zrušení otroctví přineslo zvýšenou poptávku po pracovní síle, nebo na stavbu transsibiřské magistrály v Rusku. I když v některých případech se čínští venkované nechávali na těžkou práci naverbovat, velmi často se na plantážích ocitali nedobrovolně. Zprávy o nelidských pracovních podmínkách, ve kterých byli čínští kuliové nuceni pracovat, se donesly až k čhingskému císařskému dvoru, a ten vyslal oficiální stížnost zainteresovaným zemím a současně zakázal činnost „zprostředkovatelských“ firem.

Od krajanských vesnic k migračním sítím

Během 19. a 20. století se v určitých oblastech jižní Číny (provincie Kuang-tung, Če-ťiang a Fu-ťien) vyvinula silná migrační kultura soustředěná v tzv. „*čchiaio siang*“, tj. krajanských vesnicích, které vysílaly mladé vesničany za moře. Je pozoruhodné, že ačkoli se některé vesnice staly natolik aktivní v zahraniční migraci, z nich během několika desetiletí téměř vymizeli lidé v produktivním věku, jiné vesnice v přímém sousedství se do migrace vůbec nezapojily.

Krajanské vesnice se postupně stávaly finančně závislé na pravidelných platbách ze zahraničí. V zahraničí se rodící z jedné vesnice či okresu často sdružovali v organizacích založených na geografickém principu a vytvářeli krajanské komunity, které udržovaly emocionální pouto s rodnými vesnicemi prostřednictvím krajanského tisku a korespondence. Historické studium v jednotlivých vesnicích odhaluje spletitost a různorodost migračních sítí. Například obyvatelé jedné ze zkoumaných vesnic, Lung-tu v provincii Kuang-tung, migrovali v 19. století postupně do Sydney, San Franciska, na Havajské ostrovy a do Jižní Ameriky. Změny cílových míst probíhaly v přímé závislosti na úpravách migračních předpisů a zákonů v jednotlivých zemích.⁶⁾ Všimněme si také skutečnosti, že se nejednalo o migraci mezi Čínou a Austrálií či USA, ale o vytváření specifických migračních sítí, v jejichž středu byla krajanská vesnice. Pro její obyvatele byly informace a zprávy z populárních migračních destinací součástí každodenního života. Dnes v provincii Kuang-tung migrační tradice a napojení na emigrantské komunity ve

světě pomalu uhasíná, ale v provincii Fu-ťien a na jihu provincie Če-ťiang slaví od počátku 80. let organizovaní zahraniční migrace svou renesancí.

Stejně jako v minulosti, tak i dnes jsou dočasnost a proměnlivost spolu s propojením migračních sítí, které umožňují volné plynutí lidí, informací a zboží, důležitými rysy čínských migrací. Ekonomické reformy započaté v roce 1978, a zejména uvolnění některých administrativních bariér, jako byla například úprava zákona o emigraci z roku 1985, zrušení výjezdních doložek na počátku 90. let, uvolnění předpisů pro vydávání pasů a stěhování mezi regiony, byly následovány rozmachem vnitřní migrace v rámci Číny (především přesuny venkovského obyvatelstva do měst)⁷⁾ a od počátku 80. let také nebyvalým nárůstem počtu lidí, kteří vycestovali mimo Čínu.

Na počátku 20. století začínají klasické modely čínské migrace, tj. obchodní a pracovní, pomalu ustupovat. Dramatické politické události, kterými Čína procházela v první polovině 20. století, přispěly k postupnému zpřetrhání migračních sítí a odtržení krajanských komunit od rodných vesnic. K obnovení zahraniční migrace došlo až s uvolněním poměrů na konci 70. let. Nová čínská zahraniční migrace se zdá být jakýmsi přesahem společenských procesů probíhajících v Číně, ať už je to dříve nebyvalá prostorová mobilita uvnitř Číny, nebo fenomén tzv. „sestoupení do moře“ (*xia chai*), který označuje rozšířený trend opouštění stabilních, ale dlouhodobě neperspektivních míst ve státní správě a rozhodnutí podstoupit riskantní, ale slibný skok do moře podnikatelských příležitostí.

Číňané v Evropě

Také čínská migrace do Evropy se liší podle jednotlivých periodických vln, sociálního kontextu a geografických souvislostí. Přestože ve srovnání s jinými kontinenty zůstávala Evropa dlouho na okraji zájmu čínských migrantů, má tato migrace také svá specifika. Slovy některých badatelů jsou Číňané „skuteční Evropané“, kteří vnímají Evropu jako nedělitelnou entitu a neuvažují v hranicích jednotlivých států. Tato slova plně platí především pro čínské migranty, kteří začali „objevovat“ střední a východní Evropu na počátku 90. let. Většina z nich před odjezdem z Číny nejenže neměla jasnou představu o cílové zemi, ale i po příjezdu do Evropy často žila postupně v několika evropských zemích, než se rozhodla, ve které z nich se usadí.

Díky malému počtu a poměrně soběstačnosti v rámci etnické ekonomiky byli Číňané v Evropě často ignorováni nejen úřady, ale i veřejností cílových zemí. Například James Watson přiznává, že ve srovnání s jinými skupinami migrantů jsou Číňané v Británii „nejvíce nepochopení“.⁸⁾ Z pohledu majoritní společnosti hostitelských zemí byli Číňané poměrně nešťastně nálepkováni jako „neviditelní“ a klišé o „neviditelné minoritě“ je dodnes donekonečna opakováno v naučně-populární literatuře. Navzdory rostoucí čínské populaci v západoevropských metropo-

lích (Londýn, Paříž, Amsterdam, Madrid, Řím) zůstávají ale i dnes Číňané často ve stínu ostatních přistěhovalců. Pokud se například ve Velké Británii objevují v populární i odborné literatuře zmínky o Asiitech, jsou tím v naprosté většině míněni pouze emigranti z bývalých kolonií v jižní Asii, tj. Indové, Pákistánci a Bangladéšani.

První zmínky o Číňanech na ruském Dálném východě a na Sibiři se objevují již v 15. století, ale do kontinentální Evropy dorazili čínští migranti až v polovině 19. století. Čínští námořníci se postupně začali usazovat v přístavech od Londýna po Rotterdam. Také drobní čínští obchodníci z přístavního města Wen-čou a hornatých venkovských oblastí v okrese Čching-tchien v jižní části přímořské provincie Če-ťiang se vydávali na cesty do vzdálené Evropy, aby tam prodávali různé „exotické“ předměty, produkty tradičních řemesel. Oblast okrese Čching-tchien byla proslulá výrobou uměleckých předmětů vytesaných z měkkého kamene a pendlující řemeslníci se svými výrobky pronikli až do Francie, Holandska a Itálie a někteří z nich se v Evropě usadili.

V letech 1916 až 1920 v době první světové války bylo Anglií, Francií a Ruskem rekrutováno na 200 000 Číňanů z provincie Šang-tung na práce v zápolí. Asi 2000 Číňanů z okrese Čching-tchien bylo rekrutováno do Francie. Po válce se měli vrátit zpět do Číny, ale asi polovina z nich zůstala v Evropě. Tato komunita se stala základem pro migrační vlnu z okrese Čching-tchien, která byla přerušena mezi lety 1937 (japonská invaze do Číny) a 1978 (zahájení ekonomických reforem v ČLR). Od první migrační vlny do roku 1995 opustilo Čching-tchien přes 60 000 lidí, kteří dnes žijí v padesáti různých zemích světa. Migrace se stala neoddelitelnou součástí místní historie a kultury a podílela se významně na rozvoji místní ekonomiky a sociálních struktur.

Před druhou světovou válkou přicházeli do Evropy také čínští dělníci a námořníci z provincie Kuang-tung, a to především z delty Perlové řeky, kteří mluvili kantonským dialektem. Usazovali se hlavně v západoevropských přístavech (Londýn, Liverpool, Amsterdam, Hamburk), ale po druhé světové válce většina z nich Evropu opustila. K těm, kteří zůstali ve Velké Británii, se koncem 50. let připojila vlna kantonsky mluvících imigrantů, vesničanů z Nových Teritorií v Hongkongu. Tito noví čínští přistěhovalci přijížděli hledat práci a našli uplatnění v rozvíjejícím se sektoru čínského pohostinství. Po saturaci britského trhu se čínské restaurace postupně šířily do kontinentální Evropy, především do Holandska, Francie, Německa, Španělska a skandinávských zemí. Od poloviny sedmdesátých let začali do Evropy přijíždět také Číňané z bývalých kolonií. Asi 75 tisíc Číňanů z Indočíny našlo útočiště ve Francii, okolo 10 000 Číňanů z Indonésie emigrovalo do Holandska, Číňané z bývalých britských kolonií (Malajsie, Singapur) našli práci v čínských restauracích ve Velké Británii, Belgii a v Německu.

Od šedesátých a sedmdesátých let čínská populace v Evropě rostla velmi dramaticky.

Od poloviny 80. let zaměřili svou pozornost na Evropu také lidé z provincie Fu-ťien, která má podobnou migrační kulturu a historii jako provincie Če-ťiang, s tím rozdílem, že jejich cílem byla tradičně jihovýchodní Asie, a později i USA. Mnoho specializovaných agentů se v provincii Fu-ťian zabývá „vývozem lidí“. Toto odvětví se stalo jednou z nejlukrativnějších obchodních aktivit. Popularita Evropy mezi potenciálními čínskými migranty vzrostla především po zpřísnění migračních předpisů v USA na počátku 90. let.

Po pádu komunismu se i střední a východní Evropa stala svědkem další, kvalitativně odlišné vlny čínské migrace. Noví čínští migranti přicházejí z celé Číny, a jejich příchod je na rozdíl od populárních představ o ekonomické migraci v převážné většině případů důsledkem mnoha sociálních faktorů podepřených osobním rozhodnutím. Kromě lidí z venkovských oblastí s dlouhou migrační tradicí v bohatých přímořských oblastech jižní Číny (provincie Če-ťiang a Fu-ťian) přicházejí i lidé z měst ze střední a severní Číny, kteří s sebou přivázejí nejen skromný finanční, ale především sociální kapitál v podobě kontaktů s čínskými exportními firmami a výrobci. Kombinace těchto kapitálů se stala jednou z nezbytných podmínek úspěšného podnikání v různých oblastech od pohostinství přes velkoobchod až po import čínského zboží a export evropského zboží do Číny. Od poloviny 90. let, kdy se trh s čínskou nabídkou ve střední a východní Evropě postupně saturuje, začínají přijíždět lidé na práci v čínských restauracích a velkoobchodech. Ve srovnání s rostoucí čínskou populací v západní Evropě (podle odhadů tam dnes žije asi 760 tisíc Číňanů) je však celkový počet Číňanů žijících ve střední a východní Evropě nepatrný.

Specifika čínské migrace do postkomunistických zemí střední a východní Evropy

Další postkomunistickou zemí, která se po Ruské federaci stala cílem čínských migrantů ve střední a východní Evropě, bylo Maďarsko. Podpis smlouvy o bezvízovém styku mezi ČLR a Maďarskem v říjnu 1988 měl nečekaný a dalekosáhlý efekt. Podle některých odhadů v době mezi lednem 1989 a březnem 1992 překročilo maďarské hranice asi 45 000 Číňanů, a 16 000 se jich v Maďarsku usadilo.⁹⁾ Na počátku většina z nich přijížděla do Budapešti transsibiřským expresem přes Rusko s taškami a balíky plnými zboží (v literatuře bývají popisováni jako tzv. „kyvadloví obchodníci“, *shuttle traders*), které pak prodávali na budapeštské tržnici „Čtyři Tygři“ (*s'-chu s'-čchang*). Během několika měsíců se Číňané v Budapešti stali početnou a viditelnou etnickou skupinou.

Číňané většinou nebyli obeznámeni se situací postkomunistických zemí a pokud nějaké znalosti o střední a východní Evropě měli, byly ovlivněny oficiální čínskou propagandou, která často prezentovala východní Evropu (*Tung'ou*) jako jedolitou politickou entitu, jakési pokračování zbědovaného

Sovětského svazu/Ruska. Masivní státem dirigovaná mediální kampaň zaměřená na zdiskreditování systémových politických změn, které následovaly po pádu komunismu ve střední a východní Evropě, se stala základem představ o neskutečné bídě bývalých satelitů Sovětského svazu. Za těchto okolností není překvapením, že první vlna čínských migrantů do střední a východní Evropy většinou nepovažovala tento region za konečný cíl svého putování, ale spíše za dočasnou „přestupní stanici“ na cestě do lákavější západní Evropy.

Osobní zkušenosti z postkomunistických zemí a možnosti, které region nabízel potenciálním podnikatelům a investorům, však změnil jeho image v očích čínských migrantů. Především podnikatelské příležitosti, které se otevřely v odvětvích lehkého průmyslu, maloobchodu a pohostinství, a na počátku také velmi liberální právní a daňový systém, přilákaly Číňany, kteří tušili možnosti zisků i z malých investic. Brzy také zjistili, že postkomunistické země netrpěly nepředstavitelnou bídou, jak se je snažila přesvědčit čínská média. Klíčovou roli v tomto procesu sehrálo právě Maďarsko, kam se přesunuli neúspěšní čínští podnikatelé z Ruska. Jakmile Číňané v Budapešti začali vydělávat, poselství o jejich úspěchu se rozšířilo mezi čínskými komunitami v Evropě i mezi potenciálními migranty v Číně.

Hlavním faktorem, který přitáhl čínskou migraci do Maďarska (*pull* faktor), bylo bezpochyby zrušení vízové povinnosti. Čínský spisovatel písíci pod pseudonymem Mao Chun popsal to, co v Číně následovalo po zrušení vízové povinnosti s Maďarskem, jako „maďarskou horečku“. Maďarsko se stalo první postkomunistickou zemí ve středoevropském regionu, kterou Číňané začali nahlížet v horizontu poněkud trvalejšího charakteru. To se projevilo i v organizačních aktivitách čínské komunity v Budapešti. V roce 1992 Číňané založili první organizaci, která získala nejen politické pozeňání oficiálních čínských struktur, ale i podporu maďarských úřadů. Straničká podpora a kontakty na nejvyšších místech v Pekingu pasovaly čínskou asociaci do pozice velmi silného politického hráče, který se snažil nejen konsolidovat svou kontrolu nad čínskou komunitou v Maďarsku, ale postupně i v dalších evropských zemích.

V říjnu 1991 maďarské úřady spustily tzv. „projekt imigrační kontroly“. Všichni cizinci (včetně Číňanů), kteří byli zapojeni do nelegálního obchodování nebo neměli platné povolení k pobytu, byli vyhoštěni ze země. Obavy z rychle rostoucí „etnické minority“ vedly k postupnému uzavírání Maďarska před dalšími příchozími z Číny. V dubnu 1992 byla po vzájemné dohodě s ČLR znovu zavedena vízová povinnost. Tato opatření vedla k dočasněmu snížení počtu Číňanů v Maďarsku. Maďarští Číňané se začali zajímat o další země střední a východní Evropy (Československo, Polsko, Rumunsko) a mnoho se jich také vrátilo zpět do Číny. V roce 1993 čínská komunita v Maďarsku zeštíhla o dvě třetiny a v současné době se podle maďarského ministerstva vnitra počet Číňanů s povolením k pobytu odhaduje asi na sedm tisíc.

Také v České republice můžeme vysledovat podobnou křivku čínských příjezdů. Po prvotně liberálním přístupu, který se vyznačoval absencí imigračních překážek, nejprve počet Číňanů s dlouhodobým pobytem žijících v ČR rostl (svého maxima dosáhl v roce 1996). Spolu se zpřísněním imigračních pravidel dochází k poklesu čínských rezidentů. Čínská komunita v České republice nikdy nedosáhla takového rozmachu, jako zaznamenala čínská komunita v Maďarsku. Po organizační stránce se Číňanům v ČR nikdy nepodařilo dosáhnout organizační ani ideologické jednoty. Číňané v České republice si naopak uchovali určitou autonomii a nezávislost na politickém vedení ambiciózních maďarských Číňanů i na kontrole zastupitelského úřadu.¹⁰⁾ Svým apolitickým přístupem, ekonomickou soběstačností a opatrným individualismem se čeští Číňané poněkud vymykají modelu etnicky solidárních čínských komunit, jejichž organizace často slouží k akumulaci sociálního kapitálu samozvaných vůdců, anebo se vedeny diskursem vlastnictví stávají platformami pro rozvinutí mocenských her a politických rituálů.

Podrobné studium historie a současnosti čínských migračních pohybů ukazuje na krátkozrakost všeobecných výroků o čínské diaspoře a globálních sítích. Čínská diaspora je koncept natolik abstraktní, že se z něj vytrácejí specifika jednotlivých čínských migrací, které jsou charakterizovány jak určitým časovým obdobím, tak i geografickým hlediskem. Pokud položíme jednotlivé čínské migrace pod drobnohled sociálně historického kontextu, objeví se nám konkrétní obrysy migrace, jako je například migrace z jedné „krajanské vesnice“ (*čchiao siang*) do určité destinace (například San Francisco nebo Paříž). Z hlediska typu migrace můžeme rozlišit prvotní migraci obchodníků do jihovýchodní Asie, pracovnímigraci do USA, pracovní migraci čínských kuliů do Jižní Ameriky a nově také studijní migraci do západní Evropy a USA. Země střední a východní Evropy se staly cílovou stanicí ambiciózních čínských self-made-manů a drobných soukromých podnikatelů.

Podobně jako migrace jiných etnik je i u Číňanů migrace výsledkem osobních a strukturálních příčin (*push* faktory) a cílové destinace jsou vybírány nejen na základě své atraktivnosti (*pull* faktory), ale jejich výběr je determinován přítomností migračních sítí.

Evropa stála po dlouhou dobu poněkud stranou zájmu čínských migrantů, ale od počátku 80. let se především její západní část stává atraktivní migrační destinací. Také země střední a východní Evropy (SVE) po otevření hranic pocítily zájem čínských migrantů. Většina z nich se po čase opět vrátila do Číny, ale část se jich v SVE usadila, a to především díky podnikatelským příležitostem a liberálnímu prostředí, které

jim západní Evropa nemohla poskytnout. I v rámci SVE je možné pozorovat určité odchylky od rozšířených modelů čínských komunit. Zatímco Číňané v Maďarsku jdou ve stopách dříve popsanych organizačních struktur se silným politickým podtextem a mocenskými ambicemi samozvaných vůdců, kteří stoupají po žebříčku politických hierarchií v Číně i v rámci Evropy, Číňané v České republice si zatím ubránili svou autonomii a svým apolitickým postojem a nechutí ke kontrole seshora začínají psát novou kapitulu v klasifikaci čínských komunit. ○

marketa@hkusua.hku.hk

¹⁾ Lucassen, Jan and Lucassen, Leo. „Introduction“. V *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*. Bern: Peter Lang, 1997, ss. 9–38.

²⁾ Skeldon, Ronald. „The dangers of diaspora: orientalism the nation state and the search for new geopolitical order“, referát přednesený na konferenci *Migration into 21st century*, Perth, 1999.

³⁾ Edna Bonacich. „A theory of middleman minorities“, *American Sociological Review* č. 38 (1973), ss. 503–594.

⁴⁾ Srov. Např. Daniel Chirot a Anthony Reid (editoři), *Essential outsiders: Chinese and Jews in the modern transformation of Southeast Asia and Central Europe* (Seattle: University of Washington Press, 1997).

⁵⁾ V odborné literatuře bývají tito migranti označováni pojmem *sojourner*, tj. člověk, který pobývá na určitém místě pouze dočasně. Přestože jako koncept měl *sojourner* značný analytický potenciál, bylo v 60. letech jeho další využití v migračních studiích odmítnuto představiteli školy *Asian American studies*. Ve snaze dokázat, že Číňané se stali právoplatnými členy americké společnosti, badatelé čínského původu se odmítli zabývat kulturní dimenzí migrace a místo ní začali vyzdvihovat model „tavícího kotle“ (*melting pot*) a úplné asimilace.

⁶⁾ Mezi známé diskriminační imigrační zákony namířené proti Číňanům nebo Asiatům patřil například *Chinese Exclusion Act* z roku 1882 (USA), *White Australia policy* (Austrálie v letech 1850–1973), *protičínský imigrační zákon* na počátku 20. století v Brazílii atd.

⁷⁾ Odhaduje se, že uvnitř Číny je v současné době v pohybu na 100 milionů migrantů.

⁸⁾ James L. Watson. „The Chinese: Hong Kong Villagers in the British Catering Trade“. V *Between Two Cultures: Migrants and Minorities in Britain* (Oxford: Basil Blackwell, 1977), ss. 182–183.

⁹⁾ Mao, Chun. *Zhongguoren zai Dong'ou*: 90 niandai xinrenchao chuguo taojin jishi

[Chinese in Eastern Europe: An Account of the New Wave of Seeking a Fortune 中国人在东欧Beijing: Zhongguo liuyou chubanshi. 1992. S. 54.]

¹⁰⁾ Více o čínské komunitě v České republice: Markéta Moore, *Číňané v České republice, 1992–2002: Zrod a formování symbolické komunity* na <http://www.migraceonline.cz/studie-f.shtml?x=140344>

Imigrace a americká společnost

Jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících podobu současného světa je demografický vývoj. Zatímco ještě v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století panovaly obavy z populační exploze, dnes průmyslově vyspělé státy zažívají populační stagnaci a některé i absolutní pokles. Mezitím stále přetrvává, ba těší se výraznému politickému konsenzu, koncepcie sociálního státu, od něhož obyvatelé očekávají, že je zajistí ve stáří a v nezaměstnanosti, že se postará o lékařskou péči a že pomůže sociálně slabším k důstojnému životu.

MILOŠ CALDA

Solidární sociální stát je dnes v průmyslově vyspělých zemích v krizi, která je zvláště dramatická v oblasti důchodového zabezpečení, neboť v důsledku demografického úbytku a prodlužující se průměrné délky života musí stále méně pracujících uživit stále větší počet důchodců.

Demografický propad lze zmírnit aktivní proimigrační politikou. Ta je z mnoha důvodů stravitelnější pro tradiční, ale historicky vlastně nedávno vzniklé přistěhovalecké státy, v nichž se hovoří převážně anglicky: především pro USA a bývalá britská dominia: Kanadu (která je dnes v lákání přistěhovalců neaktivnější), Austrálii a (v menší míře) Nový Zéland. Přistěhovalec mřít i do oblastí s daleko starší tradicí. V západoevropských zemích, které kdysi bývaly metropolemi rozsáhlých koloniálních říší – ve Spojeném království, ve Francii, v Nizozemsku a ve Španělsku – dnes žijí miliony přistěhovalců z bývalých držav. Ve větších městech jmenovaných států tak fakticky vznikly multietnické společnosti. Historikové jako oxfordský profesor Felipe Fernández-Armesto hovoří dokonce o „odplatě“ za kolonialismus, v jejímž rámci dochází ke kolonizaci bývalých mateřských zemí národy, které byly kdysi kolonialismem postiženy.¹⁾

Migrace se stala významným tématem politiky, a to jak vnitřní, tak zahraniční. Asi je to zakódováno kdesi hluboko v lidské přirozenosti, že nově přichozí jsou zpravidla nevítaní, a to nejen hostitelskou společností obecně, ale i těmi, kteří přišli teprve nedávno. Například v roce 1945 nevítaní odsunutí české Němce Němci z Pruska, kteří uprchli před postupující východní frontou jen o pár měsíců dříve;²⁾ obdobně dnes reagují příslušníci čínského etnika v USA na případy podloudného pašování Číňanů z ČR. Některé populisticky zaměřené politické strany vytloukají z protipřistěhovalecké rétoriky politický kapitál.

V historii Spojených států se vyskytla celá řada populistických seskupení a politiků, kteří se na elektorát obraceli především s proroctvími zmaru, s poukazy na možnost

rasového rozředení v důsledku imigrace etnických skupin, které měly jinou kulturu než převládající „anglosaská“. V boji proti přistěhovalcům v 50. letech 19. století zesílila Americká strana, přezdívaná též jako strana „Know-Nothing“ („nic nevím“, což byla standardní odpověď členů na žádost o informace o jejich organizaci), která se zrodila ze silného odporu proti přistěhovalcům z katolických teritorií, především Irům a Němcům, kteří údajně ohrožovali hospodářské a politické postavení bílých protestantů pocházejících z Anglie. Ve volbách v roce 1855 získala tato strana (v některých ohledech spíše tajná lóže) ve Sněmovně reprezentantů Kongresu USA 43 křesel. Americká strana požadovala, aby bylo radikálně omezeno přistěhovalectví, aby v cizině narození nesměli volit a zastávat veřejné úřady a aby přistěhovalec mohli získat občanství až po 21 letech. Její vliv později upadl a vedl k jejímu rozpadu. Nicméně v 80. letech 19. století se jedna z jejích následnických organizací pustila do kampaně proti Číňanům a dalším přistěhovalcům z „Orientu“.

Odpor proti přistěhovalectví Asijců vedl k teoriím o „žlutém nebezpečí“ (*yellow peril*) a posléze k zavedení národnostních kvót, které regulovaly imigraci tak, aby etnické složení amerického obyvatelstva odpovídalo stavu v roce 1910 (Immigration Act of 1921)³⁾ a později dokonce stavu v roce 1890 (Immigration Act of 1924)⁴⁾, kdy byl podíl asijského etnika ještě nižší. Toto zákonodárství, které diskriminovalo neevropské zájemce o přistěhování do USA, bylo Kongresem zrušeno až v roce 1965 (Immigration Act of 1965)⁵⁾.

Po roce 1965 se počet přistěhovalců začal dramaticky zvyšovat. Tato vlna vyvrcholila v letech 1990 (1,5 milionu přistěhovalců) a 1991 (1,8 milionu). V posledních dvou letech se jejich počet pohybuje kolem 1,1 milionu ročně. Navíc podle různých odhadů žije v USA zhruba 11 milionů nelegálních přistěhovalců. Podle posledního sčítání lidu (2000) žije ve Spojených státech 11,1 procenta osob, které se tam nenarodily

(tj. 31,1 milionu).⁶⁾ Americký Úřad pro sčítání lidu (U.S. Census Bureau) na svých stránkách uvádí, že v USA žije (přesně!) 292 093 408 osob.⁷⁾

Podarí se většinu nově přichozích asimilovat? Nebude ohroženo dominantní postavení angličtiny, jednoho z hlavních pojmů americké společnosti? Neocitnou se ti, kteří si neosvojí angličtinu, v sociálně a ekonomicky druhořadém postavení? Nenastane dezintegrace, rozpad na jednotlivé skupiny vzniklé na etnickém základě, které si budou žárlivě střežit svou původní identitu? Ztožňní se přistěhovalec se společnou historií a základními hodnotami, budou cítit odpovědnost za společný osud? Povede zvýšená imigrace k hospodářskému růstu, nebo jen zvýší sociální výdaje? Jaký bude mít imigrace vliv na vzdělanostní úroveň? Zvýší, nebo sníží zločinnost? Povede ke ztrátě vědomí americké identity, ke ztrátě smyslu pro komunitu?

Tyto obavy v americké společnosti existují, přičemž lze konstatovat, že liberálně (tj. „středolevě“) uvažující tyto obavy spíše bagatelizují, zatímco konzervativci projevují sklon je politicky využívat. Například republikánský politik Patrick Buchanan pronesl 18. ledna 2000 v Nixonově knihovně projev, v němž – jako jeden z uchazečů o nominaci do prezidentských voleb za Republikánskou stranu – požadoval drastické snížení imigrace na méně než jednu třetinu.⁸⁾

Ve stejném duchu jako Buchanan se vyjádřil harvardský profesor politologie Samuel Huntington, který tvrdí, že imigrace Mexičanů je „jedinečnou a znepokojivou výzvou naší kulturní identity, naší národní identity, a potenciálně i budoucnosti naší země.“⁹⁾ Naproti tomu liberální autoři z Brookingsovy instituce James M. Lindsay a Gregory Michaelidis imigraci vítají a vzhledem ke stárnutí amerického obyvatelstva ji považují za podmínku dalšího rozvoje americké společnosti. Bez přistěhovalců by se snížila nabídka pracovních sil, stoupla by inflace a zpomalil by se hospodářský růst. Lindsay s Michaelidisem interpretují imigraci v kontextu amerických dějin v uplynulých třech stoletích a vyvozují, že společnost, která přijímá imigranty a pomáhá jim v osobním rozvoji, bude silnější, nikoli slabší.¹⁰⁾

Omezení imigrace požaduje i vcelku umírněně argumentující organizace Project USA, která chce, jak tvrdí, „oddělit problém imigrace od problému rasového.“¹¹⁾ Požaduje „oddechový čas“, kdy by byla imigrace přinejmenším silně utlumena, aby se silná vlna přistěhovalců z posledních let stačila vstřebat.

Protiimigrační postoj se stal jedním ze základních bodů agendy kalifornského republikánského guvernéra Pete Wilsona (v období 1991–99). Wilson v roce 1994 navrhl referendum o tzv. Návrhu č. 187 (Proposition 187), jehož nejspornějším bodem (Section 5) byl zákaz státních podpor nelegálním přistěhovalcům.¹²⁾ Tím Wilson

odcizil své straně část „hispanického“ elektorátu: je nicméně pozoruhodné, že pro vítězný Návrh č. 187 hlasovalo i 40 procent kalifornských Hispánců. Pete Wilson, který v Republikánské straně zastává spíše centristické pozice (nic jiného mu v liberálnější nalažené Kalifornii ostatně nezbyvá), se v roce 2003 stal jedním z vedoucích manažerů předvolební kampaně Arnolda Schwarzeneggera, který usiluje o křeslo kalifornského guvernéra.

Imigrace neustále redefinuje tvářnost Spojených států již od jejich vzniku. Až do 70. let 20. století převládala imigrace z Evropy. Nyní představují hlavní skupinu přistěhovalců z Latinské Ameriky, kteří početně předstihli Afroameričany; podle sčítání lidu z roku 2000 jich je přes 35 milionů. Podle demografických projekcí má počet „Latinos“ v Kalifornii do roku 2025 předstihnout počet bělochů. Představa Spojených států jako „černobílé“ země tak bere za své. Příliv španělsky hovořících přistěhovalců (cca 70 procent všech imigrantů) znamená nejen státy sousedící s Mexikem a Floridu, ale také vzdálené oblasti, jako například metropolitní oblast Chicaga, v níž se zcela změnil ráz obou tradičních bašt Čechoameričanů, měst Berwyn a Cicero. Imigrace ze španělsky hovořících zemí Latinské Ameriky je tak dynamická, jako by přestával platit dosavadní model jazykové asimilace, kdy si první generace přistěhovalců udržovala svůj jazyk a angličtinu zvládala jen stěží, zatímco pro druhou generaci se stala mateřštinou angličtina, která teprve umožnila společenský vzestup. Je však předčasné soudit, že španělština zůstane v USA mateřským jazykem milionů imigrantů i ve druhé a třetí generaci. Stále rozmanitější je i americká religiozita. V tradičních jižanských městech se objevují nevídané denominace: například v Nash-

ville v Tennessee dnes působí šest buddhistických komunit, pět židovských kongregací, pět mešit, hinduistický chrám, jsou v něm výrazné sikhské a další jihoasijské komunity.

Přítomnost značného počtu nových přistěhovalců pochopitelně ovlivňuje mezinické vztahy. Pro americkou společnost se tím otevírají nové možnosti, ale vznikají i hrozby nového pnutí. Postoje americké veřejnosti k imigraci poznamenaly i teroristické útoky z 11. září 2001. Zatímco do tohoto osudného dne Američané pohlíželi na imigraci stále příznivěji a většinou se vyslovovali i pro legalizaci pobytu těch, kteří žijí na území USA bez povolení, značná většina respondentů se dnes vyjadřuje pro přísná omezení imigrace; takto se vyslovilo například 80 procent Floriďanů.

Ti, kdo argumentují proti imigraci, často tvrdí, že přistěhovalci berou rodilým Američanům pracovní místa, neboť jsou ochotni vykonávat práci za méně peněz. Navíc údajně snižují úroveň mezd. Vzniká napětí mezi přistěhovalci a Afroameričany, dvěma skupinami soupeřícími o hůře placená místa. Černoši mnohdy s Hispaniky v konkurenci o pracovní místa prohrávají.

Tato argumentace není zcela přesvědčivá, neboť přistěhovalci obvykle neobsazují místa, která rodilí Američané ztratili v důsledku hospodářského poklesu a hospodářské restrukturalizace. Nezaměstnaní obvykle usilují o znovuzískání místa, o které přišli, a nestojí o zaměstnání, o něž mají zájem noví přistěhovalci.

Spojené státy dnes procházejí obdobím intenzivní imigrace, nejvyšší

od prvních dvou desetiletí 20. století. Počet přistěhovalců se pohybuje kolem jednoho milionu ročně. Tento nápor, pokud se s ním USA dokáží vyrovnat, může v globální epoše posílit jejich postavení světové velmoci, lépe je chránit před fádáním provincialismem, umožnit jejich elitám lepší pochopení různých teritorií a mentalit. Stejný faktor dává již dnes výhodu bývalým evropským koloniálním mocnostem oproti těm státům, které nikdy do jiných civilizací neexpandovaly.

calda@mbx.fsv.cuni.cz

¹⁾ Felipe Fernández-Armesto, *Millennium*, Transworld Publishers 1995.

²⁾ Viz Alena Wagnerová, *Odsumuté vzpomínky*, Prostor 1993.

³⁾ Plný text: <http://tucnak.fsv.cuni.cz/~calda/Documents/1920s/ImmigAct1921.html>

⁴⁾ Plný text: <http://tucnak.fsv.cuni.cz/~calda/Documents/1920s/ImmigAct1924.html>

⁵⁾ Plný text: <http://tucnak.fsv.cuni.cz/~calda/Documents/Modern/ImmigAct1965.html>

⁶⁾ Podrobné údaje o populaci a podílu přistěhovalců a jejich struktuře pro celé USA i pro jednotlivé státy: www.geir.org

⁷⁾ <http://www.census.gov/population>, údaj ze 17. září 2003.

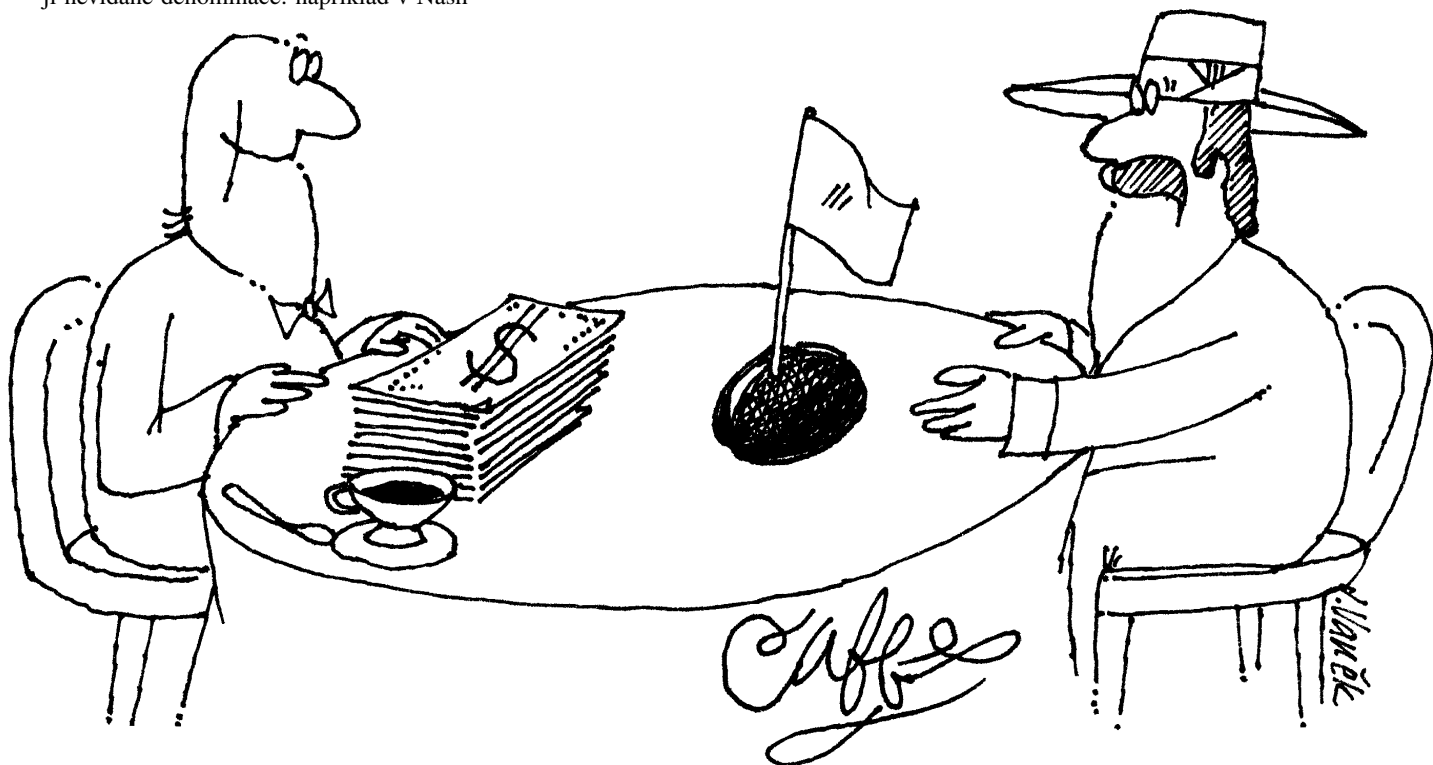
⁸⁾ Plný text: www.buchanan.org/pa%2D00%2D0118%2DImmigration.html

⁹⁾ Citace v: James M. Lindsay, Gregory Michalidis (Brookings Institution), „Timid Silence on America's Immigration Challenge“, *San Diego Union-Tribune*, 5. leden 2001.

¹⁰⁾ Tamtéž.

¹¹⁾ Viz www.projectusa.org

¹²⁾ Plný text viz: <http://www.americanpatrol.com/REFERENCE/prop187text.html>

Strašák sjednocující se Evropy

Uprchlíci a imigranti z (divokého) Balkánu

Je to dobře známý obrázek: Jugoslávie, která byla bezprostředně po pádu komunismu východoevropským premiantem a nežhavějším kandidátem na členství v Evropském společenství, se rozpadla ve víru krvavé občanské války a od té doby je trvalou hrozbou evropské bezpečnosti.

FILIP TESAŘ

To je ve zkratce stereotypní pohled na západní Balkán z pohledu Evropské unie. Pod západním Balkánem se dnes rozumí území bývalé Jugoslávie bez Slovinska, doplněné Albánií, státem, jenž se vnitřně zhroutil v roce 1997, a je proto vhodným doplňkem rozvrácené Jugoslávie. Rumunsko a Bulharsko, které se nestaly dějištěm žádného konfliktu, začaly být považovány za stabilní země, a „západní Balkán“, pojem vymezený v opozici vůči nim, zdědil negativní charakteristiky spojované v západním povědomí s celým regionem.

Evropská unie se vůči západnímu Balkánu nechovála nijak altruisticky. Primárním cílem jejího angažmá v balkánských konfliktech nebyla ochrana lidských práv nebo demokratizace, mnohem podstatnější byl strach z uprchlíků. A nešlo ani o uprchlíky jako takové, resp. o to, v jaké situaci se nacházeli. Neboť uprchlíci, kteří zůstávali v regionu a nepředstavovali zásadní hrozbu stabilitě státu, v němž našli útočiště, nebo nehledali útočiště v zemích EU, nebyli podnětem k akci. Od Daytonské mírové dohody (1995), která ukončila válku v Bosně, se Unie ve snaze předejít dalším podobným konfliktům angažovala mnohem více i na poli ochrany lidských práv, demokratizace a hospodářského oživení, často v lokálním měřítku. Díky tomu byl stále zřejmější stupeň hospodářské, společenské a politické devastace, která postihla celý západní Balkán. Obava z nezávadící migrace přetrvávala i etnické konflikty, které se – budiž mimochodem řečeno – geograficky stále vzdalovaly od cílových zemí EU. Přestože již během kosovského konfliktu naprostá většina uprchlíků zůstala v regionu, v EU se strach z jednorázové vlny uprchlíků, které je nutno živit, transformoval ve stálou obavu z ilegální migrace, která s sebou přináší organizovaný zločin.

Reálný základ obav skutečně poskytl válečné konflikty. Už v Chorvatsku došlo ke značným přesunům obyvatel: své domovy opustilo v jeho různých fázích na 750 tisíc lidí, tj. kolem 15 procent obyvatel republiky. Ještě mnohem tvrdší dopady měl konflikt v Bosně a Hercegovině (BaH). Tam nuceně opustila domovy polovina obyvatel (více než dva miliony osob), zatímco na Kosovu už to byly skoro dvě třetiny (cca 1,6 milionu). Ačkoli mnoho lidí hledalo bezpečí před boji nebo emigrovalo ze země, v níž válka drasticky snížila životní standard, takových byla v uvedených počtech menšina. Naprostá většina byla násilně vyhnána z důvodu své národnosti příslušnosti. Část z nich se pokoušela hledat útočiště v západních státech, především v Německu, Rakousku a Švédsku. Bezprostředně po vzniku EU jich už bylo bezmála 300 tisíc.¹⁾ Není určitě náhoda, že tyto země významným způsobem určovaly balkánskou politiku EU.²⁾ A nikoli náhodou zase uprchlíci hledali útočiště v prostředí, o kterém měli už z dřívějšíka dobrou představu.

Jugoslávští gastarbeiteri

Bývalá Jugoslávie byla od 60. let v Německu, Rakousku a později i Švédsku dobře známa jako vlast gastarbeiterů. Čtvrtou významnou cílovou zemí bylo Švýcarsko, kde gastarbeiterská komunita vyrostla zčásti kolem jádra politické emigrace. V první polovině 70. let žilo v zahraničí (z největší části v uvedených zemích) přes milion ekonomických migrantů a jejich rodinných příslušníků, na deset zaměstnaných v Jugoslávii připadali dva pracovníci v zahraničí.³⁾

V důsledku industrializace se v Jugoslávii měnila struktura hospodářství, zaměstnanosti i společnosti. Obyvatelé ven-

kova se stěhovali za prací do měst, což předznamenalo pozdější gastarbeiterství. Zhruba od poloviny 60. let se na většině území Jugoslávie začaly ekonomicky pasivní venkovské kraje postupně vyliďňovat, lidé, zvláště mladí se stěhovali do rychle rostoucích měst, která však neposkytovala dostatek atraktivních pracovních příležitostí, srovnatelných s očekáváním. To byl, jak se zdá, rozhodující impuls pro hledání výdělku v zahraničí. Do roku 1971 podíl venkovského obyvatelstva poklesl ze 67 procent na 38 procent.⁴⁾ Podíl osob zaměstnaných v zemědělství, lesnictví a rybnářství mezi ekonomickými migranty byl přitom nadprůměrný, a zvláště vysoký byl mezi migranty z BaH (70,8 procenta), Kosova (70,1 procenta) a Makedonie (64,5 procenta),⁵⁾ tedy z oblastí, kde dříve zemědělství tvořilo absolutní základ ekonomiky a vedle budovaného těžkého průmyslu scházel odpovídající segment lehkého průmyslu a služeb.

Ekonomický motiv vnitřních migrací v Jugoslávii byl zčásti překryt národnostním hlediskem – lidé se při přesídlení do jiné republiky, ale od druhé poloviny 60. let i v místním měřítku, totiž nejčastěji stěhovali tam, kde měla jejich národnost většinu. Ekonomický motiv však můžeme zřetelně sledovat na migracích jugoslávských Albánců a Muslimů (Bosňáků). Ti se za prací stěhovali i mimo „mateřské“ oblasti, do Slovinska a do Chorvatska, tedy do ekonomicky nejrozvinutějších oblastí Jugoslávie. Albánci a Muslimové však jako společensky nejkonzervativnější a zpočátku nejméně mobilní komunity pouze následovali jiné národy. Zdá se, že novodobá migrace za prací do zahraničí započala mezi Chorvaty a Slovinci, a mohla tedy navazovat ještě na trendy, jež měly kořeny ještě v době před první světovou válkou. Migrace z chudých oblastí Dalmácie, Hercegoviny, Srbska a Makedonie zase mohla navazovat na starší trendy zámořského vystěhovalectví.

Politické vedení Jugoslávie, které koncem 60. let tápalo při hledání cesty mírné ekonomické reformy, rozhodlo o plné legalizaci práce v zahraničí a spojení v devizách, což přispělo k udržování jugoslávských devizových rezerv. To otevřelo migraci dveře doširoka. V roce 1971 vyrovnávali migranti svými výdělky 59 procent negativního salda jugoslávského zahraničního obchodu.⁶⁾ V té době tvořili největší část gastarbeiterské komunity Chorvaté z Chorvatska a BaH (obyvatelstvo Chorvatska tvořilo 21,5 procenta obyvatel Jugoslávie, ale pocházelo odtud 34 procent všech gastarbeiterů).⁷⁾ Ekonomičtí migranti z Chorvatska a Slovinska směřovali především do Německa, a tato orientace zůstala určující pro celou Jugoslávii. To ukazuje, jak velkou roli hrálo zprostředkování zkušenosti. Vliv přímého přenosu zkušeností je vidět v tom, že okresy, v nichž podíl obyvatelstva dočasně pobývajících v zahraničí přesahoval 10 procent, spolu sousedily.⁸⁾

Albánci – outsideři Jugoslávie, outsideři Evropy

Vrchol gastaarbeiterské vlny představovala první polovina 70. let. Během 80. let, kdy už zahraniční migrace mezi Chorvaty i Srby měla klesající tendenci, se na špičku jugoslávského gastaarbeitersství dostali kosovští Albánci. V jejich případě předcházela rozmachu gastaarbeitersství v zahraničí zkušenost s „vnitřním gastaarbeiterstvím“ v Chorvatsku a Slovinsku. Do začátku 90. let počet už albánských migrantů z Kosova v zemích EU a ve Švýcarsku dosáhl počtu cca 400 tisíc.⁹⁾ Kosovští Albánci tvořili v té době necelých 8 procent obyvatel Jugoslávie, ale mezi gastaarbeitery už měli absolutní většinu. Až 100 tisíc kosovských Albánců navíc pobývalo dočasně v jiných částech Jugoslávie.¹⁰⁾ Po roce 1991, kdy tři jugoslávské republiky a k tomu Kosovo vyhlásily nezávislost, začali mladí albánští migranti hromadně žádat v zemích EU spolu se Švýcarskem o azyl; v letech 1991–1994 celkem 340 tisíc.¹¹⁾ V roce 1996 se Německo, následované Švýcarskem a Švédskem, rozhodlo část azylantů vrátit.¹²⁾ Než k tomu však došlo, vypukly na Kosovu boje. Kosovští Albánci se v mezidobí začali orientovat na nové cílové země, jako je Velká Británie, přičemž rozhodujícím kritériem se pro ně stala azylová procedura.¹³⁾ Vlna těchto gastaarbeiterských a poté azylantů z Kosova byla následována menší, obdobnou vlnou Albánců z Makedonie.

Albánci jsou v současnosti mezi migranty ze západního Balkánu nejpočetnějším národem. Kromě Kosova a jiných oblastí bývalé Jugoslávie začali ve velkém počtu přicházet do zemí EU také z vlastní Albánie. Albánie, historicky a společensky rozdělená na sever a jih, má dva tradiční směry migrace, které následují určité kulturní vazby: sever do Itálie, jih do Řecka. Postupnou demontáží komunismu v Albánii provázely počátkem roku 1991 i hromadné pokusy o přechod do zmíněných zemí.¹⁴⁾ Obyvatelé severu, který byl během komunistické vlády politicky potlačován, požadovali legalizaci náboženství, a po hladové zimě 1990/91, která se na hornatém severu jevila mnohem tíživěji, i všeobecnou demokratizaci. Režim se masovou nespokojenost pokusil řešit otevřením možnosti odchodu do zahraničí, ale když se tisíce lidí pokusily na přeplněných člunech dostat do Itálie, pokusila se její flotila uzavřít pobřeží. Tito evropské boat-people byli podníceni i vysláním italské televize, přičemž nerozlišovali mezi druhy vysílaných pořadů a kde považovali reklamy a hrané filmy za reálný obraz života na Západě.

Do roku 1993 se země pokusilo opustit na 400 tisíc osob – více než desetina obyvatelstva a kolem 15 procent její pracovní síly.¹⁵⁾ Zahraniční migrace byly doplněny rozsáhlými přesuny obyvatel uvnitř hranic, kterým během komunistické vlády bránily přísná kontrola pobytu a pohybu obyvatel. Podobně jako v Jugoslávii se čtyři roky po

pádu komunismu začaly ekonomicky pasivní kraje, především na severovýchodě Albánie, postupně vytlidňovat. Lidé se stěhovali do velkých měst nebo na rozvinutější jih,¹⁶⁾ který se zase vytlidňoval v důsledku masivní migrace do Řecka,¹⁷⁾ kde Albánci tvoří nejpočetnější komunitu cizinců. Zdejší Albánci dokonce pořečtují svá jména ve snaze získat řecké vízum.¹⁸⁾ Princip etnického vylučování (*ethnic exclusion*), který byl nosným prvkem konfliktů v bývalé Jugoslávii, tedy ustoupil sociálnímu vylučování (*social exclusion*). Ačkoli lze migraci z Albánie jen obtížně sociologicky podložit, lze předpokládat, že má podobný základ jako dřívější migrace jugoslávská. Důkazem proto může být skutečnost, že na konci komunistické vlády tvořilo venkovské obyvatelstvo dvě třetiny celkového počtu obyvatel Albánie.

Odvrácená strana migrací

Albánci původem z Albánie žijí jak v Řecku, tak v Itálii ve velkém počtu nelegálně. To samo o sobě naznačuje, že tyto komunity jsou více náchylné ke spojení s organizovaným zločinem. Albánské kriminální organizace v Itálii si získaly významné místo v kontrole prostituce a obchodu se ženami.¹⁹⁾ Obchod se ženami vůbec tvoří ještě jednu z kapitol migrací ze západního Balkánu do zemí EU. Albánci jsou organizátory, a ženy z Albánie patří vedle Moldavanek k nejpočetnějším skupinám žen, které jsou předmětem obchodu. Obchod se ženami na Balkáně má velké rozměry: počet obětí je odhadován na 100–200 tisíc osob.²⁰⁾ Některé jsou původem z Balkánu, jiné sem byly dopraveny nebo prošly Balkánem na cestě do zemí Evropské unie, především do Itálie a do Řecka.

Na obchodu se ženami se nepodílejí jen Albánci a není doménou západního Balkánu: nadmíru důležitým ohniskem je také Rumunsko. Trasa do Itálie vede přes Albánii, ale do Řecka přes Bulharsko. Obchod se ženami tedy integruje to, co je ze služebního pohledu EU rozdělováno na „západní“ a „východní“ Balkán. Nelze však popřít, že právě Albánci, zvláště kosovští, hrají velkou roli v dalších segmentech organizovaného zločinu spojeného s Balkánem, především v pašování a distribuci narkotik do zemí Evropské unie. Rozhodující je přitom existence z dřívějšíka dobře etablované a početné komunity gastaarbeiterských. Významnou roli v pašování narkotik hrají z téhož důvodu i Srbové.

Jenom v roce 2000 prošlo Bosnou na trase k přechodu hranic EU nejméně 50 tisíc ilegálních migrantů, například z Číny.²¹⁾ Podzemní trasy, sloužící v době války k získání útočiště, tedy nově slouží ke komerčnímu převádění ilegálních migrantů. Balkán tedy už není jen ohniskem, ale také významným tranzitním uzlem migrací. To přispívá k tomu, že EU vynakládá stále větší prostředky na výcvik policie a školení soudců v balkánských státech. Podíváme-li se zpět, vidíme, že různé podněty přicházejí

z západního Balkánu vedly EU nejprve k hledání politických řešení konfliktů, poté k zvýšenému důrazu na demokratizaci, na hospodářský rozvoj, a nakonec k úsilí o posilování právního státu. Teprve nyní působí všechny tyto segmenty dohromady. Můžeme jen spekulovat o tom, nakolik by západní Balkán byl menším strašákem pro EU, kdyby byl už dříve kladen vyrovnanější důraz na jednotlivé aspekty přístupu k Balkánu.

tesar@iir.cz

¹⁾ Der Spiegel 31, 1992, s. 21.

²⁾ Vliv Německa na uznání rozpadu Jugoslávie ze strany ES v osobě ministra zahraničí Hanse Dietricha-Genschera je notoricky známý, stejně jako další německé angažmá na Balkáně. Pro ilustraci zapojení uvedených zemí pouze několik jmen: dvojnásobný švédský premiér Carl Bildt byl Vysokým představitelem v BaH a poté zvláštním vyslancem generálního tajemníka OSN pro Balkán, Rakušan Wolfgang Petritsch, zvláštním vyslancem EU pro Kosovo a poté Vysokým představitelem v BaH. Němec Michael Steiner (mimochodem bývalý velvyslanec v Praze) byl zástupcem Vysokého představitele v BaH, šéfem mise OSN na Kosovu a poté zvláštním představitelem generálního tajemníka OSN pro Kosovo.

³⁾ Allcock, John B.: Explaining Yugoslavia, London, 2000, s. 88–89.

⁴⁾ Allcock, s. 89.

⁵⁾ Allcock, s. 136.

⁶⁾ Allcock, s. 94.

⁷⁾ Baučić, Ivo: Radnici u inozemstvu prema Popisu Stanovništva Jugoslavije 1971., Zagreb, 1973, s. 38–39.

⁸⁾ Markotić, Ante F.: Demografski razvitak Hercegovine, Mostar, 1983, s. 235. Jedinou výjimkou byl okres – ostrov Lastovo.

⁹⁾ Islami, Hivzi: Rredha demografike Shqiptare, PejD, 1994, s. 76–77.

¹⁰⁾ Islami, s. 76.

¹¹⁾ Troebst, Stefan: The Kosovo Conflict, 1998. In: Konfliktentwicklung auf dem südlichen Balkan I. Informationen zur Sicherheitspolitik, 17, 1999, s. 79.

¹²⁾ NIN, 9. 8. 1996.

¹³⁾ Tesař, Filip: Albánská migrace a emigrace, http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Alb_nsk_emigrace.pdf (27. 9. 2003).

¹⁴⁾ Pettifer, James – Vickers, Miranda: Albania: From Anarchy to a Balkan Identity, London, 1999, s. 44, 51.

¹⁵⁾ Hall, Derek: Albania in Europe: Condemned to the Periphery or Beyond? In: Dawson, Andrew H. – Fawn, Rick (eds.): The Changing Geopolitics of Eastern Europe, London-Portland, 2002, s. 110.

¹⁶⁾ Hall, s. 110.

¹⁷⁾ Pettifer-Vickers, s. 264.

¹⁸⁾ Leontidou, Lila – Afouxenidis, Alex: Boundaries of Social Exclusion in Europe. In: Hudson, Ray – Williams, Allan M. (eds.): Divided Europe: Society and Territory, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1999, s. 266.

¹⁹⁾ Shannon, Sarah: Prostitution and Mafia: The Involvement of Organized Crime in the Global Sex Trade. In: Williams, Phil (ed.): Illegal Immigration and Commercial Sex: The New Slave Trade, London-Portland, 1999, s. 138.

²⁰⁾ Bjelica, Jelena: Trafficking in Human Being in the Balkans, Belgrade, 2002, s. 15; Trading in Misery. Balkan Crisis Report 460, 15. 9. 2003, http://www.iwpr.net/index.pl?archive/bcr3/bcr3_200309_460_1_eng.txt (27. 9. 2003).

²¹⁾ BBC, 21. 1. 2001.

Migrace a Afrika

V rámci společenských věd lze problematiku migrací nahlížet z mnoha hledisek. Na následujících řádcích se zaměříme na některé zvláštní aspekty migrací týkající se Afriky, které jsou nejlépe viditelné za použití specifického přístupu politické geografie. Chtěli bychom především ukázat, že ne všechny africké problémy lze jednoznačně připsat pouze na vrub evropské kolonizaci jakožto specifického příkladu migrace.

MICHAEL ROMANCOV

Politická geografie již dávno není geograficky deterministická, ale fyzická geografie a klima nepochybně sehrály důležitou roli. Dalším významným faktorem byl rozdíl v technické úrovni těch, kteří přicházeli, a místních. Postupujeme-li od severu k jihu, je první výraznou přírodní bariérou Sahara. Díky klimatickým změnám začala zhruba 2500 let př. n. l. působit jako prakticky nepřekonatelná fyzická bariéra mezi vnitrozemím a Středomořím. Teprve když se kolem 5. století n. l. v severní Africe opět objevili velbloudi (předtím je v regionu chovali Římané), mění se na komunikační zónu dálkového obchodu, který Maghreb spojuje s Afrikou. Na jih od Sahary vznikaly nejstarší civilizace tam, kde savana nebo relativně řídké lesy umožňovaly dobytčářství. Asi 3000 let př. n. l. dochází zhruba na území dnešního Kamerunu k prvním výraznějším pohybům bantuských kmenů. Výraznou migrační překážkou byla především rozsáhlá pásma pralesů, v určitých oblastech sehrály specifickou roli choroby přenášené hmyzem na dobytek. Zvládnutí tavby kovů (cca 500 př. n. l.) a výroba kovových zbraní naopak tempo migrací výrazně akcelerovaly.¹⁾ Ostrovy u východoafrického pobřeží, zejména Madagaskar, se kolem roku 1000 př. n. l. stávají cílem námořní migrace z jihovýchodní Asie.

Období tisíce let mezi roky 500–1500 n. l. rozhodlo o hlavních konturách etnické mapy Afriky. Na severu, nehledě na to, že dobyvatelé byli ve výrazně menšině, úspěšně proběhla arabizace. Dobyvatelé tuto část Afriky trvale spojili se světem islámu, a ta se tak stala nedílnou součástí rozvinutého systému mezinárodního obchodu, který sahá od Číny přes dnešní Indonésii, Indii, Blízký východ až po Evropu. Islámskými zeměmi procházela jeho hlavní tepna a Maghreb byl důležitou spojnici na sever do Evropy a na jihozápad do regionu západní Afriky.²⁾ Mezinárodní obchod, který zprostředkovali převážně Arabové, se intenzivně rozvíjel i v Indickém oceánu a zasáhl i africké pobřeží od Somálska až po toky Limpopo a Zambezi, včetně jejich vnitrozemské základny. V oblasti ležící na jih od Sahary jsme v této epoše svědky úspěšného postupu bantuských kmenů, které postupně zalidňují zbytek kontinentu negroidní populací. Kolem roku 1500 je již celá Afrika jižně od Sahary, s výjimkou úpl-

ného jihu a jihozápadu, osídlena negroidními kmeny hovořícími bantuskými dialekty.³⁾

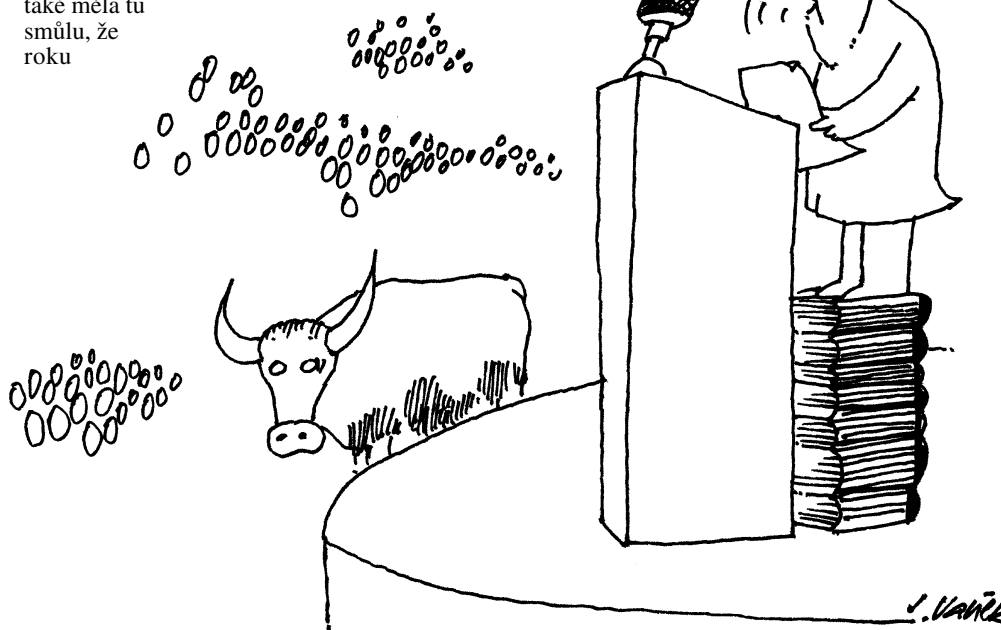
Účast na mezinárodním obchodu měla zásadní dopad na stupeň kulturně-civilizačního vývoje jednotlivých afrických regionů. Zajímavou zkušenost v tomto směru získali Portugalci, průkopníci evropského pronikání do Afriky. Na východoafrickém pobřeží, které komunikovalo přes Indický oceán s Arábií a Indií, narazili Portugalci na problém, neboť zboží, které jim umožňovalo realizovat směnný obchod na západním pobřeží, tu bylo považováno za bezcenné třetky.⁴⁾

Hlavní komodity, kterými Afrika participovala na tehdejších mezinárodních obchodech, byly zlato, slonovina a otroci. Před rokem 1450 se (tehdy zejména střední) Afrika na celkovém obchodu s otroky nepodílela příliš výrazně, poté však její podíl strmě stoupá. Důvodů, proč se nakonec stala nejvýznamnějším dodavatelem otroků a předmětem největší násilné migrační vlny historie, je mnoho. Mezi nejdůležitější patří technický pokrok, který umožnil nebývalý rozvoj evropského námořního obchodu, zámořské objevy a vznik plantážního komplexu v nově získaných zemích Ameriky. Afrika však také měla tu smůlu, že roku

1453 padla Konstantinopol, čímž byli Evropané odříznuti od tehdejšího hlavního zdroje otroků – dnešní Ukrajiny. V neposlední řadě musíme uvést i skutečnost, že systém větrů a mořských proudů v Atlantiku umožňoval relativně snadnou dopravu otroků do Amerik.⁵⁾ Afrika se však o rozvoj otrokářství do značné míry přičinila i sama. Zatímco v Evropě se vedly války s cílem zabrat protivníkovu půdu (zdroj bohatství a moci), v Africe tu samou roli hráli lidé. Porážka nepřítelů dávala vítězi právo na dispozici s celou podmaněnou populací. Zatímco ženy a děti mohly zůstat na místě, muži byli pro vítěze potenciálně příliš nebezpeční a nejjistější a nejekonomičtější zároveň byl jejich prodej. Konečně pak africké nemoci úspěšně zdecimovaly populace amerických domorodců, a tím paradoxně vytvořily místo pro přijímání dalších otroků.⁶⁾

Prakticky neustálý růst objemu transatlantického obchodu s otroky byl umožněn pouze díky ekonomické interakci tří kontinentů. Impuls vyšel z Evropy, kde spočívala i politická kontrola tohoto procesu, stejně jako organizace vlastní přepravy. Pracovní síla pro americké plantáže se nakupovala v Africe. Nejžádanějším artiklem, vedle střelných zbraní, byly látky vyprodukované v Indii (jejich produkce tím byla výrazně stimulována), které se kupovaly za stříbro vytěžené v Americe. Produkty vypěstované na plantážích se spotřebovávaly v Evropě a částečně i v Severní Americe.⁷⁾

Otrokářství však nelze ztotožnit pouze s transatlantickým obchodem. Na východním pobřeží, i když byl jeho objem podstatně menší, začalo a trvalo mnohem déle než na západě. Hlavní produkční oblastí otroků byla rozsáhlá oblast vnitrozemí, zhruba vymezená úsekem pobřeží od ústí Zambezi po Dar es Salaam sahající až k jezeru

Malawi. Otroci se vyváželi na Madagaskar, na ostrovy v Indickém oceánu (Réunion a Mauricius), menší část jich byla dopravována do Arábie a na pobřeží Perského zálivu. Hlavní otrokářskou baštou byl ostrov Zanzibar ovládaný Araby z Ománu. Pro ománského sultána byl obchod s otroky natolik významný, že roku 1840 sultán Sajjid Saíd přenesl hlavní město sultanátu na Zanzibar.⁸⁾

V letech 1810–1870 byl legální obchod s otroky ze strany evropských států postupně zastaven. Roku 1888 obchod zastavila i Brazílie, historicky největší odběratel. Bývalá násilná migrace však dodnes mezi Afrikou a Amerikami politicky rezonuje. I když se ze všech velkých odběratelů nejméně otroků (necelých 6 procent) vyvezlo do USA, tamější černošská populace, oproti Karibiku a Brazílii, kde značné procento otroků umíralo, stále rostla. Díky tomu dnes mají USA zdaleka největší podíl na celkovém počtu obyvatelstva afro-amerického původu v obou Amerikách.⁹⁾ Politická emancipace Afroameričanů je již několik desetiletí jedním z hlavních vnitropolitických témat. Zajímavé se vyvíjel i vztah mezi Brazílií a Afrikou. Roku 1822 navrhla Brazílie Angole a Mosambiku vytvoření federace právě kvůli obchodu s otroky. Obchod zastavila teprve roku 1888 a dnes dovedně využívá své černošské populace v pronikání do bývalých portugalských kolonií v Africe v rámci integrační skupiny portugalsky mluvících zemí. Když evropské státy postavily obchod s otroky mimo zákon, týkalo se evropské otrokářství v Africe zejména ostrovů u afrického pobřeží (do afrického vnitrozemí začali Evropané výrazně pronikat teprve v poslední třetině 19. století). Záhy však vyvstala otázka, jak udržet tamější plantážní zemědělství v chodu. Britové a Francouzi problém vyřešili tím, že začali dovážet pracovní sílu z Asie, především z Britské Indie. Kolem roku 1860 už Indové získali početní převahu v populaci na afrických ostrovech Indického oceánu. Po britské anexi Natalu (1845) začala indická pracovní síla pronikat i na jih Afriky, příslušná dohoda mezi vládou Natalu a Britské Indie byla podepsána roku 1860. I když smlouva původně předpokládala, že se po vypršení kontraktu najatí pracovníci vrátí zpět, většina z nich zůstala. Dnes tato komunita čítá zhruba milion lidí a představuje asi dvě procenta obyvatelstva JAR. Další proud Indů mířil do východní Afriky. Roku 1890 vláda Východoafrického protektorátu podepsala smlouvu na dovoz pracovních sil pro potřeby stavby železnice z Mombasy k Viktoriinu jezeru. Na stavbě pracovalo asi 19 000 dělníků, kolem poloviny se jich vrátilo do Indie. Ti, co zůstali a přežili zdejší klima a nemoci, se usadili především v dnešní Keni.¹⁰⁾

Indové však v Africe působili již dříve, a to nejenom v roli námezdní pracovní síly. Roku 1680, v zájmu oživení skomírajícího obchodu, povolila portugalská vláda volný obchod všem svým poddaným s Mosambi-

kem. Místo Portugalců však do země přišli Indové z Goy a za několik let se jim podařilo zcela zruinovat místní Evropany a převzít do svých rukou veškerý obchod. Řada z nich se stala plantážníky.¹¹⁾

V 19. století se v rámci britských území ve východní Africe objevuje mocná indická obchodní diaspora, jejíž kapitál napomohl financovat hřebíčkové plantáže na Zanzibaru a Pembě a podporoval afro-arabský obchod ve vnitrozemí, byla to indická firma ze Zanzibaru, která zorganizovala přísun pracovní síly z Indie na výstavbu železnice v Ugandě. Na konci koloniálního období díky tomu Indové představovali daleko početnější skupinu „Neafričanů“ než Evropané. Například v Keni se Evropané na celkové populaci podíleli jedním procentem, zatímco Indové třemi procenty. Díky tomu, že se během koloniálního období příslušníci indických komunit téměř všude dokázali vypracovat do pozice respektovaných příslušníků (minimálně) střední třídy, se v postkoloniálním období také nezřídka stávali terčem nepřátelských aktivit jak ze strany svých černošských spoluobčanů, tak ze strany vlád. Nejhorším příkladem „soužití“ indické a černošské společnosti může být Uganda za vlády diktátora Idi Amina, který všechny Indy ze země jednoduše vyhnal a zabavil jejich majetek.

Zajímavým příkladem asijské migrace do Afriky jsou Číňané. Počátkem 20. století, po ukončení búrské války v Jižní Africe, došlo na zlatých dolech ve Witwatersrandu k protestním akcím černošských horníků. Vláda potřebovala výnosy z těžby a zlato bylo největším lákadlem pro britské přistěhovače. Proto bylo mezi lety 1903–1907 na tříleté pracovní kontrakty dovezeno přes 63 tisíc Číňanů, kteří byli v dolech za nízké mzdy ochotni pracovat. Tito „stávkokazi“ přispěli k tomu, že byl odpor černošských horníků zlomen a těžba se opět rozjela naplno. Řada z nich po vypršení kontraktu v Africe zůstala.¹²⁾

Nejvýznamnější a nejstarší evropské osídlení v Africe nalezneme v Jižní Africe. Roku 1652 založili Holanďané opevněnou osadu na mysu Dobré naděje, jejíž obyvatelé, podobně jako arabští kupci na východním pobřeží, měli působit jako obchodní diaspora. Když se ukázalo, že na rozdíl od tropických oblastí zdejší klima Evropanům vyhovuje, padlo rozhodnutí (1679) změnit osídlení na trvalé. Do roku 1707 Východoindická společnost na mysu usadila 1603 bělochů. Poté již přistěhovalectví nebylo podporováno, ale původní holandská bělošská populace vzhledem k přirozenému populačnímu přírůstku dnes čítá zhruba 3 miliony osob (tzv. Afrikanců), které představují největší a nejstarší kontinuální bělošskou populaci v Africe. Za stejné období Východoindická společnost usadila v regionu několika násobně více Afričanů a Asiatů. Celkem se jednalo o 65 000 osob, 26 procent pocházelo z Afriky, 26 procent z Indie, 23 procenta z Indonésie a 25 procent z Madagaskaru. Kvůli nesrovnatelně méně příz-

ným sociálním podmínkám dnes potomci těchto bývalých otroků (označují se jako tzv. coloured) tvoří skupinu jen o málo početnější než Afrikanci. Poté, co se v průběhu napoleonských válek zmocnili jihu Afriky Britové, se objevuje i přistěhovalectví z Velké Británie. Do roku 1820 se nejednalo o nijak výrazný proud, ale po objevení diamantů (1850) a zlata (1880) ve vnitrozemí se tempo příchodu výrazně zrychlilo. I když se nejednalo o migraci čistě z Velké Británie, většina těchto migrantů se přidala k anglicky mluvící populaci a dnes čítají téměř 2 miliony osob.¹³⁾

Významný proud bělošského přistěhovalectví byl zaznamenán i v Alžírsku, které Francie dobyla mezi lety 1830–1872. Tito takzvaní colóni drželi v rukách většinu půdy a politickou moc, i když představovali pouhých 11 procent celkové populace. Většina z nich zemí po získání nezávislosti v roce 1962 opustila. Poslední velká skupina bělochů přišla do portugalských kolonií, zejména do Angoly a Mosambiku (2,5 procenta a 1,1 procenta celkové populace). To sice nejsou nijak závratná čísla, ale je to víc než v jakékoli britské či francouzské kolonii s výjimkou výše uvedených a bývalé Jižní Rhodesie.¹⁴⁾ Tamější bělošská populace je však vládou prezidenta Mugabeho v posledních měsících úspěšně likvidována.

romancov@kas.zcu.cz

¹⁾ Hrbek, I. a kol.: Dějiny Afriky, kniha první. Svoboda, Praha 1966, s. 334.

²⁾ Srovnej např. v: Eaton, R. M.: Islamic History as Global History. In: Adas, M. (ed): Islamic and European Expansion. Temple University Press, Philadelphia 1993, ss. 1–36 a Abu-Lughod, J.: The World System in the Thirteenth Century: Dead-End or Precursor?. In: tamtéž, ss. 37–102.

³⁾ Dějiny Afriky, kniha první, cit. dílo, ss. 329–330.

⁴⁾ Dějiny Afriky, kniha druhá, cit. dílo, s. 103.

⁵⁾ Curtin, P. D.: Africa and Global Patterns of Migration. In: Wang Gungwu (ed): Global History and Migrations. Westview Press, Colorado 1997, s. 72.

⁶⁾ Tamtéž, ss. 72–73.

⁷⁾ Curtin, P. D.: The Tropical Atlantic in the Age of the Slave Trade. In: Adas, M.: cit. dílo, s. 165.

⁸⁾ Dějiny Afriky, kniha druhá, cit. dílo, s. 286.

⁹⁾ Za celé období obchodu s otroky se 80 % všech otroků prodalo do Brazílie a Karibiku. Celkem bylo mezi počátkem 16. století a rokem 1870 dovezeno do Brazílie 31 % všech otroků, do Severní Ameriky 6 %, na britské karibské ostrovy 23 %, na francouzské karibské ostrovy 22 %, do španělské Ameriky 9 %, na holandské karibské ostrovy 8 % a na dánské 1 %. Potomci Afričanů dnes v řadě amerických států představují výrazný etnický fenomén: 45 % v Brazílii, 95 % na Haiti a na Barbadosu. (Údaje převzaty z publikace: Opatrný, J.: Amerika v proměnách staletí. Libri, Praha 1998, s. 410)

¹⁰⁾ Curtin, P. D.: Africa and Global Pattern of Migration, cit. dílo, str. 83.

¹¹⁾ Dějiny Afriky, cit. dílo, s. 115.

¹²⁾ Thompson, L.: A History of South Africa. Yale University Press, New Haven and London 1995, ss. 144–145.

¹³⁾ Curtin, P. D.: Africa and Global Pattern of Migration, cit. dílo, s. 78.

¹⁴⁾ Curtin, P. D.: tamtéž, ss. 78–79.

Přistěhovalectví v Itálii

KLÁRA POLEDNOVÁ

Zamyšlení nad pozitivní funkcí přistěhovačů v italské ekonomice pomáhá překonat dojem, že jejich přítomnost je hrozbou pro italskou společnost. Přistěhovalectví je znakem ekonomické vitality a je přitahováno ve větším měřítku průmyslově vyspělejšími regiony země, jak dokládají následující čísla: sever – 56 procent, střed – 29,1 procenta, jih – 9,8 procenta a ostrovy – 4,3 procenta.

Italský trh práce a dopad přistěhovalectví

V Itálii je 23 781 341 pracovních sil. Zaměstnaných je 21 514 000, z nichž 63 procent pracuje v oblasti služeb, 32 procenta v průmyslu, 5 procent v zemědělství. Osob, které hledají zaměstnání, jsou 2 267 000 a představují na celonárodní úrovni 9,5 procenta pracovních sil (8,8 mezi muži, 11,5 procenta mezi ženami). Nezaměstnanost je na jihu téměř dvojnásobná a více než dvojnásobná je mezi mladými lidmi.

Na italském pracovním trhu, charakterizovaném „nárazovou pružností“, mělo 30 procent pracovních zaměstnaneckých vztahů (v období mezi dubnem 2000 a březnem 2001) délku trvání kratší než jeden měsíc a 58,8 procenta trvalo méně než jeden rok (podle údajů Italského statistického úřadu ISTAT, La situazione del paese 2001). Nechybějí nicméně nová pracovní místa: průměrně v posledních třech letech bylo vytvořeno 390 000 nových pracovních míst ročně (32 500 měsíčně).

Pohyby na pracovním trhu v roce 2001 se vyznačovaly těmito vlastnostmi (podle úřadu INAIL): 4 743 650 navázání pracovních vztahů (z nich 467 304 občanů ze států, které nejsou členy EU), 4 297 205 ukončení pracovních vztahů (z nich 378 856 občanů ze států, které nejsou členy EU), 446 445 osob tvořilo rozdíl mezi navázáním pracovního vztahu a ukončením pracovního vztahu (z nich 88 448 občanů bylo ze států, které nejsou členy EU). Pracovníků ze zemí, jež nejsou členy EU, bylo mezi přijímanými do zaměstnání 9,9 procenta, 8,8 procenta mezi těmi, co ukončili pracovní vztah, 19,8 procenta jich tvořilo rozdíl mezi těmi dvěma kategoriemi (rozdíl se chápe jako „nové pracovní místo“): Každý pátý z nově přijatých do zaměstnání byl přistěhovalec. Celkem 16 procent přistěhovačů změnilo podnik (údaj institutu INAIL pro období 16. 3. 2000 – 7. 6. 2002).

Z těchto údajů vyplývá, že počet pracujících ze zemí, které nejsou členy EU (kteří tvořili 3 procenta celkového počtu pracovních sil), se ztrojnásobil v kategorii navázání pracovních vztahů a sedmkrát se zvýšil u zaměstnání s délkou trvání jednoho roku. Jeden z deseti nově přijatých je pracující ze

státu, který není členem EU, zatímco jedno z každých pěti pracovních míst o délce jednoho roku zastává přistěhovalec. Jinými slovy, přistěhovalec často navazuje pracovní vztah a déle zastává svou činnost. K tomu jevu dochází spíše u malých a středních podniků než u podniků s více než 50 zaměstnanci.

Přistěhovalec neznamená nezaměstnaný

Uvedené údaje ukazují, že nezaměstnanost přistěhovačů není tak vysoká, jak si představujeme. Skutečný index nezaměstnanosti, počítaný jako dopad přistěhovačů pobývajících z pracovních důvodů bez místa na celkový počet povolení pobytu z důvodů navázání pracovního poměru či soukromé podnikatelské činnosti, dosahuje 7,4 procenta, je nižší než italská nezaměstnanost a liší se podle regionů: je dvojnásobný oproti národnímu indexu nezaměstnanosti na severovýchodě a v regionech střední Itálie (respektive 8,1 procenta a 14 procent oproti 4,3 procenta a 7 procentům), je identický na severovýchodě (3,6 procenta), a dokonce nižší na jihu a na ostrovech (14 procent oproti 18 procentům).

Skutečný problém představuje procedura zaměstnávání, která by měla dynamicky uvádět do kontaktu žádosti a nabídky zaměstnání. Četné empirické výzkumy ukázaly, že podpora veřejných služeb je nízká.

Pokud jde o nacházení zaměstnání, pak Italové i přistěhovalec se většinou uchylují k neformálním kanálům. Podle „Zpráva o přistěhovalectví-scénáře pracovního trhu a přistěhovalectví institutu IRES-CGIL 2002“ dochází k tomuto jevu v 77 procentech případů. Vážné omezení představuje jak pro Italy, tak pro přistěhovače nedostatečný systém profesní přípravy, která není, bereme-li v úvahu organizaci, kvalitu a účinnost, napojena na specifické obory a teritoria pracovního trhu.

Ukazatelem pozitivního včlenění do světa výroby jsou peníze, které ušetří přistěhovalec a zasílají je rodinným příslušníkům žijícím v zemi původu přistěhovače. Ušetřené peníze přistěhovačů dosáhly v roce 2001 749,4 milionu eur (což představuje nárůstu o 27,4 procenta vůči roku 2000): za

celých 10 let objem těchto peněz vzrostl desetkrát (103,2 milionu eur v roce 1992). Částka ušetřených peněz na hlavu představuje 550 eur, jestliže se týká všech přistěhovačů s pobytem, a 937 eur, vztahuje-li se na přistěhovače s povolením k pobytu z pracovních důvodů: odtud vyplývá nutnost považovat přistěhovače za nadnárodní činitele vývoje a také za běžné klienty bank.

Odvětví s největší přítomností přistěhovačů

Uvedení do pracovního poměru pracujících pocházejících ze států, které nejsou členy EU, bylo v roce 2001 charakterizováno rozdělením do oblastí, mezi nimiž převládají služby (49 procent), následuje průmysl (36 procent) a zemědělství (15 procent).

Zajímavý je také poměr přistěhovačů na počet přijatých v určitém odvětví. K největšímu počtu navázání pracovního poměru (87 182) došlo v oblasti gastronomie a hotelových služeb. Mezi nimi bylo 10,5 procenta pracujících ze zemí, které nejsou členy EU: přibližně stejné poměry existují v odvětvích stavebnictví, dopravy a úklidu. V zemědělství, textilním průmyslu a ocelářském průmyslu je poměr více konzistentní. Zde připadá jeden pracující přistěhovalec na každých 6 přijatých. V ostatních oblastech je ještě větší poměr přistěhovačů k celkovému počtu přijatých zaměstnanců: jedná se o průmysl vývoje (14,2 procenta), dřevařský průmysl (16,3 procenta), gumářský průmysl (16,9 procenta) a kožedělný průmysl (20 procent).

Mimo to v některých odvětvích vztah mezi počtem navázaných a ukončených pracovních poměrů (tedy zaměstnanecké saldo) překračuje průměrnou hodnotu (19,8 procenta): k tomu dochází například v maloobchodu (20,8 procenta), ve strojním průmyslu (25,2 procenta), vývojevém průmyslu (21,8 procenta) a u těžby minerálů (22,6 procenta), ve školství (23,1 procenta), ve zdravotnictví (30,2 procenta). Různá odvětví, která nejsou považována za atraktivní, zaznamenala odliv italských pracovníků a nová místa jsou obsazována jen přistěhovači: to se týká průmyslu textilního, chemického, kožedělného, elektrotechnického, dřevařského, gumářského a dopravního.

Sezónní odvětví, počínaje odvětvím turistiky a zemědělství, zajišťují ve větší míře přistěhovači, částečně ti, kteří jsou v Itálii usedlíky, částečně sezónní pracovníci.

„Etnický diferenciál“: úrazy, mobilita a věk

Ne vždy se hovoří o horších pracovních podmínkách, jimž jsou vystaveni pracující přistěhovaleci. Ti totiž přijímají těžší, hůře placená a méně zabezpečená zaměstnání. Prvním symptomem této situace je vysoký počet pracovních úrazů u přistěhovačů. V roce 2001 bylo oznámeno 76 129 pracovních úrazů pracovníků, kteří se narodili v cizině (oproti roku 2000, kdy bylo zaznamenáno 64 707 úrazů, došlo k ná-

růstu o 11,7 procenta), a ve vztahu k počtu 800 680 přistěhovalců z pracovních důvodů se ukazuje, že dochází k jednomu úrazu u každých 10 pracujících přistěhovalců (9,5 procenta).

Případů smrtelných úrazů pracujících narozemných v cizině bylo v roce 2000 101 a v roce 2001 125. Nárůst případů o 23,7 procenta je alarmující. Smrtelné nehody jsou rozděleny podle odvětví. Mezi nimi je nejnebezpečnější odvětví zemědělství, ve kterém došlo k 2,3 smrtelných úrazů na každých tisíc oznámených nehod. Jedná se tedy o dvojnásobnou hodnotu vzhledem k průměru.

Pracující ze států, které nejsou členy EU, jsou často subjekty pracovní mobility, neboť se ve velké míře podílejí na pracovních vztazích krátkého trvání: u 17,1 procenta není trvání pracovního poměru delší než dva měsíce, (+2,9 bodů více než u Itálii) a 41,5 procenta 6 měsíců (+5,9). Také okolnost, že jedna ze šesti výměn podniků se týká pracujících přistěhovalců, potvrzuje, že přistěhovalci jsou ochotni se přemísťovat za prací ve větší míře než Italové. Mimo to je jejich přítomnost konzistentní také u dočasného zaměstnávání: odhaduje se, že 20 procent těchto pracovníků tvoří přistěhovalci (Zpráva 2002 NIDIL-CGIL a výzkum ISFOL/Ministerstvo práce na rok 2000–2002).

Větší dostupnost k mobilitě je usnadněna také tím, že pracující přistěhovalci jsou věkově mladší než Italové (ve věkových třídách 18–35 let a 36–50 let).

Přistěhovalci pracující v italských rodinách

V Itálii je 227 249 pracovníků a pracovník v domácnostech, kteří jsou penzijně pojištěni (podle údajů INPS k roku 1999), z nich polovinu tvoří občané států, které nejsou členy EU, především se jedná o ženy.

Kromě Filipínců (jedna na každé tři pracovníky) tvoří největší skupinu Peruánci (11 847) a občané ze Srí Lanky (9 791). Následují Rumuni (3000/4000), Poláci, Albánci a Brazilci, občané Nigérie, ostrova Mauricius a El Salvador.

Před vydáním příslušného nařízení o legalizaci přistěhovalců (léto 2002) se odhadovalo, že mnoho přistěhovalců pracuje na černo či bez povolení k pobytu, také proto, že samotné italské rodiny neměly možnost si jiným způsobem službu opatřit (z důvodů stanovení podmínek vysokého příjmu, kvůli zrušení sponzorství či jeho nedostatečného využívání).

Podle odhadu má v roce 2002 (výzkum IREF-ACLI ve spolupráci s organizací Eurisko) 950 000 rodin zájem o opatrovnícké služby a asistenční pomoc pro staré lidi a děti zastávané imigranty, neboť služby poskytované státem jsou považovány za neuspokojující a nedůvěryhodné, navíc jejich poskytování nevyhovuje po časové stránce a neodpovídá požadavkům samotných rodin. Služby jsou těž iracionálně rozděleny na teritorium státu. Na vzorku 5398 občanů nad 65 let, kteří potřebují asistenci (podle

výzkumu Komunity S. Egidio z roku 2002), jich 13,3 procenta intenzivně využívá pomoci v domácnosti, již poskytují cizinci, více méně vlastníci povolení k pobytu.

Práce na černo, legalizace přistěhovalců a mechanismy vstupu na území Itálie

Vzrůstá počet pracujících přistěhovalců, kteří jsou registrováni jako plátcí italského penzijního pojištění (okolo 800 000 podle údajů institutů INPS a INAIL). Přesto jsou pracující přistěhovalci negativně poznamenáni únikem daní, způsobeným italskými zaměstnavateli: tento fakt vychází najevo každý rok při kontrolách vykonávaných ministerstvem práce.

V letech 2000–2002 bylo každý rok provedeno 25 000 podniků, jež zaměstnávaly 11–12 000 pracujících přistěhovalců. Z kontrol vyplynulo, že u 40 procent přistěhovalců se vyskytly jisté nesrovnalosti v placení příspěvků, zatímco jedna pětina až jedna čtvrtina pracujících v prověřovaných podnicích nevladila povolení k pobytu. Přibližně jeden podnik z dvaceti (4,9 procenta v roce 2000 a 5,7 procenta v roce 2001) nezaručoval pravidelné placení povinných příspěvků pracujícím přistěhovalcům a 3,8 procenta v roce 2000 a 6,7 procenta v roce 2001 využívalo práce přistěhovalců bez povolení k pobytu.

V kontextu rozšířeného jevu ilegálního zaměstnávání vydala vláda v létě 2002 dvě uspokojující nařízení o legalizaci přistěhovalců. Jednalo se o legalizaci osob pomáhajících v rodinách a pracujících v podnicích.

Jak vyplývá z údajů o registraci přistěhovalců do konfederovaných odborů (240 000 registrací na konci roku 2001, s nárůstem o 10 procent vzhledem k předchozímu roku), dávají pracující přistěhovalci přednost legálnímu zaměstnání a kontaktu s italskými zaměstnanci.

Přistěhovalce v italské společnosti

Přistěhovalci jsou bezpochyby pracovní silou, ale především jsou lidskými bytostmi, což je nutné uznat i na úrovni společenského soužití, zákonů, politických kroků, kulturních a náboženských rozhodnutí.

Itálie je země historicky předurčená k soužití s přistěhovalci.

Od 70. let se populace přistěhovalců v Itálii zdvojnásobila. Na konci roku 1991 zde bylo registrováno 648 935 legálně pobývajících přistěhovalců; na konci roku 2001 se číslo zvýšilo na 1 362 930. Ale vezmeme-li v úvahu všechny nezletilé a novorozence, dosáhne celkový počet přistěhovalců čísla 1 600 000 s podílem 2,8 procenta v italské společnosti (jeden přistěhovalce na 38 občanů Itálie). V mnoha jiných zemích je podíl přistěhovalců na celkové populaci vyšší: průměrně žije v Evropě jeden přistěhovalce na 20 občanů.

Zatímco počet přistěhovalců se zdvojnásobil během posledních 10 let, počet nezletilých se zvýšil ještě rychleji: zdvojnásobil se v necelých čtyřech letech: na konci roku

jich bylo 126 000 a na konci roku 2000 278 tisíc, na konci roku 2001 – 300 000: ve 64 procentech školních zařízení je více než tři procenta cizinců, ve 28 procentech školních zařízení jich je více než pět procent: tato přítomnost, různící se podle původu cizince, je největší na základních a středních školách.

V roce 2001 bylo vydáno 130 000 nových povolení k pobytu z důvodů stabilního začlenění do společnosti, z nichž jednu polovinu tvořilo spojování rodin přistěhovalců.

Na žebříčku zemí původu přistěhovalců se na prvním místě nachází Maroko se 158 000 osob, Albánie se 144 000 osob, následuje o něco méně početnější skupina Rumunů (75 000), Filipínců (64 000) a Číňanů (57 000). Východní Evropa a Indie jsou oblasti, odkud přistěhovalci přicházejí nejvíce. V poslední době se zvýšil počet přistěhovalců z Latinské Ameriky s ohledem na tamní ekonomickou krizi a ze Subsaharské Afriky z důvodu velkého demografického tlaku.

Ten, kdo stále hovoří o přechodném přistěhovalectví bez pevných kořenů, nebere v úvahu, že v devadesátých letech byl proces upevňování přistěhovalectví velmi výrazný. Na počátku roku 2001 (podle údajů statistického úřadu ISTAT) 10 procent přistěhovalců žilo v Itálii více než 15 let, 26 procent více než 10 let a 54 procenta více než 5 let. Samotná typologie povolení k pobytu vypovídá o zakořeněném přistěhovalectví: 59 procent povolení k pobytu bylo vydáno z pracovních důvodů, 29 procent z rodinných důvodů, 7 procent z jiných důvodů, které předpokládaly určitou délku pobytu (náboženské důvody, účelově zvolený pobyt, studijní víceleté kurzy).

Víme již, jak se situace bude pravděpodobně vyvíjet v polovině tohoto století, neboť může mít americké (10 procent cizinců), kanadské (16 procent) nebo švýcarské (20 procent) konotace. To, co pro nás bude budoucností, je v těchto státech mnoho let skutečností: to by nám mělo pomoci překonat strach a nejistoty.

Naše kultura a kultura ostatních lidí

Itálie je jedním z evidentních příkladů migrace mnoha center, neboť jsou zde zastoupeny všechny kontinenty, aniž by převládala ta či ona komunita. Z každých deseti imigrantů jsou čtyři z Evropy, tři z Afriky, dva z Asie a jeden z Ameriky. Jestliže tato tendence bude pokračovat po vstupu některých zemí východní Evropy do EU, bude poměr Evropanů k Afričanům 4,5 : 2,5.

Problémem migrační politiky je dosažení harmonického soužití komunit různých jazykových, kulturních, společenských a náboženských tradic. Samozřejmě, že musí být zachovávány kořeny společnosti, která přistěhovalce přijímá. Ve skutečnosti strach ze ztráty kulturního a náboženského vlastnictví nezávisí na přistěhovalectví, jako spíše na tom, zda jsme toto vlastnictví přijali

za své jen povrchně, či nikoliv. Využijme přítomnosti přistěhovačů ke znovuoobjevení toho, kdo jsme. Snaha o formy soužití v kontextu práv a povinností je nám zárukou a netrestá nové příchozí, protože jde o vnímání odlišností, jež lze ústavně sloučit: toto je cesta naděje nejen v našem společenském kontextu, ale také pro země původu přistěhovačů. Proto je načase, abychom nekladli překážky společnému soužití s přistěhovačů pěstováním předsudku, že přistěhovačci jsou jen „banda kriminálních“.

Migrace urychlila průběh dějin a způsobila střet kultur a náboženství, na který jsme nebyli připraveni. V tomto kontextu, jak z hlediska místní populace, tak z hlediska nových příchozích je nepřijatelné, jak často připomíná papež Jan Pavel II., provokovat náboženské války a vyzývat Boha za účelem rozdělování národů dokonce i v samotné jedné společnosti.

Také v Itálii, centru katolicismu, a v Evropě, na kontinentě, hluboce poznamenaném křesťanstvím, se přítomnost osob různých náboženství stala nesmazatelnou. Z odhadu nadace Migrantes vyplývá, že polovinu přistěhovačů tvoří křesťané. Z každých deseti jich je 5,5 katolíků, 3 jsou pravoslavné víry, 1,5 protestanti. Na druhém místě jsou muslimové, kterých je 35,4 procenta, na třetím místě jsou věřící východních náboženství (6,4 procenta). V číslech se jedná o 660 000 křesťanů, 488 000 muslimů a 88 000 věřících východních náboženství: vezmeme-li v úvahu i nezletilé, čísla se zvýší o 20 procent. Muslimové tvoří většinu přistěhovačů v šesti regionech Itálie.

Náboženské rozdíly, stejně jako kulturní rozdíly, by neměly vyvolávat strach, naopak by měly být respektovány, za podmínek, že budou zachována základní pravidla soužití, založená na respektování svědomí a na rovnocennosti lidské důstojnosti. Problém tedy spočívá na schopnosti navrhnout institucionální rámec („laickou společnost“) schopnou spravedlivě spojit náboženské rozdíly a docílit tak spolupráce, a to nejen účelové, všech náboženských skupin. Na této úrovni je nutná větší otevřenost a vytrvalost, spolu se zapojením všech států nejen na interní, ale i mezinárodní úrovni.

Je nutné umět rozlišovat mezi ilegálním přistěhovalcem a žadatelem o azyl

Když se hovoří o vylodování imigrantů na italskou pevninu, myslí se jen na ilegální přistěhovače. Zapomíná se, že mnozí z těchto lidí jsou budoucími žadateli o azyl, kteří utíkají před nebezpečím, jako v případě Kurdů nebo osob mnoha zemí Afriky a Asie. V roce 2001 žádalo v Itálii o azyl deset tisíc osob: většina žádostí byla odmítnuta. Nelze přitom opomenout skutečnost, že mnoho žadatelů o azyl ani v Itálii nehodlá zůstat.

Mezi přistěhovačci je mnoho v Itálii ilegálně pobývajících osob, které sem přivedla zoufalá situace v zemích původu, či kte-

ITÁLIE. PŘISTĚHOVALECTVÍ V ITALSKÉ SPOLEČNOSTI: ZÁKLADNÍ DATA (2000–2001)

V Itálii pobývající přistěhovačci	2000		2001	
	počet	%	počet	%
přistěhovačci registrovaní ministerstvem vnitra	1 388 153	100,0	1 360 049	100,0
– odhad včetně nezletilých	1 686 000	100,0	1 600 000	100,0
<i>poměr v % k registrovaným pobývajícím (57.844.017 all'1.1.2001)</i>	–	2,9	–	2,8
Změny k roku	+ 136 159	+ 10,9	- 28 104	- 2,0

Kontinent původu

Evropská unie	159 799	10,9	147 495	10,8
Ostatní evropské státy	404 768	29,2	416 390	30,5
Afrika	385 630	27,8	366 598	26,9
Asie	277 644	20,0	259 783	19,1
Amerika	164 942	11,9	158 206	11,6
Oceánie/bez občanství	3 370	0,3	3 285	0,3
Neznámá národnost	–	–	10 873	0,8

Důvody pobytu

Práce	839 982	60,5	800 80	58,9
Rodina (včetně adopce a opatrovnictví)	366 132	26,4	293 865	28,9
Jiné nepracovní důvody–náboženské, studijní, volba residence	136 098	9,8	124 053	9,1
Politický azyl a žádost o politický azyl	10 435	0,8	5 115	0,4
Jiné důvody	21 345	1,5	36 336	2,7

Územní rozdělení

Severozápad: Lombardia, Piemonte, Liguria, Valle d'Aosta	433 497	31,0	444 876	32,7
Severovýchod: Veneto, Friuli V. Giulia, Trentino Alto Adige, Emilia R.	327 801	23,9	328 488	24,1
Střed: Toscana, Umbria, Marche, Lazio	422 483	29,8	396 834	29,2
Jih: Abruzzo, Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria	143 121	18,8	133 263	9,7
Ostrovky: Sicilia, Sardegna	61 251	4,5	59 169	4,3

Charakteristika přistěhovačů:

Přítomnost mužů:	754 424	54,2	726 809	53,3
Přítomnost žen:	583 729	45,8	635 821	46,7
Vdané ženy, ženatí muži (s dětmi či bez dětí)	676 296	48,7	678 342	49,9
Svobodní	644 887	46,4	584 013	42,9
Vdovci, vdovy	16 287	1,2	14 000	1,0
Rozvedení, odloučení	21 243	1,6	21 289	1,7
Bez udání stavu	29 052	2,1	62 405	4,5

Noví příchozí 2000

Celkový počet povolení k pobytu	155 244	100,0	232 813	100,0
	59 394	38,3	92 386	39,7
Rodina	56 914	34,72	60 027	25,8
Jiné důvody pobytu než pracovní (náboženské, studijní, volba residence)	21 816	14,1	27 920	12,0
Azyl	5 589	3,6	10 341	4,4
Jiné motivy	17 691	11,4	42 139	18,1

Zdroj: údaje organizace Caritas/Dossier Statistico Immigrazione a ministerstva vnitra

ZEMĚMI SVĚTA

ré sem zavlekli ilegální obchodníci s pracovními silami, kteří na imigrantech bezohledně vydělávají mnoho peněz. Na jedné straně by se mělo přísně zakročit proti těmto obchodníkům, na straně druhé by se mělo přistupovat k přistěhovalcům v těžkých situacích s lidskostí. Také Italové byli v nedávné minulosti nežádanými emigranty.

Monitorování migrace minulých let ukazuje, že migrační tlak byl konstantní a že bez ohledu na vládní koalice byla konstantní i kontrola policie. V roce 2001 bylo na hranicích vráceno 40 000 osob a dalších 34 tisíce jich bylo vyhoštěno za pomoci policejního dozoru.

Mnoho osob kontrolám uniklo a žije tak v ilegalitě. Odborníci toto číslo odhadují na 25–33 procent z legálně pobývajících osob, tj. 300 000–350 000 osob. Těmto osobám bylo v poslední době umožněno zlegalizovat svůj pobyt, přičemž se počítá s aplikací politiky prevence založené na pevnější spolupráci se zeměmi původu a na zvýšení čísla dohodnutých kvót možných přistěhovalců.

Jaké jsou italské normy?

Normy týkající se přistěhovalců, obsažené v zákoně středo-levicové vlády, byly částečně pozměněny středo-pravicovou vládou v roce 2002. Problematickým bodem zákona není přísnost proti ilegálním přistěhovalcům a obchodníkům s lidskými silami, která je naopak všemi schvalována, ale spíše přísnost vůči regulérně pobývajícím přistěhovalcům.

Organizace katolické církve, kompetentní v oboru přistěhovalců, ale i italské společnosti a společnosti přistěhovalců, vznesly proti změnám zákona mnoho námitek. Patřily mezi ně: zrušení možnosti sponzorství přistěhovalce, zkrácení doby platnosti povolení k pobytu, zkrácení doby pobytu na území Itálie nezaměstnaného přistěhovalce, omezení pro získání trvalého pobytu a v oblasti spojování rodiny, nedostatečná ochrana v případě odvolání se proti nařízením soudních a policejních orgánů, opomenutí posílení integračních politik, jak předepisuje zákon 40/1998, nedostatečná legislativní úprava u azylu a absence reformy norem o získávání občanství a účasti na obecních volbách, které představují dva neopominutelné pilíře k trvalému zapojení nových občanů.

Některé z těchto aspektů ukazují nevhodnost zavedených omezení: pokud by zůstala v platnosti norma o délce jednoho roku pro nezaměstnaného, nezaměstnaný by se při hledání místa mohl i stěhovat z jednoho regionu do druhého; prodloužení z pěti na šest let pobytu v Itálii k získání trvalého pobytu jen ztěžuje získání tohoto dokladu, který do současné doby získalo jen pár šťastných. Represe ilegálního obchodování s pracovními silami by měla být doprovázena účinností mechanismů získávání zaměstnání. Proto zrušení sponzorství přistěhovalců, kteří stát v minulosti vůbec nic nestáli, vážně penalizovalo etnické a rodinné sítě. Současné normy o spojování rodiny neuleh-

čují přistěhovalcům život, uvědomíme-li si, že třetina vdaných či ženatých imigrantů nemá u sebe své děti.

Nemělo by se zapomínat, že efektivnost mechanismů získávání zaměstnání (a také dřívější možnost pobytu v Itálii za pomoci sponzora) by byla účinnější v boji proti ilegálnímu přistěhovalcům, spíše než kontroly a sankce: i z tohoto pohledu bylo škodlivé, že na rok 2002 nebyly určeny vstupní kvóty pro přistěhovalce na rok 2002.

S ohledem na tyto skutečnosti organizace italská charita Caritas Italiana a nadace Migrantes v úvodu k publikaci „Dosier Statistico Immigrazione 2002“, podtrhly nutnost zasáhnout tak, aby v Itálii ilegálně pobývající osoby vyšly z ilegality, aby zákon nebyl tak přísně aplikován, aby se prosadily změny nového zákona, a především aby se upozorňovalo na to, že přistěhovalcům je již důležitým aspektem italské společnosti. ○

ITÁLIE. PŘISTĚHOVALCI NA ITALSKÉM PRACOVNÍM TRHU (2001)

	<i>Italové+přistěhovalci</i>	<i>Přistěhovalci</i>	<i>Poměr %</i>
Pracovní síly a nezaměstnanost			
Pracovní síly	23 781 000	800 680	3,4
Zaměstnaní	21 514 000	741 562	3,4
Nezaměstnaní	2 267 000	59 118	2,6
Index nezaměstnanosti	9,5	7,4	–
Pohyby na pracovním trhu			
Navázání pracovního vztahu	4 743 650	467 304	9,9
Ukončení pracovního vztahu	4 297 205	378 856	8,8
Rozdíl	446 205	88 448	19,8
Přijetí do podniku do 50 zaměstnanců	51,6	58,3	10,5
Zaměstnanci mezi 18–35 lety	60,9	66,8	10,8
Pracovní vztah do 6 měsíců	36,2	41,5	12,0
Sektory zaměstnání			
<i>Hotely a restaurace</i>			
navázání pracovního vztahu	831 306	87 182	10,5
Hotely a restaurace – rozdíl	74 337	11 461	15,4
<i>Zemědělství</i>			
navázání pracovního vztahu	499 506	59 987	12,0
Zemědělství – rozdíl	43 241	8 875	20,5
<i>Úklid a nemovitosti</i>			
navázání pracovního vztahu	453 268	43 209	9,5
Úklid a nemovitosti – rozdíl	59 923	7 723	12,9
<i>Stavebnictví – přijímání</i>			
Stavebnictví – rozdíl	410 561	49 098	9,8
	17 967	8 176	45,5
<i>Velkoobchod a maloobchod</i>			
navázání pracovního vztahu	410 809	22 324	5,4
Velkoobchod a maloobchod – rozdíl	16 883	2 665	15,8
<i>Veřejné služby</i>			
navázání pracovního vztahu	255 914	15 522	6,1
Veřejné služby – rozdíl	16 883	2 665	15,8
<i>Ocelářský průmysl</i>			
navázání pracovního vztahu	151 817	24 267	16,0
Ocelářský průmysl – rozdíl	- 6 042	4 047	esclusiva
<i>Potravinářský průmysl</i>			
navázání pracovního vztahu	151 817	24 267	16,0
Potravinářský průmysl – rozdíl	15 033	2 109	14,0

Zdroj: údaje organizace Caritas/Dossier Statistico Immigrazione a ministerstva vnitra

Chudoba nutí Mexičany emigrovat

JINDŘIŠKA
BORSKÁ

O vypovídací schopnosti makroekonomických ukazatelů lze polemizovat. Až sarkasticky mohou vyznít některá prohlášení o tom, že Mexiko se řadí mezi nejvyspělejší země světa s vysokým ratingem – tj. ohodnocením investic – a je podle makroekonomických ukazatelů sedmou největší obchodní velmocí na světě po USA, Evropské unii (bráno jako celek), Japonsku, Kanadě, Číně a Hongkongu. V současnosti je sice považováno za nejvyspělejší zemi latinskoamerického kontinentu, ale životní úroveň hladovějící poloviny mexického obyvatelstva rozhodně nepotvrzuje a v nejbližší době ani nepotvrdí nejlepší makroekonomické ukazatele.

Polovina Mexičanů žije v chudobě

Chudoba Mexičany sužuje již po staletí. V současné době žije téměř 50 milionů Mexičanů v chudobě, z toho okolo 20 milionů v extrémní.¹⁾ Sociální rozdíly jsou obrovské; podle OSN je Mexiko v pořadí třináctou zemí s největšími sociálními rozdíly. Národní Sdružení ekonomů Mexika uvádí, že polovina mexického národa žijící v chudobě stěží vyprodukuje pětinu HDP a zároveň na ni připadá asi čtvrtina veškerých výdajů. Produktivita práce je nízká zejména v zemědělství, kde chybí moderní technika. Pro tyto chudé výdaje na potraviny a léky představují polovinu jejich disponibilních prostředků, zatímco ti nejbohatší za potraviny a léky utratí jen o něco více než čtvrtinu svých peněžních prostředků. Čísla vypovídají sama za sebe: v současnosti desetina mexické nejbohatší populace soustřeďuje 41 procento národního bohatství, a na druhé straně, desetina nejchudších Mexičanů disponuje pouze 1,6 procenta státních příjmů. Navíc počet lidí žijících v extrémní chudobě – tedy těch, kteří musí přežít s 18,66 mexických pesos, což odpovídá necelým 2 USD denně (počítáno ve stálých cenách roku 1994) – se zvýšil ze 17 na 25 milionů. Polovina z nich musí přežít dokonce s méně než jedním americkým dolarem denně.

Dvě třetiny z 25 milionů nejchudších Mexičanů žijí na venkově. Za nejchudší státy jsou považovány: Guerrero, Oaxaca, Chiapas, Veracruz, Puebla a Hidalgo. Mnozí venkované opouštějí špatně placenou práci v nekonkurenceschopném mexickém zemědělství a ze zoufalství odcházejí za vidinou lepšího živobytí do hlavního města žebrať. To je však mylná iluze, neboť téměř dvacetimilionová metropole již není schopna pojmout nové přistěhovalce, a tak pětina jejich obyvatel žije v extrémní chudobě a je

soustředěna především v rozrůstajících se chudinských čtvrtích na okraji velkoměsta.

Podle jiných kritérií lze považovat rodinu za ekonomicky slabou, pokud má příjmy na hlavu nižší než 26,7 mexických pesos na den (cca 3 USD), což odpovídá situaci 72 procenta Mexičanů.²⁾ Jinými slovy, dvě třetiny všech Mexičanů mají prostředky pouze na základní životní potřeby. Okolo 60 procent Mexičanů tvoří ekonomicky aktivní obyvatelstvo, ovšem jen desetina z nich vydělává více než pět minimálních mezd. Pro srovnání, minimální mzda garantovaná vládou v roce 1997 činila asi 3 USD za den a v roce 2002 přibližně 4 USD denně. Téměř 15 milionů rodin má příjmy nižší než dvě minimální mzdy, což jim znemožňuje koupit základní koš potravin, neboli nemohou si dovolit nákup masných či mléčných výrobků ani pro své děti, které trpí nedostatkem živin. Jedinou stravou jsou kukuřičné placky zvané „tortillas“. Asi třetina chudých Mexičanů trpí podvýživou, zejména děti na vesnicích, a pět milionů Mexičanů žijících převážně na severu v pouštní oblasti přímo trpí hladem. V důsledku nedostatku finančních prostředků ve zdravotnictví narostl počet ošetření dostupných pouze za úplat, což má negativní vliv na dětskou úmrtnost a zkrácení lidského věku této skupiny obyvatelstva.

Již za bývalé vlády Revoluční institucionální strany (PRI)³⁾ a prezidenta Ernesta Zedilla se rozpočet vyčleněný na boj s chudobou snížil o 60 procent oproti roku 1994, což negativně ovlivnilo nejrůznější sociální programy, například plošné příspěvky na základní potraviny Mexičanů – „tortillas“. Program příspěvků na mléko pro ekonomicky slabší byl též zrušen na čtvrtinu. Přitom však dochází k neustálému zdražování základního spotřebního koše. V polovině roku 1997 se za-

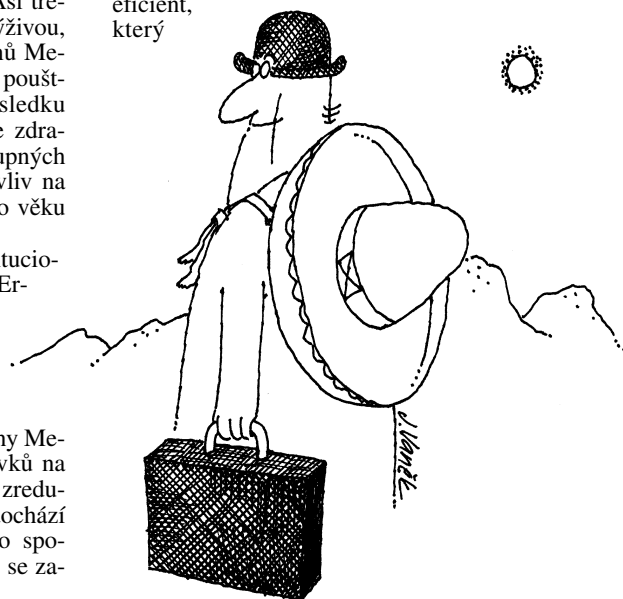
stavil cenový nárůst na 20 procent za rok a v současné době se index spotřebitelských cen pohybuje okolo 10 procent. Statistický úřad Mexika (INEGI) zjistil, že kupní síla mexického obyvatelstva klesla v letech 1999–2001 téměř o dvě třetiny.

O polovinu vzrostl sektor tzv. „šedé ekonomiky“ – nelegálně zaměstnaných, kteří neodvádějí daně. Tento problém se snažil vyřešit současný prezident Vicente Fox zvýšením DPH, ale jeho návrh nebyl mexickým parlamentem schválen. Před dvanácti lety pracoval každý dvanáctý Mexičan v „neformálním“ sektoru, nyní je to již každý třetí. Nicméně roční produkce tohoto „neformálního sektoru“ dosahuje až 12,7 procenta HDP.⁴⁾ Počet obyvatel se však stále zvyšuje. Během období 1994–2002 počet obyvatelstva v Mexiku vzrostl přibližně o 12 milionů osob.

Podle statistik UNICEF přes 115 000 dětí mladších 17 let, což je věková hranice pro vstup do legálního pracovního poměru, ve městech vyrůstá v „šedé ekonomice“ a skoro 90 procent z nich nechodí do škol. V Mexiku je 3,5 milionu pracujících dětí, a toto číslo se každý rok zvyšuje o 15 procent. Pracují na směny, až 11 hodin denně, sedm dní v týdnu za méně než minimální mzdu či pouze za stravu. Myjí automobily, prodávají žvýkačky, živí se prostitucí, žebrají a žijí v kanálech.

Ti „šťastnější“, kteří přes velký zájem uchazečů o zaměstnání, získají oficiální pracovní místo, se potýkají se špatnými pracovními podmínkami, zejména v „maquiladoras“,⁵⁾ v nichž se často nedodrží osmi-hodinová pracovní doba a zaměstnanci jsou nuceni pracovat až 12 hodin denně. K tomu je nutno dodat, že většina nekvalifikované pracovní síly žijící v předměstských chudinských čtvrtích musí za prací cestovat hodiny denně veřejnou dopravou, takže jim zbývá jen velmi málo volného času, což jsou životní podmínky srovnatelné s podmínkami v 19. století. O „kvalitě života“ nelze pochopitelně mluvit vůbec.

Giniho koeficient, který

měří zlepšení životní úrovně (resp. blahobytu), je v Mexiku okolo nuly. Pouze nejobohatší mají přístup k vyššímu vzdělání. Drahé, ale prestižní soukromé školy otevírají samozřejmě lepší pracovní možnosti. Nicméně průměrný stupeň ukončeného vzdělání Mexičanů je sedmý ročník základní školy. Celý sociálně-ekonomický systém v Mexiku je tudíž začarovaným kruhem, v němž je budoucnost každého jedince determinována již tím, v jaké společenské vrstvě se narodí. Vymanit se z tohoto bludného kruhu chudoby je velmi obtížné, takřka nemožné.

Ačkoliv existují ekonomické modely na snížení chudoby, které se opírají především o ekonomický růst a efektivní distribuci příjmů, realita je odlišná. Ekonomický růst je v Mexiku s ohledem na nedávnou recesi v USA stále nedostatečný a systém sociálních dávek nefunkční. Změna vlády v Mexiku zatím nepřinesla povzbuzující výsledky týkající se zlepšení životní úrovně Mexičanů, zejména proto, že ekonomický model vlády zastává stejné „makroekonomické“ priority.

„Exodus“ do USA

Podle odhadů mexické vlády každoročně, především z ekonomických důvodů, asi 600 tisíc Mexičanů emigruje hlavně do USA. Je známo, že nelegální přistěhovalecťv Latinoameričanů do USA přes Mexiko je jedním z nejpálčivějších problémů ve vzájemných mexicko-amerických vztazích. Vždyť každoročně několik set běženců z Mexika a různých karibských zemí za svůj pokus přejít hranici do USA zaplatí životem.

Podle statistických údajů Národní rady obyvatelstva („Consejo Nacional de Población“ – CONAPO) okolo 8,5 milionu Mexičanů žije v USA, a z nich 3,5 milionu nelegálně. Odhaduje se, že až pětina všech ekonomicky aktivních Mexičanů je zaměstnána v USA. Za posledních třicet let se počet přistěhovalců zvýšil desetinásobně, z 800 000 na 8 milionů. Přes polovinu mexických utečenců do USA představují muži. Okolo 70 procent jsou ve věku mezi 15 a 44 roky. Ze zmíněných 8,5 milionu Mexičanů žijících v USA má jen 255 000 vysokoškolské vzdělání a 55 procent ze všech přistěhovalců z Mexika ukončilo pouze základní školu. Cifra mexických přistěhovalců s vysokoškolským diplomem však zahrnuje i světově uznávané kapacity, špičky ve svých oborech, a proto se hovoří o tzv. „úniku mozků“ – „brain drain“. Ale pouze každý desátý přistěhovalec z Mexika pracuje v americkém zemědělství (celkem 1,4 milionu Mexičanů).

Nejvíce mexických přistěhovalců se soustřeďuje z geografických důvodů v Kalifornii, Texasu, Illinois a Arizoně. To jsou zároveň státy s nejmarkantnějšími ekonomickými dopady Dohody o volném obchodu NAFTA, která vstoupila v platnost počátkem roku 1994. Z těchto důvodů se vzdemula na mexicko-americké hranici

zeď podobná berlínské. Republikáni dokonce sami navrhli postavit mezi Spojenými státy a Mexikem dělicí zeď podobnou čínské.

Kromě zajímavosti o postupném přílivu utečenců do jižních států USA, které historicky patřily Mexiku, španělsky mluvícím obyvatelstvem, v roce 2001, například, objem finančních prostředků zaslanych mexickými přistěhovalci svým blízkým žijícím v Mexiku dosáhl přibližně 6,2 mld. USD. Jinak řečeno, jedná se o finanční tok do Mexika přibližně 17 milionů USD denně, což není zanedbatelná částka pro mexickou ekonomiku. Již nyní je přibližně 13 milionů Američanů v USA mexického původu. Předpokládá se, že pokud bude příliv Mexičanů do USA pokračovat stejným tempem, stanou se Spojené státy za třicet až čtyřicet let zemí s převahou španělsky mluvícího obyvatelstva.

Chudoba Mexičanů jde ruku v ruce s migrací do USA, podmíněnou touhou po lepším životě. Nelegální přistěhovalectví je však spojeno s dalšími problémy: nelegální zaměstnávání imigrantů na jihu USA a kriminalita všeho druhu – od podplácení hraniční stráže v oblasti Velké řeky (Río Grande) až po pašování drog či praní špinavých peněz s centrem v Mexiku. Navzdory existenci přistěhovaleckého zákona a zřízení Komise pro kontrolu mezinárodní migrace a kooperativního ekonomického rozvoje se zákony příliš nedodržují. Je proto třeba posílit dozor na hranicích za účelem nastolení většího pořádku. Mexiko musí rovněž kontrolovat zahraniční obchodní toky, které jdou přes jeho území a mří do USA.

Řešení problémů spojených s migrací musí hledat oba státy společně. Ačkoliv prezident Spojených států mexických Vicente Fox usiluje při jednáních se svým americkým protějškem, Georgem W. Bushem o legalizaci pobytu téměř čtyř milionů mexických emigrantů co nejdříve, americká strana počítá s udělením dočasných víz a pracovních povolení nelegálním přistěhovalcům nejdříve v časovém horizontu čtyř až šesti let.

Mexiko by mělo zvýšit minimální mzdu a zároveň kontrolovat její dodržování, a nadále pracovat na zmenšování obrovského ekonomického rozdílu oproti USA. Ke snížení chudoby je rozhodně přispělo spravedlivější přerozdělování HDP a zvýšení státních podpor nejchudším oblastem. ○

jborska@seznam.cz

¹⁾ Base de Información Económica INEGI, 2002, México, D. F.

²⁾ Pesquera Acevedo, Luis: „Horas extra en la fábrica de pobres“, El Financiero: Expediente 2000, 27. 8. 2000, str. 7 (Nacional).

³⁾ Stále existuje mnoho odpůrců PRI, zejména Zapatisté v Chiapasu, Guerreru a Oaxace.

⁴⁾ Banco de México: „The Mexican Economy“, México, D. F., 2001, str. 287.

⁵⁾ Maquiladoras jsou provozy zabezpečující zúšlechťování materiálů dodávaných zahraničnými příkazy, především z USA. Jedná se o známou „práci ve zždě“.

Africký kontinent se často potýká se zahraničněpolitickým nezájmem vyspělých zemí.¹⁾ Jedním z mnoha důvodů, proč se vyspělý svět z Afriky stahoval a především západní státy odmítaly intervenovat v krizových oblastech, kde nemají své zájmy, byl neúspěch a ztráty mírových misí OSN v Somálsku v letech 1992 až 1995, které však na druhou stranu znamenají velké ponaučení a zkušenosti.²⁾

Nedávná cesta amerického prezidenta George Bushe do vybraných afrických zemí a postupně rostoucí angažovanost v Libérii, která by teoreticky mohla podle některých scénářů převážit až ve vyslání mírové mise vedené americkými silami, jsou možná prvními známkami změny situace, která se ve svých důsledcích jistě dotkne i opomíjeného afrického rohu a nejmýchodnějšího státu tohoto cípu Afriky, Somálska.

Somálsko je typickým příkladem zhroutěného státu,³⁾ jehož pozici se nejen na mezinárodněpolitické úrovni snaží stabilizovat a zlepšit víceméně samozvaná přechodná vláda (Transitional National Government – TNG), která vznikla původně v exilu v Džibuti, avšak nemá kontrolu nad celou zemí ani celým hlavním městem Mogadišo. V poslední době pak čelí Somálsko mnoha dalším problémům a výzvam včetně obviněním z podpory mezinárodního terorismu. Obvinění se týkají především úzkých kontaktů s teroristickou sítí al-Káida. Podle profesora Menkhause⁴⁾ jsou však tato obvinění založena spíše na dedukcích a domněnkách než na prokázaných faktech.

Boj s terorismem jako nová příležitost

Na tomto místě je nutné zmínit zajímavý trend, který lze pozorovat ve více rozvojezemích. Po konci studené války ztratilo mnoho takových států podporu jednoho z bývalých dvou bloků, či supervelmocí, a nejen ekonomicky a politicky tak utrpělo citelné rány. Válka proti teroru nezřídka znamená pro vládce těchto zemí novou příležitost spíše než problém. Na rozdíl od konce studené války, kterému tyto země nedokázaly zabránit, mohou a chtějí jejich vůdčové ve svých kalkulacích válku proti teroru vést záměrně nepříliš úspěšně a co nejdéle protiteroristickou kampaň ve své zemi prodlužovat, protože úspěšná kampaň by vedla k následné marginalizaci dotyčného státu a ztrátě strategicky cílené zahraniční a rozvojové pomoci od vyspělých zemí. Příkladem může být právě TNG, která po událostech 11. září založila vlastní protiteroristické síly a opakovaně žádala o zahraniční pomoc a podporu při prevenci rozšiřování terorismu v Somálsku, aniž by však byla schopna otevřít funkční letiště či přístav v Mogadišu.⁵⁾ Nicméně hrozba americké vojenské intervence v zemi nutí somálské vládní autority, aby si podobným způsobem s USA nezahrávaly. Situaci komplikuje roztržitost somálské společnosti, kdy nad soupeřícími klany a jejich jednáním či napojením na teroristické sítě nemá TNG prakticky žádnou kontrolu. Fenomén mezinárod-

Boj proti terorismu v současném Somálsku

JAN ZÁVĚŠICKÝ

ního terorismu je v somálském případě možné zkoumat a analyzovat podrobněji.

Al-Ittihad a terorismus v Somálsku

Většina Somalců je nakloněna prohlubování a rozšiřování islámu ve své zemi.⁶⁾ Somálcí tedy podporují nepolitickou islamizaci společnosti. Na druhou stranu souhlasí s upevňováním islámského práva šaría a expanzí islámských soudů s cílem upevnit právní pořádek v zemi.

Nejznámější radikální islamistická skupina působící v Somálsku je organizace al-Ittihad al-Islamiya, která je především Bushovou administrativou označována za teroristickou organizaci. Řada odborníků nesdílí tak jednoznačné stanovisko a varuje před americkou vojenskou intervencí v Somálsku a potlačováním al-Ittihadu jako další etapou boje proti terorismu.⁷⁾ V prvé řadě al-Ittihad není synonymem či pobočkou al-Káidy.⁸⁾ Hnutí al-Ittihad je malou a poměrně slabou islámskou organizací domácího zaměření, jehož činnost směřuje spíše do sociální než politické oblasti. Po roce 1996 hnutí došlo k závěru, že Somálsko ještě není na vládu islámu připraveno a opustilo strategii kontroly konkrétních teritorií a vzdalo se snah o převzetí přímé vlády. Vytvoření islámského státu však zůstává nadále bodem politické agendy al-Ittihadu. Poté al-Ittihad začal budovat své základny a rozvíjet předpoklady pro nastolení islámského státu. Z dlouhodobého hlediska tyto snahy představují rozvoj vzdělání a obecného povědomí. Proto se al-Ittihad zaměřil na charitativní činnost a služby, jako jsou školství, sirotčince, zdravotnictví a zdroje čisté vody, aby si tak získal „srdce a mysl“ lidí. Členové al-Ittihadu se rovněž úspěšně integrují do místních a obchodních komunit a rozvíjejí vlastní ekonomickou činnost.⁹⁾

Pole působnosti al-Ittihadu se tak překrývá s činností al-Islahu financovaného ze Saúdské Arábie. Al-Islah je však hnutí bez politické agendy a hraje důležitou roli při šíření islámu. Vzniká tak nejasná hranice mezi více sociální agendou al-Islahu a al-Ittihadem, který je původně organizací s politickým cílem. Jakýkoliv fundamentalismus al-Ittihadu pak nemusí, podobně jako i u jiných islámských hnutí, vždy nutně znamenat jeho orientaci na terorismus.¹⁰⁾ Ani TNG není v žádném případě frontou pro al-Ittihad, i když někteří členové somálského parlamentu jsou zároveň členy al-Ittihadu. Případný útok či intervence proti autoritě TNG by pak byly vážnou chybou.

Nelze opomenout ani fakt, že al-Ittihad byl založen jako studentské islámské hnutí bez klanové profilace na konci osmdesátých let, tedy o šest let dříve než al-Káida.¹¹⁾ Na druhou stranu je nutné konstatovat, že některé teroristické praktiky jsou al-Ittihadu vlastní. Současně nelze zapomenout, že se nejedná o aktivity hnutí jako celku, ale spíše o ne vždy prokázané iniciativy jednotlivých členů. Al-Ittihad bývá totiž obviňován z bombových útoků v oblasti Afrického rohu a domnělá teroristická orientace této skupiny znamená zvláště pro Etiopii záminku k potlačování jejích členů i na území Somálska, což nadále posiluje nepřátelství a komplikuje vztahy mezi Somálskem a jeho západním sousedem. Etiopie totiž již několikrát intervenovala na území Somálska pod záminkou zajištění vlastní bezpečnosti a boje proti terorismu, čili potlačování al-Ittihadu. Etiopie navíc podporuje vnitřní somálskou opozici, která se vymezuje vůči TNG a jejím členům dodává přes platné zbrojní embargo zbraně. Problematika al-Ittihadu se tak stává předmětem mezinárodních vztahů nejen v regionu.

Mnoho západních zemí v čele se Spojenými státy zařadilo al-Ittihad na seznam teroristických organizací. Jejich hodnocení této organizace se od slov Menkhause a jiných

Somálsko

v zásadě často liší. Například podle kanadských informací je al-Ittihad radikální islamistickou organizací s mezinárodním rozsahem a agendou, která své zájmy prosazuje teroristickými útoky nejen v Somálsku a Etiopii. Cílem al-Ittihadu je pak vytvoření islámského teokratického státu, který by sjednotil somálské etnikum a měl rozsah v intencích „Velkého Somálska“.¹²⁾ Hranice tohoto státu by odpovídaly geografickým pozicím somálského etnika, jež se z velké části nachází na území sousedních států. Al-Ittihad podle stejného zdroje prý spolupracuje se státy, které podporují terorismus, a je podezříván z napojení na teroristickou síť al-Káida.¹³⁾ Pouze některým členům al-Ittihadu se zamlouvá myšlenka vést džihád proti sousední Etiopii, jinak je zaměřen al-Ittihad ryze vnitrostátní. Ted Dagne, odborník na africké záležitosti (US Congressional Research Service), dále potvrdil, že al-Ittihad neznámá vážnější hrozbu pro americké zájmy a rozsáhlý vojenský zákrok je nepravděpodobný. Znovu tak byly vyvráceny obavy amerických veřejných činitelů z toho, že al-Ittihad znamená reálnou bezpečnostní hrozbu pro USA.¹⁴⁾

V Somálsku existují i jiné muslimské a islamistické organizace a skupiny, mezi něž patří i Somálské muslimské bratrstvo, známé také pod jmény Harakat al-Islah nebo „Reformní hnutí“. Organizace má smířlivý a reformní charakter, na rozdíl od al-Ittihadu širokou členskou základnu a poměrně velký vliv mimo vojenskou či finanční oblast. V čele skupiny stojí hlava mogadíšské univerzity Ali Sheikh Abu-Bakr. Bratrstvo je štedře financováno státy Perského zálivu v čele s Kuvajtem.

Gamaat al-Tabligh al-Islami je náboženskou organizací, která propaguje islám a život podle Koránu, povzbuzuje a podporuje ženy v nošení roušek a může se snažit odnaučit užívání khatu.¹⁵⁾ Somálsko je také domovem pro Ahl al-Sunna wal Gama'a, jednu z nejstarších islamistických organizací v zemi. Mimoto zde působí Somálský Hizbullah, Tahaluf al-Qabael al-Islamiyah al-Mowahada nebo „Sjednocená aliance islámských kmenů“, Nezávislí muslimové, Islámská strana Somálska a Islámská unie mladých.¹⁶⁾ V roce 1995 se v Mogadíšu vyskytla skupina zvaná Jihad al-Islam vedená Sheikh Abbas bin Omarem. Skupina dala frakcím bojujícím pod vedením Aideeda a Mahdího ultimátum na ukončení klanových bojů, což se samozřejmě setkalo s mizivým úspěchem. V té době také Jihad al-Islam deklaroval, že má zastoupení v několika zemích, včetně Jemenu, Pákistánu, Keni a Súdánu. Od té doby Jihad al-Islam ale do popředí nevystupuje, ačkoliv o rok později byl založen „Shari'a Implementation Club“. Hlavním cílem Spolku je šíření práva šaría a zakládání islámských soudů po celé zemi.¹⁷⁾ Náboženských, polovojenských, islamistických a fundamentalistických skupin působících v Somálsku mnoho a činnost většiny z nich není detailně známa. Obvinění z teroristického zaměření či ze spolupráce s teroristy jsou vůči těmto hnutím častá a nezřídka sledují úplně jiný cíl, než je boj proti terorismu. Podobně lze uvažovat i o jiných aktérech.

Dopady amerického tažení proti teroru

Napojení na mezinárodní terorismus údajně mají v Somálsku nejen islamistické skupiny. V listopadu 2001 zablokovaly USA finanční fondy somálské společnosti al-Barakaat, která podniká především v telekomunikačním a bankovním sektoru, poštovních službách a občerstvení. Al-Barakaat je velmi důležitou součástí podpory somálského obyvatelstva. Od pádu diktátorského Barrého režimu byl al-Barakaat jedinou finanční institucí zajišťující bankovní systém. Každoročně se banka stává prostředníkem při distribuci nejméně 500 milionů amerických dolarů mezi obyvatelstvo Somálska a hraje také roli významného ekonomického subjektu.¹⁸⁾ Americká vláda však al-Barakaat obvinila z podpory a financování terorismu a praní špinavých peněz v mezinárodním měřítku. Záhy přestaly do Somálska proudit finance pocházející od somálských diaspor a rodinných příslušníků po celém světě prostřednictvím banky. Bronek Szylnalski, humanitární koordinátor OSN pro oblast afrického rohu, tvrdí, že se finanční příjmy ze zahraničí snížily v souvislosti s postupem proti al-Barakaat o 50 procent a byla tím vážně poškozena již tak dost nízká sociální úroveň obyvatelstva.¹⁹⁾ Al-Barakaat byl před nuceným ukončením své činnosti největším zaměstnavatelem v Somálsku a ukončení jeho činnosti postihlo desítky tisíc somálských obyvatel.

Původem saúdskoarabská nadace al-Haramain provozuje charitativní činnost v několika zemích světa. V Somálsku provozovala agentura několik sirotčinců a v omezeném množství distribuovala potravinovou pomoc. Letos na jaře uzavřela Saúdská Arábie pobočky al-Haramain v Somálsku na základě údajně bezdůvodného tvrzení USA, které muslimskou nadaci obviňují z napojení na mezinárodní terorismus.²⁰⁾ Nejedná se přitom ani tak o aktivity mateřské organizace jako spíše o činnost jejich poboček, a zvláště pak zámořských mecenášů.²¹⁾ V minulosti byla nadace nucena ukončit činnost svých poboček v Bosně, Chorvatsku, Indonésii a Malajsií. Al-Haramain není ze spolupráce s teroristickými organizacemi obviněn poprvé. Na seznam nežádoucích teroristických skupin se nadace dostala přibližně před rokem, ale později už na seznamu al-Haramain nefiguruje. Obnosy posílané do Somálska prostřednictvím institucí typu al-Barakaat či al-Haramain jsou významným zdrojem příjmů a jejich omezení či zastavení má devastující vliv na pozvolna se zlepšující hospodářskou situaci země.

Pro a proti terorismu v Somálsku

Somálsko není přívětivým prostředím pro působení teroristických skupin a sítí, jak to vykreslují vlády mnoha zemí. Pracovat v Somálsku v utajení je kvůli specifickým společenským podmínkám, ve kterých je těžké cokoliv dlouhodobě tajit, velmi obtížné. V podmínkách klanového konfliktu a chaosu pak vznikají nepředvídatelné aliance a spojení, ve kterých se velmi obtížně orientuje a neexistuje žádný spolehlivý

spojenec. Výše zmíněné skutečnosti dokazují, že Somálsko je pro stále či dlouhodobé působení organizací typu al-Káida maximálně nevhodné. Na druhou stranu je Somálsko velmi atraktivní coby tranzitní země a prostor pro operace krátkodobého charakteru, jako je například přesun materiálu, zbraní, vybavení a lidských zdrojů pro účely teroristů.²²⁾ Potvrzuje to i názor OSN, která ve svých zprávách přisuzuje odpovědnost za teroristické útoky ve východní Africe skupinám, jež prošly přes Somálsko. Je pravděpodobné, že strůjci bombových útoků na americké ambasády v Nairobi a Dar es Salaamu v roce 1998 přešli i s potřebným materiálem a vybavením přes Somálsko. Současně však světová organizace zastává stanovisko, že v Somálsku nejsou trvale usazené žádné mezinárodní teroristické skupiny.²³⁾ Americká administrativa navzdory tomu vyjadřuje obavy z toho, že do Somálska proudí členové a spojenci al-Káidy z Afghánistánu a zakládají zde další buňky teroristické sítě, budují výcvikové tábory a připravují se na další teroristické aktivity.²⁴⁾ Somálsku i dalším zemím, jako je Súdán, Mosambik či Senegal, navíc přitěžuje jejich odpor proti americkému tažení v Iráku vyjadřovaný často demonstracemi obyvatel spíše než ústy čelných představitelů. Somálský prozatímní prezident Abdulkassim Salat Hassan se v březnu letošního roku podle svých slov modlil za vítězství Saddámových armád. Jedním dechem však opakovaně odmítá jakékoliv kontakty a napojení na teroristickou síť al-Káida, která v zemi nepůsobí.²⁵⁾

Označení Somálska jako jednoho ze států podporujících terorismus má možná své důvody. Je však třeba postupovat s vědomím výrazné obtížnosti a komplexity somálské situace. Především je nutné zabránit tomu, aby se ze Somálska stala otevřená brána do Etiopie a celé východní Afriky. Jednoduchá řešení typu humanitárního bombardování či ekonomických sankcí nepřispějí v boji proti terorismu, ani nepřinesou řešení somálských problémů.

Postavení a vztahy v regionu

Somálsko postupně přestává být zemí anarchie, jak vypadá v americkém filmu „Black Hawk Down“. Kromě znepokojující situace na domácí scéně, kterou nejvíce komplikují sváry mezi klanovými rivaly, je právě postoj sousedních států a regionálních aktérů pro vývoj země klíčový. Poměry v zemi se velmi pozvolna zlepšují, avšak nevyvážené zásahy zvenčí mají ničivé dopady. Nejedná se přitom jen o ekonomické postihy a hrozby intervence v rámci boje s terorismem ze strany Spojených států amerických. Negativní dopad na vnitřní bezpečnost Somálska mají také mezinárodní izolace, pokračující boje mezi znepřátelenými frakcemi, fragmentalizace státu, slabá pozice TNG a také celkem časté intervence etiopských jednotek.

Etiopie svůj vliv v Somálsku prosazuje dlouhodobě a nadále využívá oslabené pozice Mogadiša. Etiopie, Súdán a Jemen pak v létě letošního roku demonstrovaly svůj zájem na bezpečnosti v regionu a úspěšněm

boji proti terorismu vytvořením koalice, jež je podle slov jejich představitelů otevřena dalším zemím a není v žádném ohledu namířena proti kterékoliv konkrétní zemi.²⁶⁾ Současně koaliční partneři vyjadřují podporu vzniku silného centralizovaného somálského státu, který nebude znamenat bezpečnostní hrozbu jejich zemím a nestane se semeništěm různých teroristických skupin. Ve světle dřívějších snah zejména o vměšování se Addis Abeby do vnitřních záležitostí Somálska a prosazování vlastních zájmů jsou cíle koalice zpochybnitelné a nepřilíhí věrohodné.²⁷⁾ TNG je podle etiopských představitelů spojena s terorismem a islamistickými extrémisty.²⁸⁾ Keňa se pokouší se střídavými úspěchy urovnat situaci v Somálsku mírovou cestou a diplomacií a snaží se hrát roli mírotvorného prostředníka. V současnosti probíhá mírová konference v Nairobi, ale zůstává otázkou, jak efektivní dopady budou mít přijatá rozhodnutí a závazky v oblasti potlačování terorismu a zda budou vůbec uvedeny v život.

Somálsko je jedním z mnoha neuralgických míst Afriky. Řešení problémů země bude vyžadovat mnoho úsilí a mezinárodní podpory v čele s jeho nejsilnějšími aktéry. Velkou roli bude samozřejmě hrát OSN a její agentury, která se však bez podpory jejích členů neobejde. Otevřený zůstává prostor pro intenzivnější angažovanost nevládních organizací stejně jako diplomatické řešení a politické jednání. Klíčem k úspěchu je však urovnání vnitřních poměrů v samotném Somálsku, což ve světle neutuchajících klanových bojů nebude jednoduché. Možným řešením se jeví federalizace země a v případě Somalilandu²⁹⁾ na severu pak uznání jeho samostatnosti ze strany mezinárodního společenství a centrální somálské vlády.

ZavesickyJan@seznam.cz

Tento text volně navazuje na materiál Somálsko v tranzici. Dále viz Závěšický, J.: Somálsko v tranzici, Politologický časopis, MPÚ MU Brno, 2/2003, s. 185–198.

¹⁾ Nelze však toto tvrdit paušálně o všech státech, a už vůbec ne o mezinárodních organizacích. Jmenujme Ize aktivity a politiky EU, Médecins Sans Frontières či Amnesty International aj. Zájem OSN o Afriku je pak přetrvávající.

²⁾ „Somálský debakl“ se projevil například v roce 1994 při americkém rozhodnutí neúčastnit se intervence ve Rwandě s poukazem na to, že se jedná o vnitřní záležitost státu Rwanda, a USA proto také odmítly nazývat probíhající jatka genocidou. Současnou situaci a vliv somálské zkušenosti ve světle připravované mise v Libérii analyzuje Richard J. Norton: Liberia and the shadow of Somalia, <http://www.projo.com/opinion/contributors/content/projo-20030725-25cnorton.a621d.html>.

³⁾ V angličtině se nejčastěji používá termín „collapsed state“. K problematice zhroutěného státu viz Hippen, K. von.: Kolaps státu a budování státu – jiný pohled na Somálsko, Mezinárodní vztahy 4/2002, s. 82–90.

⁴⁾ Ken Menkhaus je předním světovým odborníkem na oblast Afrického rohu a islámských hnutí a působí mimo jiné na Department of Political Science, Davidson College, NY a pracoval i jako poradce americké vlády a OSN.

⁵⁾ Dále Menkhaus, K.: „Warlordism“ and the War on Terrorism, <http://www.foreignpolicy-infofocus.org/commentary/0112quidproquo-body.html>.

Soudobé světové hospodářství: nárys změn a tendencí

JIŘÍ
FÁREK

Světové hospodářství se stává stále složitějším sociálně ekonomickým systémem, jehož vývoj, zvláštnosti a perspektivy poutají nebývalou pozornost i polemické třibení názorů. Tento příspěvek se zaměřuje na identifikaci hlavních rysů a tendencí ve světovém hospodářství a implicitně i na výzvy, s nimiž jsou konfrontovány národní ekonomiky.

Obecným východiskem může být poznatek, že pro soudobý vývoj je příznačné geografické šíření ekonomických aktivit přes národní hranice (internacionalizace hospodářského života), prohlubování vzájemné závislosti ekonomických subjektů (interdependence), expanze nadnárodního podnikání (transnacionalizace), rozvoj forem mezinárodní ekonomické integrace a posilování úlohy a významu mezinárodních organizací v řízení norem a pravidel mezinárodních ekonomických vztahů. Současně přetrvávají obrovské rozdíly v ekonomické úrovni zemí a regionů a nevyřešena zůstává řada globálních problémů, které souvisejí s „vícerychlostním“ pohybem světového hospodářství.

Dnešní podoba světového hospodářství je poznamenána vzrůstající propustností národních hranic a příklonem k hospodářským politikám více navenek orientovaným a tržně přívětivějším. Významným aspektem je nebývale razantní vývoj v oblasti informačních a komunikačních technologií, jenž ve spojení s privatizací, deregulací a hospodářsko-politickou integrací vnesl do ekonomického propojování států a regionů novou intenzitu a komplexnější dimenzi. Značná provázanost národních ekonomik zesiluje potenciál nestability a turbulentnosti sil, které ovlivňují ekonomické prostředí.

Snahy o souhrnné zachycení či pojmenování uvedených jevů a změn se promítly do používání termínu **globalizace**. Lze ji chápat jako všeobecné uvolňování bariér jak ve sféře mezinárodního obchodu, tak i v pohybu kapitálu, pracovních sil, investic a znalostí. Jinak řečeno, jde o označení procesů informačního, technologického a ekonomického propojování světa a otevírání trhů. V obecnějším pojetí zahrnuje i aspekty geopolitické, kulturní, ekologické a další.

Na jedné straně obsahuje globalizace stimuly hospodářské výkonnosti a má řadu pozitivních efektů na růst produktivity práce a přínosů z obchodu, na rychlost inovací, na modernizaci a reorganizaci produk-

ních i spotřebních struktur, na posilování konkurence, na dostupnost kapitálu a na eliminaci historických bariér geografického umístění a vzdálenosti trhů. K tomu přispívají specifické rysy nových technologií a internetu, které zvyšují efektivnost prakticky veškerých aktivit (služby, finance, vzdělání, zdravotnictví, státní správa atd.), usnadňují vstup do podnikání a přispívají k poklesu cen výrobků, informací i samotných technologií.

Na druhé straně globalizace neznamená jen nové příležitosti, nýbrž i specifické otřesy společenských struktur a rozporné (adverzní) efekty, ať již jde o nebývale rychlé tempo transformačních změn, či míru politické vůle a odhodlání tyto změny setrvale prosazovat. Neobsahuje záruky symetrických výhod a mnohé země těžší z volného trhu zboží, služeb a kapitálu více než ostatní. Problematická se jeví i schopnost řady ekonomik vstřebávat technologické inovace a účelně využívat zahraniční kapitál. Nesymetričnost je častým argumentem zastánců aktivní úlohy státu v řízení globalizačních procesů.

Globalizace – bez ohledu na protikladné účinky – je nerozlučně spjata se současnou vlnou technologické revoluce a představuje dlouhodobě cestu k efektivnosti. Procesy, s nimiž je spojena, jsou dnes hlubší než dříve, více ekonomik je vtaženo do globálního trhu a země jsou těsněji provázané. Tyčí se před nimi úkol nikoli bránit změnám, nýbrž kultivovat příležitosti pro způsobování. Vedle flexibility pracovních sil, respektive podmínek pro pružný přechod z dožijavících do perspektivních oborů a směrů podnikání, k nim patří i utváření vlastních osobitých profilů a sfér přednosti v rámci náročného kompetitivního prostředí.

Aktuální podoba globalizace v sobě nese silný prvek **hegemonie Spojených států**, které si koncem 20. století přesvědčivě upevnily postavení nejmohutnějšího hospodářského centra s více než pětinařím podílem na světové produkci. To představovalo v roce 2001 větší hodnotu než cel-

⁶⁾ 99 procent obyvatelstva jsou muslimové (sunnité). <http://www.afrikaonline.cz/staty/somalsko.html>

⁷⁾ Viz Cobb, C.: Hasty Judgement On Somalia Dangerous, Warn Experts, November 27, 2001, <http://allafrica.com/stories/200111270703.html>.

⁸⁾ Menkhaus, K.: Somalia: Errors of Fact and Analysis, The Progressive Response, Volume 6, Number 2, January 18, 2002, <http://www.fpi.org/progresp/volume6/v6n02.html>.

⁹⁾ Srov. Hussain, A., A.: <http://www.ogaden.com/somalia-versus-international-ter.htm>

¹⁰⁾ K problematice zakotvení násilí jako prostředku šíření islámu a ideovému zázemí islámského terorismu viz Hadayatullah Hübsch: Fanaticti bojovníci ve jménu Alláha – Kořeny islámského teroru, Naše vojsko, Praha 2002, 123 s.

¹¹⁾ Viz také Anton La Guardia: Failed state torn apart by civil war and clan politics, 11/12/2001, <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=news/2001/12/11/war111.xml>.

¹²⁾ Což sice odpovídá proklamovaným politickým cílům hnutí, ale ne zcela skutečnosti.

¹³⁾ Viz Department of the Solicitor General of Canada, <http://www.sgc.gc.ca/national-security/cou-nter-terrorism/Entities-e.asp#7>.

¹⁴⁾ Hussain, A., A.: Somalia Versus International Terrorism – Is there a Link!

¹⁵⁾ Khat (Celastrus edulis) je tradiční somálskou drogou, která se dá žvýkat a mezi obyvatelstvem je hojně rozšířená. Má povzbuzující účinky, které vrcholí v době pozdního odpoledne.

¹⁶⁾ Nkrumah, G.: Somalia next on the block?, Al-Ahram Weekly Online, Issue No. 566, <http://weekly.ahram.org.eg/2001/566/war5.htm>

¹⁷⁾ Srov.; Pradob, A., B.: Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations, Congressional Research Center, November 21, 2002, <http://www.uspolicy.be/Issues/Foreignpolicy/IB93113.pdf>

¹⁸⁾ Dále Harding, A. a Votýpková, D.: Somálsko na seznamu podezřelých, Česká sekce BBC, 10. prosince 2001, <http://www.bbc.co.uk/czech/korespondent/165.shtml>.

¹⁹⁾ Cobb, C.: Hasty Judgement On Somalia Dangerous, Warn Experts.

²⁰⁾ Barise, H.: War on terror hits Somali orphans, <http://news.bbc.co.uk/go/pt/fr/-1/hi/world/africa/3044485.stm>

²¹⁾ Dále ; Pradob, A., B.: Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations.

²²⁾ Důvody přehledně uvádí prof. Menkhaus. Dále např. Hussain, A., A.: Somalia Versus International Terrorism- Is there a Link!

²³⁾ Viz Barise, H.: War on terror hits Somali orphans.

²⁴⁾ Srov. Excerpt: Powell Says War on Terror Requires Transnational Effort, <http://www.usembassyisrael.org.il/publish/peace/archives/2002/february/020711.html>

²⁵⁾ Somali leader 'seeks Iraq victory', <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/2884255.stm>

²⁶⁾ Cit. Arabic News: Warning of loosing security in Somalia; Ali Abdullah Saleh: tripartite coalition not directed against any side, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/030725/2003072509.html>

²⁷⁾ Etiopie ve skutečnosti nechce mít za souseda silný a strategicky významný stát, který by pro ni byl v oblasti konkurentem a domáhal se práv etnických Somálců za svými hranicemi. Spíše jí vyhovuje představa státu, který je pod silným etiopským vlivem. Etiopie se tak mj. snaží posílit svou pozici a řešit problémy, které má také s početnou somálskou menšinou na svém vlastním území. Dále Závěšický, J.: Somálsko v tranzici, s. 194.

²⁸⁾ Takové proklamace a soudy zcela odpovídají proamerické rétorice etiopské vlády, která Spojené státy o pravdivosti svých tvrzení úspěšně přesvědčuje.

²⁹⁾ Severní část Somálska jednostranně vyhlásila svou samostatnost 18. května 1991 ve městě Burao. Republika Somaliland však nebyla doposud nikým uznána, ačkoliv je víceméně fungujícím státním celkem se všemi atributy a nejkřídlejšími místem v So-

ková produkce 15 zemí EU a přibližně trojnásobek podílu Japonska. Zvláště dnes poutá pozornost **fenomén Číny** jako „superkompetitivní“ hospodářské síly. Vyznačuje se výraznými tempy růstu, které ji řadí na přední místo ve světě, a to při podstatném zvyšování míry otevřenosti ekonomiky. Prokazuje schopnost přizpůsobovat se nárokům světového hospodářství, zejména pokud jde o zvládání informačních technologií, exportní úspěšnost, vstřícnost k mezinárodní ekonomické spolupráci a posilování prvků tržního hospodářství. Právem lze Čínu vnímat nejen jako další světové ekonomické centrum, ale i jako argument pro politiku reform podporujících liberalizaci, deregulaci a technologické inovace.

V souvislosti s dynamickými tempy produktivity práce v USA v 90. letech (a s jejich pokračováním do současné doby) se zrodilo i označení **nová ekonomika**. Klíčový aspekt je spatřován ve schopnosti rychle a účinně zavádět nové informační technologie a zvyšovat efektivnost všech ekonomických aktivit. V tomto smyslu je nová ekonomika realitou bez ohledu na splasknutí „bubliny“ na burzách a pokles cen akcií. Využívání potenciálu moderních technologií bezpochyby prudce stoupá a s tím i znalosti a produktivita práce. Stejně tak je zřejmé, že dochází k posilování významu institucionálního zázemí, kvalifikační úrovně a intelektuálně tvůrčích faktorů v ovlivňování hospodářské prosperity.

Technologicko-inovační soutěžení objektivně podněcuje otevírání národních ekonomik vůči světovému hospodářství ve všech jeho spojovacích člancích. Trvalým jevem se stává přejímání cizích znalostí, technických prostředků, finančních zdrojů, a tím i hlubší **pronikání zahraničních prvků do hospodářských procesů** v jednotlivých zemích. Z příkladů lze uvést četnost fúzí a akvizic, rostoucí objem vnější zadluženosti, intenzifikaci pohybu zahraničních investic, rozvoj kontraktních forem výrobní kooperace, zakládání společných podniků a vytváření exportně zpracovatelských zón volného obchodu. Pohnutky pramení vesměs ze snahy překonávat bariéry obchodního uplatnění na zahraničním trhu, zpřístupnit ziskové příležitosti teritoriálních rozdílů zdanění a úrovně výrobních nákladů, omezit dopravní výdaje, využít láce průmyslových služeb a v neposlední řadě zužít potenciál výhod z mezinárodního sdružování výrobních, vědecko-výzkumných, finančních a odbytových kapacit.

Schopnost globálně diverzifikovat výrobu má své komerční přednosti a hospodářské subjekty jsou ve stále větší míře „vtahovány“ do podnikání v širším geografickém rámci. Transnacionální formy podnikání a nadnárodní společnosti jsou nositelem globalizace a jedním z nejvý-

znamnějších prostředků technologického transferu. Jde o racionální strategii v linii strukturální adaptace, pro niž je příznačný útlum některých tradičních (rutinních) výrob, včetně jejich přesunu do rozvojových či tranzitivních ekonomik; relativně rychlý růst vědecko-technicky náročných oborů ve zpracovatelském průmyslu; zvyšování podílu výdajů na informační technologie a na vědecko-výzkumné a konstrukčně vývojové práce a posléze vzestup váhy terciárního sektoru.

Tyto trendy se promítají do **změn struktury zaměstnanosti** a do přizpůsobování hospodářských mechanismů a forem státní regulace stoupající nutnosti pohotově reagovat na změny poměrů mezinárodního trhu (zkracování cyklu životnosti výrobků, individualizace požadavků zákazníků, rostoucí komerční rizika apod.). Výrazněji se uplatňuje deregulace a uvolňování administrativních kontrol i překážek prosazování tržních stimulů. Státní zásahy se více soustřeďují na vytváření rámcových institucionálně právních předpokladů a podmínek pro rozvoj podnikatelské aktivity, pro efektivní fungování trhu, pro posílení investic do hybných sfér hospodářské prosperity (vzdělávací a výzkumné zázemí) a pro usnadňování profesní a územní mobility pracovních sil.

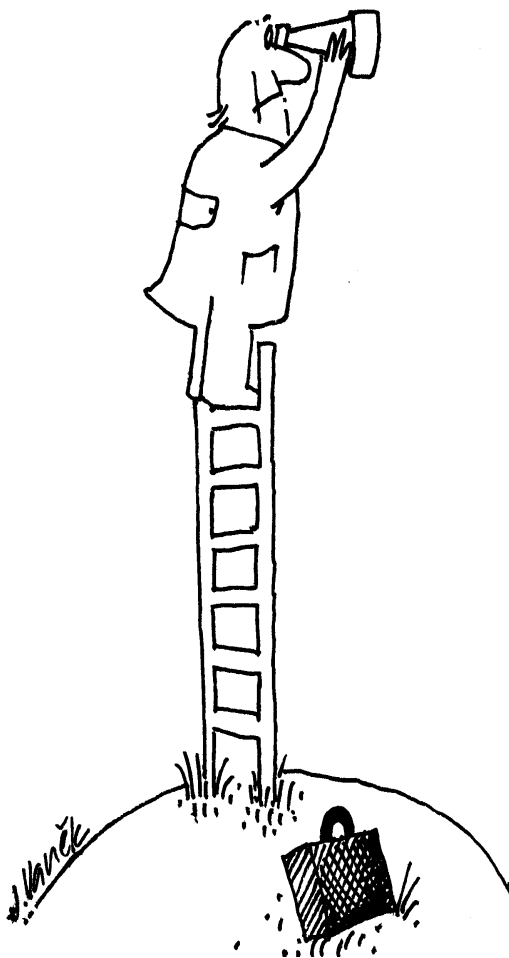
Pozoruhodným rysem je **stírání hranic transnacionálních korporací** – jak geo-

graficky, tak i právně. Prostřednictvím outsourcingu, joint ventures a strategických aliancí vznikají sítě vzájemně propojených partnerů, podnikatelů, kontraktorů a mnohdy je obtížné rozpoznat, kde ta či ona firma začíná a končí. Růst vnitrofiremních transakcí komplikuje činnost autorit odpovědných za daně a vládní orgány mohou stále obtížněji uplatňovat národní obchodní a průmyslovou politiku, respektive rozlišovat mezi domácími a zahraničními firmami pro účely výdajů na vědu a výzkum, podporu investic, exportní subvence, ochranu určitých oborů apod. V kontextu s globalizací se na národní úrovni „plíživě“ prosazuje jakési **odloučení politického a ekonomického prostoru** a politická autorita vlád nekoresponduje šíří trhů a produkčních sítí, v nichž firmy a lidé nyní operují. Příkladem mohou být obtíže plnění cílů sociálního státu v situaci, kdy mobilita kapitálu, technologií a manažerských dovedností umožňuje firmám minimalizovat daňové zatížení a nutí vlády soutěžit o investice různými úlevami a pobídkami. Daňové břemeno se pak soustřeďuje spíše na práci, spotřebu a méně flexibilní faktory výroby než na zisky korporací a nejkvalifikovanější skupiny obyvatelstva, které se mohou přesouvat do výhodnějších destinací.

Podnětem pro oživení diskusí o optimální velikosti podniků z hlediska užitelnosti a o úloze firem ve změněných geopolitických podmínkách byl kolaps Enronu, jenž „nastartoval“ téměř řetězovitou reakci a vedl k poklesu důvěry ve finanční trhy. Zatímco v uplynulých dekádách dominoval akcent na bezprostřední výhody pro manažery a zisky akcionářů, dnes se pozornost ve větší míře upírá na instituce, bezpečnost i transparentnost podnikání a věrohodnost výkazů a informací. Prosazuje se širší záběr od efektů pro akcionáře (shareholders) k zlepšování správy (corporate governance) a k tvorbě hodnot pro další subjekty spjaté či ovlivněné působením firmy (stakeholders).

V 90. letech byly podnikatelské výnosy docilovány s vydatným přispěním razantního zavádění moderních technologií, prostorového rozšiřování dodavatelského zázemí a fúzí a akvizic nových společností. Po hyperaktivním vývoji akciových trhů a jejich propadu na počátku 21. století operují nyní firmy na mimořádně konkurenčním globálním trhu s nadbytkem kapacit ve většině odvětví. Ziskovost v takovémto prostředí je více spjata s neúnavným snižováním nákladů, s ještě důslednějším outsourcingem a nezřídka i s dalším přemisťováním podnikatelských aktivit do nákladově příznivějších zemí a regionů.

Rozmach kontraktního zpracovatelského i designu snižuje vstupní bariéry a podporuje úlohu **menšího a středního podnikání**. Zvláště pak ve vyvíjení, ověřování a průzkumu komerční úspěšnosti inovací,

netradičních technologických řešení a objevů. Rozvíjejí se systémy účinnější motivace tvůrčí iniciativy, přičemž méně kvalifikované pracovní síly nacházejí méně pracovních možností.

Až donedávna byla globalizace vnímána hlavně ve spojitosti s intenzifikací mezinárodního obchodu, se zahraničními investicemi a s přesouváním technologicky i kvalifikačně nepříliš složitých výrobních zpracovatelského průmyslu do zemí s nižšími mzdovými náklady, zatímco vědecko-technicky náročnější obory zůstávaly v nejrozvinutějších ekonomikách. V poslední době, ať již pod vlivem vývoje světového hospodářství v 90. letech, anebo i turbulencí na počátku 21. století, se pozornost ve zvýšené míře obrací k dalším aspektům a souvislostem, mezi nimiž figuruje **oblast služeb a mezinárodní pohyb faktorů výroby**.

Patrný je posun k intenzivnějšímu využívání znalostního a vzdělanostního potenciálu některých rozvojových zemí k podpůrným činnostem pro transnacionální korporace. Zejména v těch, které nabízejí rychlé telekomunikační spojení, vstřícnost vůči investorům a hojný počet absolventů vysokých škol (např. Čína a Indie). To má dopady na ceny služeb, mzdové relace a na zaměstnanost ve srovnatelných aktivitách v rozvinutých zemích. Výzvou je co nejefektivněji využívat práci a kapitálu v oblastech s nejvyšší přidanou hodnotou a zvláště vysokými nároky na vědu a výzkum. S tím souvisí rovněž všestranná podpora inovací, vzdělávání a podnikatelského klimatu.

Specifickým aspektem je **hospodářská migrace**, především z rozvojových (tranzitivních) do rozvinutých ekonomik. Pohyb pracovních sil je nebyvale usnadněn snižováním dopravních a telekomunikačních nákladů a přínosy přistěhovalectví pro globální ekonomický růst jsou srovnatelné s užitkem, který přináší odstraňování bariér mezinárodního obchodu. V hostitelských zemích stoupá nabídka práce, což tlumí tlak na růst mezd, působí na snižování výrobních nákladů a usnadňuje udržení výroby, které by jinak neobstály v konkurenci s levnými dovozy. Zahraniční pracovní síly jsou mnohdy nezastupitelné v činnostech, o které je ze strany tuzemců minimální zájem bez ohledu na mzdové ohodnocení. Pokud v rozvinutých tržních ekonomikách existují pracovní příležitosti, budou je zájemci z chudších zemí ochotně akceptovat. Poptávka a nabídka práce se prosazuje i přes restriktce a bariéry volného pohybu osob a migrace je snadněji uřitelná v situaci mezinárodní spolupráce a transparentních principů jejího usměrňování.

Zvláště významným faktorem konkurenceschopnosti a potřebné strukturální adaptace ekonomik se staly **aspekty finanční a kapitálové**. V kontextu s výdajovými ná-

klady technologické modernizace, vědy, výzkumu, vzdělání i rekvalifikací vystupuje do popředí význam jednak vnitřních zdrojů a finančních kapacit a jednak přístupu k mezinárodnímu kapitálovému trhu, který se transformuje v osobitou platformu internacionalizace finančních zdrojů. Dostupnost a náklady peněžních prostředků jsou stále vládnějším prvkem komparativních výhod, tím spíše, že se nebyvale posílila úloha exportních úvěrů jako podmínky pro uzavření větších kontraktů a nástroje pronikání na zahraniční trhy. Světové hospodářství dostává „globalizovanou finanční dímezi“, k jejímž projevům patří nadouvání finančně komerčních transakcí a intenzifikace vzájemného propojení kapitálu, kurzů a úroků, jakož i účinků na národní reprodukční procesy.

Setrvalé odbourávání různých omezení a překážek pohybu kapitálu propojuje finanční trhy a rozšiřuje výběr způsobů financování a příležitosti pro ziskové aktivity. Lze hovořit o obdobném prosazování globalizačních procesů jako v případě mezinárodního pohybu zboží a služeb. Ještě v 70. letech byly investiční možnosti podnikatele v průmyslu do značné míry závislé na úvěru od tuzemské banky. Od té doby se výběr rozšiřoval o levnější zdroje ze zahraničí, výhodnější půjčky v cizích měnách, emise akcií a obligací, ať již na domácím nebo mezinárodním kapitálovém trhu, prodeje podílů zahraničním společnostem apod. Současně s tím se výrazně posilovala konkurence mezi poskytovateli zprostředkujících služeb.

Charakteristické jsou zejména procesy přetváření pohledávek do obchodovatelných instrumentů (tzv. sekuritizace), zavádění nových finančních produktů, zdokonalování metod a technik obchodování, deregulace a integrace kapitálových trhů. S tím souvisí i pokles úlohy klasických bankovních úvěrů ve prospěch zvyšování váhy obchodu s cennými papíry, který rozšiřuje okruh účastníků finančních transakcí, rozměšluje riziko mezi větší počet subjektů, snižuje náklady na získání zdrojů a zvyšuje likviditu půjček. Dřívější převaha dluhopisů (hlavně vládních obligací) na burzovních obchodech byla oslabována stoupajícím podílem akcií. Přispěly k tomu jednak procesy privatizace státních podniků a jednak vzrůstající význam institucionálních investorů (zejména penzijních fondů) a jejich zájmu o akcie, které v uplynulých dvou dekadách přinášely slibné zhodnocení.

Posuny k sekuritizaci, liberalizaci, deregulaci a elektronizaci napomáhají k mezinárodnímu **propojování kapitálových trhů** a k vytváření globální finanční sítě. Probíhá tady v zásadě obdobný proces jako v mezinárodním obchodu, v němž je rušení bariér a překážek pohybu zboží a služeb vnímáno jako přínos ekonomickému růstu a pozitivní faktor mezinárodní inte-

grace. Z tohoto úhlu pohledu by tudíž větší a volnější mezinárodní toky kapitálu měly rovněž přinášet větší užitek a příležitosti pro účinnější alokaci úspor a investic. Přesto je na místě posuzovat sjednocování finančních trhů s určitou obezřetností a mít na zřeteli poměrně značný potenciál hlubokých destruktivních účinků či dopadů mezinárodního pohybu kapitálu.

V této souvislosti lze připomenout problematiku vnější zadluženosti, nedávné burzovní a měnové propady a zvláště pak tíživé hospodářské důsledky finančních krizí 80. a 90. let. **Finanční krize** zasáhly již v 80. letech s nebyvalou intenzitou řadu zemí, pro něž byl příznačný vysoký růst zadluženosti. Výbušnější krize propukly v 90. letech (zejména dolehly na asijské země) a jejich hlavní odlišnost od krizí 30. a 80. let spočívala v úzkém sepětí s prudkým přílivem a následným ještě rychlejším odlivem soukromého, převážně krátkodobého kapitálu. Důsledky se projevíly kolapsem bankovního půjčování, propadem výroby a obchodu, nesolventností podniků a institucí, snižováním cen (kurzů) akcií, citelným poklesem devizových rezerv a znehodnocením domácích měn.

Z hlediska dopadů na ekonomiku lze za kontroverzní fenomén považovat právě **kapitál krátkodobý**. Jeho pohyb může mít různé podněty, ať již obchod se zbožím a službami, změny úrokových měr, výkyvy kurzů měn, anebo i posuny v nazírání na hospodářsko-politický vývoj té či oné země. Nehledě na spekulativní aspekty jsou přednosti přílivu tohoto kapitálu spatřovány v tom, že posiluje likviditu na domácím trhu cenných papírů a vykonává tlak na pokles úroků. Zemím s omezenými úsporami umožňuje financovat projekty a tlumit hospodářské cykly tím, že lze pokračovat v nakupech a v investování, i když domácí produkce i příjmy klesají. Možnost půjček do zahraničí zase snižuje zranitelnost vůči domácím ekonomickým poruchám a umožňuje diverzifikovat investiční riziko.

Důvodem k opatrnosti před spontánním uvolněním pohybu krátkodobého kapitálu je hlavně to, že finanční trhy a transakce jsou deformované neúplnými a nesouměrnými informacemi. Z nich pramení problémy, známé jako adverzní selekce (nežádoucí výběr), morální riziko a panické (stádní) chování. Každý může vést k neefektivnosti, k destabilizaci finančních trhů a v krajních případech až k nákladným finančním krizím. Původ a mechanismy těchto krizí poutají značnou pozornost, přičemž není opomíjena i taková osobitá dosud nepřilíhla prozkoumaná příčina, jakou je finanční nakažlivost (contagion). K průvodním jevům známým již z 80. let (externí šoky a dluhová krize) přistupují nověji těsnější obchodní a finanční vazby mezi zeměmi, institucionální normy požadující na investorech čelit ztrátám likvidační pozi-

ce na dalších trzích a davové hysterie. Tyto faktory obsahují potenciál autonomního „samospádu“ bez vazby na vývoj makroekonomických veličin.

Specifickým průvodním jevem či odrazem jiných „spouštěcích“ mechanismů, až již jde o banky, měnu či dluh, je **problém likvidity**. Zda jde v konkrétních případech o pouhý přechodný nedostatek zdrojů, anebo o nesolventnost ve smyslu zhoršování schopnosti a kapacity ekonomiky plnit platebně finanční závazky. Ozdravné programy či podmínky mezinárodní finanční pomoci nebudou v obou případech totožné. Z toho pramení i zaměření soudobých diskusí na problematiku povahy finančních krizí, ale i jejich nákladů. Ty jsou závislé jak na efektivnosti vynaložených sanačních výdajů, tak i na adekvátnosti konkrétních ozdravných kroků a na rozhodnosti vlády přijímat zásadní program reform.

Mezinárodní pohyb kapitálu se liší od pohybu zboží a služeb tím, že jde o výnosová finanční aktiva, která v sobě obsahují aspekt víry v budoucí zhodnocení a změny tohoto očekávání se promítají do jejich hodnoty i volatility. K finančním transakcím lze využívat vypůjčené prostředky, což dále zvyšuje riziko dluhů i kolapsů bank, ale i závislost na chování a úsudku dalších investorů. Ve srovnání s mezinárodním obchodem má pohyb kapitálu větší „rizikový náboj“ a vyžaduje citlivější regulaci i dokonalejší infrastrukturu. Na národní úrovni, k ní, kromě jiného patří adekvátní účetní standardy, právní systém zajišťující plnění kontraktů a ochranu vlastnických práv, procedura řízených bankrotů, spolehlivý audit a věrohodné ohodnocování důvěryhodnosti dlužníků. V globálním prostředí je široce diskutována koncepce tzv. nové mezinárodní finanční architektury.

Na rozdíl od krátkodobého je **kapitál dlouhodobý** vnímán příznivěji a jeho vliv na ekonomiku je v rozhodující míře považován za přínosný. Umožňuje financovat investice s delší dobou návratnosti, stimuluje ekonomický růst a usnadňuje strukturální adaptaci a technologickou modernizaci. Dlouhodobý kapitál má zpravidla podobu přímých investic, nákupu cenných papírů (dluhopisů, akcií), anebo bankovních půjček s delším termínem splatnosti. Zvláštní pozornost poutají strukturální změny ve sféře přímých zahraničních investic, kde dochází k **posunu investičních determinantů** od převážně kvantitativních (doprava, energie, suroviny, výrobní kapacity apod.) ke kvalitativním.

Do skupiny kvalitativních faktorů lze řadit především stupeň otevřenosti ekonomik a transparentnost institucí. Dále pak úroveň profesní připravenosti, kvalifikačně intelektuální potenciál (schopnost osvojování špičkových technologií), vědecko-výzkumné zázemí, možnosti kooperačních vazeb s místními partnery připravenými pracovat s moderními infor-

mačními systémy a dostupnost nejrůznějších druhů podpůrných služeb a investičních pobídek. Zvláštní význam pro stimulaci či odrazování přílivu přímých investic má **korupce**. Čím je větší a rozšířenější, tím více odrazuje příliv kapitálu a tlumí zájem investorů podnikat v takovém prostředí. Potírání korupce může být mnohdy účinnější a lepší cestou k přilákání zahraničních investic než snižování daní a poskytování investičních pobídek.

Přímé zahraniční investice přinášejí pozitivní efekty (zvětšení kapitálové základny, přenos technologií a znalostí, zlepšování institucionálního rámce, získávání zahraničních kontaktů), jsou méně náchylné k panickým zvrátům a nevytvářejí obdobný potenciál finančních krizí jako prudké změny v bankovním úvěrování a v toku dluhů. Naproti tomu vyvolávají obavy z nežádoucích dopadů. K nim se řadí cizí vlastnictví a kontrola, možnost nepřátelských převzetí domácích firem a jejich následné utlumení, odsávání zisků do zahraničí, manipulace s cenami mezi pobočkami transnacionálních korporací (transfer pricing), pokles konkurenceschopnosti domácích výrobků s nižší produktivitou a tlak na zhodnocování kurzu domácí měny (přes přebytky na kapitálovém účtu platební bilance), který přináší obtíže místním vývozcům.

Bez ohledu na formy pohybu kapitálu se zvyšuje **finanční otevřenost ekonomik**, která zjevně přesahuje úroveň mezinárodní integrace dalších složek ekonomické aktivity. S tím souvisí určité dilema mezi přínosy a rozšířenými příležitostmi na jedné straně a vyšším rizikem s možnostmi hazardu na straně druhé. Poznatky z finančních krizí 90. let varují zejména před uvolněnou atmosférou bankovního úvěrování v zasažených zemích, kde valná část zdrojů směřovala do nákupu nemovitostí a cenných papírů a připravovala půdu pro „bublinové“ vyústění a následný propad cen aktiv, růst platební neschopnosti a zahlcení bank nedobytnými půjčkami a pochybnými hodnotami. Zvláštní kapitolou představují nemovitosti, pro něž neexistuje jednotný (propojený) globální trh. Ceny se proto výrazně liší, stejně jako místní daně, poplatky a pravidla pro nákup a prodej.

Na prahu 21. století se v souvislosti s finanční liberalizací stále rýsují otázky nad **eventualitou dalších krizí a propadů**. Ty zřejmě nelze vyloučit, byť bylo dosaženo pokroku ve sféře dohledu, regulace, rozměňování rizik, rozšiřování působnosti mezinárodních standardů, ale i v uplatňování vhodnějších kurzových režimů. Původ dnešních prvků nejistot může být méně zřetelný, nicméně o jejich realitě nasvědčují například stovky miliard dolarů sporně zapůjčených telekomunikačním korporacím v uplynulé dekádě, více než velkorysý úvěrování Enronu, WorldComu

a dalších společností, půjčky předluženým zemím (viz Argentina), anebo i výměny výhodných úvěrů za lukrativní zakázky poradenské či investičně bankovní.

Specifickým rizikovým faktorem se jeví vypjatá konkurence ve finančním sektoru, k níž přispívá snižování ziskových marží, určitý útlum fúzí a akvizic, v poslední době, pokles počtu nových emisí akcií a v neposlední řadě i častější propady likvidity na kapitálových trzích (tzv. liquidity black holes). Jde o poměrně nový jev pramenící z on-line informací a sjednocování názorů i metod vyhodnocování instrumentů kapitálového trhu a vyúsťující v hromadném chování investorů a v obtížích prodeje většího objemu cenných papírů. Za zmínku stojí i problém oceňování akcií vzhledem k rostoucímu podílu firemních aktiv v nehmotné a mnohdy i obtížně identifikovatelné podobě.

Lze shrnout, že globální finanční integrace v sobě obsahuje silný potenciál nejrůznějších výkyvů, spekulacních tlaků a nepředvídaných zvrátů, před jejichž dopadem není naprosto spolehlivá obrana. **Rizika lze tlumit** dostatečným stupněm zahraničněobchodní otevřenosti (posiluje schopnost i vůli dostát finančním závazkům), funkčním dozorem nad subjekty kapitálového trhu a dobře fungujícím bankovním sektorem. Další rozvoj a posílení celosvětové sítě obchodu a pohybu kapitálu, jakož i oslabení zranitelnosti zemí a regionů z náhlých otřesů vyžaduje jednak konzistentní a zodpovědné řízení domácích hospodářských procesů, a jednak mezinárodní ekonomickou spolupráci, včetně efektivní role a konstruktivního fungování mezinárodních institucí. ○

Literatura:

- BHAGWATI, J.: Free Trade Today. New Jersey: Princeton University, 2002.
- BIRDSALL, N., GRAHAM, C. (eds.): New Markets, New Opportunities?, Washington: Brookings Institution, 2000.
- FÁREK, J.: Globalizace světového hospodářství a regionální konkurenceschopnost. In: Ekonomické problémy transformace hospodářství ČR s přihlédnutím ke specifickým Euroregionu Nisa. Liberec: TUL, 2002.
- FÁREK, J.: Převratné změny ve světovém hospodářství. Politická ekonomie, 10/1990.
- FÁREK, J., FOLTÝN, J.: Finanční aspekty čtyř regionálních krizí 90. let. Politická ekonomie, 3/2001.
- FÁREK, J., HOLUB, A., ORDNUNG, N. a kol.: Světová ekonomika na prahu 90. let. Praha: EÚ ČSAV 1990.
- FELDSTEIN, M. (ed.): International Capital Flows. Chicago: The University of Chicago, 1999.
- KRAFT, J.: Firma v makroekonomickém prostředí. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2002.
- SOLOMON, R.: Money on the Move. New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- SUTHERLAND, P. D.: Managing the World Economy in the Age of Globalisation. Washington: The Per Jacobson Foundation, 1998.
- VEBER, J.: Vliv globalizace na soudobé podmínky podnikání, ekonomiky a managementu. Politická ekonomie, 5/2001.

Írán, USA a Střední východ

EMIL SOULEIMANOV

Americko-iránské vztahy po irácké kampani: Otázka iránského atomového programu

V důsledku teroristických útoků z 11. září 2001 se americká armáda těsně přiblížila k hranicím Islámské republiky Írán. Došlo tak k faktickému obklíčení této středovýchodní země z iráckého (západ) a afghánského (východ) směru, zatímco Perský záliv (jih) je již půlstoletí takřka výlučně kontrolován americkým námořnictvem, a na ropu bohatý Ázerbájdžán a oblast Kaspického moře (sever) je po rozpadu Sovětského svazu předmětem zvýšeného zájmu Spojených států.

Pesimistické předpovědi iránských státníků se tak poznenáhlu začaly naplňovat. Záhy po zahájení afghánského tažení se totiž v Íránu vynořily obavy, že úhlavním cílem Spojených států není okupace nekonečnými válkami zdevastovaného Afghánistánu, ale zajištění pevninské hranice s geopoliticky klíčovým Íránem, který navíc byl v prosincovém proslovu prezidenta George W. Bushe ke Kongresu společně s Irákem a Severní Koreou označen za součást „říše zla“. Výše ověřených ropných zásob ovšem řadí Írán na třetí příčku po Saúdské Arábii a Iráku, zatímco podle zásob zemního plynu zaujímá Írán druhé místo ve světě. Tyto obavy obzvláště zesílily po úspěšné okupaci Iráku, během níž vlivný poradce iránského duchovního vůdce Alí Akbár Velajátí nedvouslymně prohlásil: „Amerika přišla do Iráku proto, aby dokončila obklopení Islámské republiky Írán a pak se pustila do nás.“ Zdá se, že nebyl daleko od pravdy.

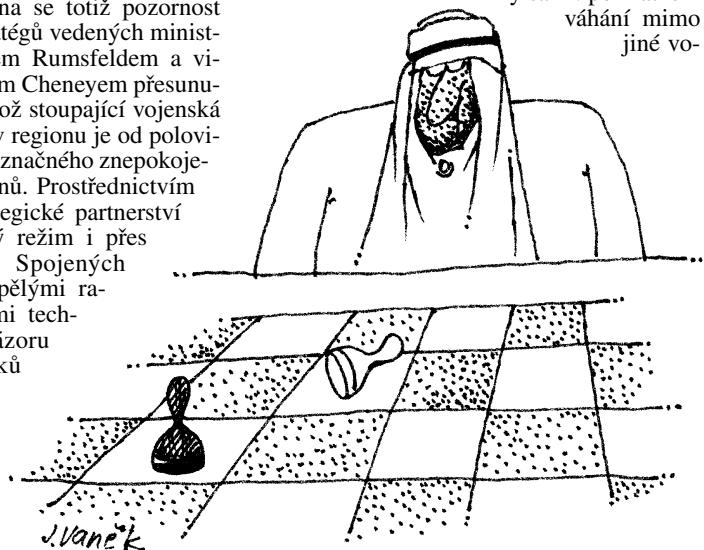
Již od konce dubna se totiž pozornost washingtonských strategií vedených ministrem obrany Donaldem Rumsfeldem a viceprezidentem Dickem Cheneyem přesunula na šíitský Írán, jehož stoupající vojenská moc a politický vliv v regionu je od poloviny 90. let předmětem značného znepokojení ze strany Američanů. Prostřednictvím rusko-iránského strategické partnerství navíc byl teheránský režim i přes opakované protesty Spojených států zásobován vyspělými raketovými a jadernými technologiemi. Podle názoru některých odborníků bude Írán v rozmezí dvou až pěti let disponovat jak strategickým letectvem,

tak i balistickými raketami či raketami schopnými transportovat biologické nebo chemické nálože (např. Stephen Blank, United States Army War College, Carlisle Barracks). Andrew Koch z uznávaného washingtonského think tanku Center for Defence Information navíc předpokládá, že Írán bude do roku 2005 schopen vytvořit vlastní nukleární zbraň. Tyto prognózy nejsou nikterak ojedinělé.

Potlačením nepřátelských režimů v Iráku a Afghánistánu paradoxně Spojené státy neocenitelným způsobem připravily půdu pro upevnění strategických pozic Teheránu. V případě odchodu USA z těchto zemí absence tradiční protiváhy ze západu a východu v kontextu ambiciózních vojensko-technických plánů v krátkodobé perspektivě vynese Írán do pozice nejmocnější regionální země, jejíž dominanci záhy bude velmi nebezpečně zpochybnit.

Je tedy zřejmé, že času zbylo málo, a nepřejí-li si Američané získat na Středním východě druhý Irák – teď již ale bohatší, vojensky silnější a z hlediska obyvatelstva početnější – musejí jednat obratně a s předstihem. Příliš optimismu do americko-iránských vyhlídek nevnaší ani dědictví čtvrt století trvajících antagonismů: po svržení sekulární proamerické monarchie v Íránu (1979) a nastolení islámské republiky se úhlavním nepřítelem teheránských kleriků staly Spojené státy, o nichž první duchovní vůdce ajatolláh Chomejní nereféroval jinak než o „velkém satanu“ (přítom „předzvěstu“ „malý satan“ si vysloužil SSSR). Nutno říci, že i samotní Američané si toto „renomé“ v očích mnoha Íránců vydobyli do jisté míry sami: po krátkém

váhání mimo jiné vo-

jenky podpořili Saddámovu agresi proti Íránu (1980–1988), která si vyžádala životy milionu iránských občanů nejrůznějšího původu. Počínaje tímto obdobím se Washington zaměřil na politiku oslabení Íránu, ať již se jednalo o ekonomické sankce, politickou regionální izolaci, či pokusy vnitropolitickou destabilizaci přispět ke změně znepráteného režimu.

Americká diplomacie se tak – stejně jako před afghánskou a iráckou operací – zaměřila na vytyčení okruhu zemí, jejichž spolupráce a přízeň jsou pro účinnou izolaci Íránu v řadě klíčových oblastí nezbytné. V této souvislosti bylo ranou Teheránu nedávné prohlášení ruského ministerstva zahraničí, v němž byl Teherán vyzván, aby ruskými odborníky transferované jaderné technologie byly využívány výhradně pro mírové účely. Tím totiž Moskva implicitně připustila, že by se tyto technologie teoreticky mohly používat i pro nemírové, tedy vojenské účely, což Američané již delší dobu namítají. Podle informace BBC získané od vysoce postaveného zdroje v britské vládě, který si přál zůstat v anonymitě, Vladimir Putin na schůzi G8 ve francouzském Evianu na nátlak USA a Velké Británie přislíbil, že rezignuje na spolupráci s Íránem v oblasti transferu jaderných technologií: „Prezident Putin prohlásil na summitu G8, že jeho země zastavuje veškerý jaderný export, dokud Írán nepodepíše protokol o posílení mezinárodních inspekcí.“ Vzápětí v interview zahraničním reportérem Vladimir Putin v podstatě toto tvrzení potvrdil: „Budeme trvat na tom, aby všechny iránské programy v jaderné oblasti byly postaveny pod kontrolu Mezinárodní agentury pro atomovou energii.“ Tvářív v tvář soustředěnému mezinárodnímu nátlaku tak musel Teherán souhlasit s provedením inspekcí Mezinárodní agentury pro atomovou energii iránských jaderných objektů. Její odborníci vzápětí vyjádřili znepokojení nad rozvinutým stavem iránské atomové infrastruktury, která by pak mohla být využita pro vojenské účely. V září se očekává zveřejnění druhého raportu agentury o stavu iránského jaderného programu. Dne 21. července navíc šéfové ministerstev zahraničí zemí EU ve společném komuniké požádali Írán o větší transparentnost a plnou spolupráci s Mezinárodní agenturou pro atomovou energii. Italský ministr zahraničních věcí Franco Frattini zdůraznil, že EU „prozkoumá budoucí etapy“ spolupráce s Íránem teprve po zhodnocení zářijového dokumentu. Vyhlídky na ekonomickou spolupráci mezi Íránem a EU tak byly uvedeny do přímé závislosti se vstřícností Teheránu v otázce atomového odzbrojení.

Zcela logické se zdá, že po inspekcích přijde na řadu nátlak Američanů naměřený na odzbrojení pečlivě budované vojenské moci Íránu. Dalším požadavkem Washingtonu je, aby Teherán ustoupil od podpory diverzně-teroristických skupin (např. protizraelského šíitského Hizballáhu působícího v Libanonu atd).

Multietnický Írán a ázerbájdžánská/turkická komunita

Slabinou obrovského sedmdesátimilionového Íránu je skutečnost, že je to multietnická země, ve které tvoří podíl etnických Peršanů méně než polovinu. Zemi totiž souvisle obydli Arabové (1 milion), íránsky mluvící etnika Kurdů (6–8 milionů), Lurů (4–5 milionů), Beludžů (1 milion), turkické etnické skupiny Kaškajců (1,5 milionu), Turkmenů (1,5 milionu), Afšarů (0,5 milionu) a tzv. jižních Ázerbájdžánců (20–25 milionů). Ti poslední spolu s Kurdy a Peršany disponují nejvyvinutějším národnostním cítěním v Íránu, obydli rozvinutý severozápad země – obilnici Íránu, nejliberálnější oblast s rozvinutým průmyslem a strojírenstvím. V průběhu staletí dodávali Íránu vládnoucí dynastie, válečníky a intelektuály. Vládnoucí dynastie turkického původu byly u moci v perských zemích počínaje seldžuckou (turkickou) invazí z 11. století a s výjimkou poměrně krátkého období mongolské okupace (13. století), afghánské okupace (počátek 18. století) a vlády perské dynastie Zand v polovině 18. století tvořila bojovná turkická etnika jádro armády a nejdůležitějších státních institucí. Tato situace přetrvávala až do 19. století, kdy došlo k jisté persifikaci místních etnik podminěně jednak přechodem značného počtu původně kočovných turkických etnik/kmenů na usedlý způsob života a zemědělství, jednak růstem národnostního sebeuvědomění Peršanů, vytvářením perského nacionalismu a následně paníránismu jako reakce na postupné kolonizování Persie Ruskem a Anglií a panturkické apely ze strany Osmanské říše a severního (ruského) Ázerbájdžánu. S definitivní platností se však proces persifikace státních orgánů uskutečnil teprve po roce 1925, kdy byla turkicko-ázerbájdžánská dynastie Kádžárovců v zemi svržena a moci se chopili etničtí Peršané z dynastie Pahláviovců.

Ázerbájdžánci pak spolu s Kurdy ve 20. století vykazovali nejvyšší separatistický potenciál, který několikrát vyústil v protiteheránská povstání v letech 1917–1918 a 1945–1946, která byla Teheránem krvavě potlačena. V moderních dějinách stál jižní Ázerbájdžán a jeho obyvatelstvo v popředí íránských revolucí – v jeho hlavním městě Tabrízu se např. v roce 1906 uskutečnila tzv. Ústavní revoluce, která byla první masovou vzpourou v dějinách Íránu, jež usilovala o demokratizaci směrem „zdola“. Iredentistické nálady zesílily u jižních Ázerbájdžánců po osamostatnění v roce 1991 „kavkazského“ či „sovětského“ Ázerbájdžánu (jehož obyvatelstvo čítá pouhých 8 milionů lidí), který se zapsal do povědomí světové veřejnosti v 90. letech v souvislosti s rozhovory o těžbě a transportaci ropy a zemního plynu z jeho bohatých nalezišť v Kaspickém moři. Obavy z ázerbájdžánského iredentismu přiměly nacionalistický šáhův režim, posléze též náboženské vůdce Islámské republiky, aby prováděli politiku násilné persifikace turkických Ázerbájdžánců. Není výjimkou i nezřídká brutální pro-

následování ázerbájdžánských aktivistů, ať již volajících po kulturní autonomii v rámci jednotného Íránu, secesi, či zrovnoprávnění ázerbájdžánštiny s perštinou.

I když jsou Ázerbájdžánci, stejně jako převážná většina etnik Íránu – s jistou výjimkou sunnitských Kurdů (obývajících provincii Západní Ázerbájdžán a pohoří Zagros na hranicích s Irákem), plně integrováni do íránské společnosti (např. současný duchovní vůdce země ajatolláh Alí Chamenéi je ázerbájdžánského původu), separatistické nálady ázerbájdžánské komunity spojené s permanentní persifikací země a řadou dalších faktorů v 90. letech zesílily a podle přesvědčení mnoha pozorovatelů představují časovanou bombu pod základy jednotného multietnického Íránu.

V této souvislosti je nanejvýš zajímavé, že se v posledních měsících zintenzivnily kontakty mezi washingtonskou administrativou a představiteli separatistických organizací jižních Ázerbájdžánců působících mimo Írán, zejména lídrem zakázaného Národného hnutí Jižního Ázerbájdžánu – disidentem M. Čohraganlim. Podle informací britského deníku The Sunday Telegraph: „*Svědectví o tom, že Amerika sází na Čohraganliho, se vyskytla poté, co šéf britského zahraničního úřadu Jeck Strow jel do Teheránu, aby prosadil alternativní britskou strategii, podle níž by režim měl změnit sám sebe.*“ Informace o Čohraganliho setkáních s příslušníky Pentagonu pak byly zmíněny v oficiálním listu námořních sil USA Navy Times. V květnu navíc bylo toto hnutí oficiálně uznáno OSN. Separatismus mezi jižními Ázerbájdžánci je podporován, často i přímo podněcován tureckými bezpečnostními složkami, které jsou snad ještě více než Američané znepokojeny perspektivou nuklearizace odvěkého rivala Turecka – Íránu a rády by za pomoci „turkických bratrů“ přispěly k rozčlenění Íránu na etnické státy (snad jen s výjimkou státu kurdského), či spíše případně vytvoření turkického státu na severu Íránu. Je zajímavé, že jedním z požadavků mimo jiné íránských Ázerbájdžánců je, aby se nebránilo vysílání tureckých kanálů na íránském (resp. jihoázerbájdžánském) území.

Stojí rovněž za zmínku, že se počátkem července přes veškeré zákazy íránské vlády a hrozby represáliemi uskutečnil tradiční postup k horské pevnosti Bezz středověkého ázerbájdžánského válečníka Babeka v jižním Ázerbájdžánu, jehož se zúčastnili nejenom etničtí Ázerbájdžánci, ale v hojném počtu rovněž představitelé jiných turkických etnik Íránu, kteří veřejně demonstrovali solidaritu s Ázerbájdžánci. Je podivuhodné, že nehlédě na přítomnost íránské vojenské policie někteří účastníci vykřikovali protiteheránská hesla, nesli ázerbájdžánské vlajky, vyskytly se mnohé ázerbájdžánské nápisy psané latinkou. Celkem se této akce, která byla v Íránu již od nástupu Pahláviovců přísně zakázána, zúčastnilo podle různých odhadů nejméně půlmiliónu lidí, což nasvědčovalo tomu, že turkismus je v Íránu vlivnou silou a že národnostní se-

beuvědomění íránských Ázerbájdžánců, stejně jako Turkmenů, Kaškajců aj. sílí. Je tedy zřejmé, že se „ázerbájdžánská karta“ může stát účinným nástrojem nátlaku Washingtonu na íránské vedení.

Íránský vliv na Středním východě sílí

Dalším problémovým bodem v íránsko-amerických vztazích je otázka iráckých šíitů. Šíitští Arabové, kteří tvoří minimálně 60 procent obyvatelstva země a historicky tíhnu spíše k íránským šíitům, totiž byli po desetiletí existence nezávislého Iráku potlačováni sunnitskou menšinou. Zdrčení Sadámova režimu však jim vrátilo naději na rovnoprávné postavení. Američany slibovaná demokracie by pak logicky vedla k tomu, že by se moci v Bagdádu chopili představitelé šíitské většiny, což by ovšem posloužilo výrazně k upevnění íránských pozic v Iráku a ve středovýchodním regionu obecně. To by pak ohrozilo postavení vládnoucích sunnitských režimů v Bahrajnu, Kuvajtu, Jemenu a Saúdské Arábii (perspektivně i v maronitsko-sunnitsko-šíitském Libanonu), kde rovněž existují početné šíitské komunity, pro něž by znamenal mocenský vzestup bašty šíismu Íránu podstatný stimul k aktivizaci. Ve snaze neutralizovat nebezpečné „šíitské zmrtvýchvstání“ v Iráku sahá americká okupační administrativa k různě ospravedlňovaným zatýkáním šíitských aktivistů, což ovšem naráží na sílící odpor a až překvapující antiamerikanismus ze strany místních šíitů.

Jedno je nezpochybnitelné: současný Írán je na rozdíl od Iráku dost silný a sebevědomý, aby bylo snadné uchýlit se k vojenské invazi. Za několik málo let ale může být příliš silný na to, aby se mu kladly podmínky a omezení. V návaznosti na faktickou fragmentaci Iráku a eventuální „šíitizaci“ Bagdádu či stabilizaci Afghánistánu by to přineslo značný posun na geopolitických vahách klíčového Středního východu a snad i přispělo k nechtěným procesům v řadě arabských zemí obávajících se mocného šíitského Íránu. Američané se proto snaží – zatím úspěšně – zastavit nebezpečné projekty Teheránu a prosadit inspekce jeho jaderných objektů a následně i přimět zemi k odzbrojení a denuklearizaci. V případě důrazné neochoty teheránských vládců by mohl Washington mobilizací předních států světového společenství zajistit účinnou ekonomickou a politickou izolaci Íránu. K nástrojům nátlakové diplomacie se výtečně hodí i „etnická karta“: Spojené státy budou i nadále vyvíjet kontakty na separatistická hnutí íránských Kurdů a hlavně Ázerbájdžánců, aby docílily větší vstřícnosti Teheránu, v extrémním případě by se rovněž mohly pokusit vyvolat v Íránu decentralizační procesy. Vzhledem k časové tísní lze předpokládat, že Írán bude v průběhu několika dalších let prioritně zaměstnávat myšlení washingtonských strategů věnujících se Střednímu východu.

23. července 2003

emil.souleimanov@amo.cz

Evropská unie jde do zbraně

Budování tzv. evropské armády dosáhlo stavu, v němž mají být do konce roku 2003 v operační pohotovosti síly rychlé reakce EU. Vznik tohoto uskupení v prostoru, kde dosud, vedle jednotlivých evropských zemí, disponovala integrovaným vojenským potenciálem Severoatlantická aliance, vyvolává řadu otázek. Tento příspěvek se nechce zabývat hojně diskutovanými politickými problémy a vztahy mezi oběma společenstvími s překrývajícími se i odlišnými bezpečnostními zájmy a cíli. Chce upozornit na to, že deklarovaná evropská řešení navozují dojem, jako by zde vznikal další vojenský potenciál, nové bojové jednotky a polní síly. Tak tomu však není, neboť ani NATO, ani EU žádné své ozbrojené síly ve skutečnosti nevlastní; jejich vojenské kapacity jsou tvořeny armádami (resp. jejich vyčleněnými částmi) příslušných členských zemí. Přitom se počty osob a výzbroje evropských armád nezvyšují, ale naopak, dále klesají, v čemž se odráží nejen pokračující restrukturalizace vojsk a jejich přechod k profesionalizaci, ale i redukce a snižování množství výzbroje v důsledku všeobecně stagnujících vojenských rozpočtů. Samostatnou vážnou otázkou je vhodnost těchto sil pro plnění současných, kvalitativně odlišných úkolů. Jde dnes tedy, obecně vzato, o proces sdílení a přerozdělování evropského vojenského potenciálu mezi obě společenství, s jemu vlastní nestabilitou a řadou těžko předvídatelných důsledků ve struktuře vojsk, armádní akvizici i spolupráci se zbrojním průmyslem.

JOSEF FUČÍK

Papírové brigády

O tom, že u armád evropských zemí, tvořících jediný zdroj pro strategické plánovače EU i NATO (ponecháme-li zde mimo hru síly USA), existuje jistý nepsaný numerus clausus, svědčí stav vojenských výdajů. To je všeobecně známo a nutnost zastavit obecnou tendenci trvalého poklesu jejich reálné hodnoty, a naopak je výrazněji posílit, je přiznávána již řadu let. Mnoho prohlášení domácích politiků již v tomto směru upadlo v zapomnění, četné výzvy z druhého břehu Atlantiku zůstaly bez odezvy. V současné situaci deficitních státních rozpočtů a reforem veřejných financí, doprovázených projevy rostoucího sociálního napětí, však lze změnu v chování evropských vlád sotva očekávat.

Pokud tedy jde o bezpečnostní politiku a obranné záměry Evropské unie a NATO, je předmětem zájmu stále též existující vojenský potenciál, bez vyhlídek (alespoň v bližší budoucnosti) jeho rozšíření. Hlavním cílem obou stran může být pouze vytvoření systému jeho sdílení a účelového použití jeho integrovaných částí. Soutěž vzniká především o bojové a polní jednotky, jichž je k současným obranným projektům zjevně málo a existují předpoklady jejich dalšího zmenšování. Proces sdílení

evropského vojenského potenciálu oběma společenstvími je doprovázen vznikem relativně komplikované sítě velení, součinnosti a zabezpečení, ale i bujením dalších štábních, administrativních, podpůrných a jiných orgánů všeho druhu. Jak složité, těžkopádné, až téměř nesrozumitelné se tyto struktury mohou stát, dokazují zkušenosti z již dnes existujících, daleko menších vícenárodních vojenských těles (např. typu Eurokorps aj.).

Tato přibývající velitelství, štáby a ostatní složky (s nespočetnou již generalitou) dále ujíždají z krajice vojenských výdajů na úkor akvizice a dalších potřeb armád. Paradoxně tak již svou pouhou existencí brzdí to, k čemu měly být zřízeny, tedy k rozvoji operačních polních sil a jejich koordinovanému použití v rámci deklarovaných záměrů Evropské unie a NATO. Není se pak možno divit, že stav, v němž „Evropa má dva miliony lidí v uniformách, ale jen dvě procenta z nich jsou schopny zasáhnout“, označil generální tajemník NATO George Robertson na nedávném Parlamentním shromáždění NATO za tragédii.¹⁾

Ke svému znepokojení nad tímto stavem se lord Robertson zanedlouho opět vrátil v kvalitativním pohledu na upotřebitelnost

bojových jednotek. Teoreticky vyčlenilo 18 zemí NATO do integrované struktury aliance 240 bojových brigád (při průměrném počtu 5000 osob je to asi 1,2 milionu vojáků). Avšak k dnešním operacím je použitelná pouze menší polovina z nich a odečte-li se navíc kontingent USA, zůstane k dispozici již jen méně než 50 brigád. Vezmeme-li dále v úvahu nutnost výcviku, střídání a odpočinku při zasazení, lze počítat (bez USA a Francie) pouze se 16 brigádami (asi 80 tisíc osob),²⁾ konečný podíl bojových sil tedy představuje z původního počtu jen asi 6,7 procenta.

Pokud jde o velitelskou strukturu NATO, ministři obrany členských zemí již schválili projekt její reformy. Zůstává však otázkou, jak se budou věci dále vyvíjet, zejména po přijetí další vlny kandidátských zemí, a jaká opatření bude nutno učinit vzhledem k vojenskopolitickým problémům vně i uvnitř Aliance. Půjde především o důsledky toho, že se americká a evropská vojenská politika v praktických krocích dále rozchází, i o další význam separátních snah Francie, Německa a Belgie, které jsou označovány za paralyzování Aliance.³⁾

Těžké začátky sil Evropské unie

Vytváření šedesátitisícového sboru EU, označeného za síly rychlé reakce, je nyní doprovázeno diskusí o jeho bojových schopnostech a efektivitě. K tomu přispělo zejména květnové jednání ministrů obrany členských a kandidátských zemí Evropské unie. Jedním dechem zde byla vyhlášena operační schopnost „vojenského aparátu“ EU i varování před skutečným použitím těchto sil reakce pro vysoká rizika jejich nepřipravenosti. Tato technika driblingu, osvědčující se možná v politickém manévrování, by mohla v misích vojenského charakteru snadno skončit fiaskem, v horším případě pohromou. Argumentovat přitom dosavadním úspěšným průběhem operace Concordia (pobyt 380 tzv. udržovatelů míru EU v Makedonii) je ošidné, neboť nebude vždy možné nastupovat do oblastí, kde již předtím konflikt zvládly síly USA či NATO, což by např. mohlo nastat při uvažovaném zasazení v Demokratické republice Kongo.

Zatím se problém řeší obvyklými cestami. K dosavadním 19 panelům pracujícím na plánu evropské vojenské připravenosti a 8 projekčním skupinám zabývajícím se vojenskou technikou přibudou další pracovní skupiny, jejichž počet nebyl stanoven, a navíc akviziční agentura (nejasné, zda je totožná se zbrojní agenturou – viz dále).⁴⁾ Štábní práce tedy dále mohou a plní se tak očekávání skeptiků, že snaha urychleně vytvořit „evropské ozbrojené síly“ jako jistý pendant ozbrojených sil USA bude svízelnější, než předpokládali tvůrci ESDP.

Vojenství je sice podřízeno politickým rozhodnutím, má však své velmi specifické rysy a zákonitosti, které není dobré přehlížet či brát na lehkou váhu. Každá vojenská operace, každý vojenský zásah je hrou se životem a smrtí. Poslat do operace jednotky bez jednotného a zkušeného velení, společného výcviku a polní praxe, odpovídající výzbroje a morálky, je velkou zodpovědností. Připomeňme ve všech těchto ohledech principiální výhody USA jako jednotného státního celku s homogenními silami, jejich velením, výzbrojí, výcvikem a taktikou, zabezpečené z nesrovnatelně vyššího rozpočtu na obranu, konsolidovanou zbrojní a akviziční politikou, průmyslovou základnou atd.

Při zmíněné nutnosti sdílení omezeného evropského vojenského potenciálu a nemožnosti či nechtí politiků přidat prostředky do vojenských rozpočtů se ve výstavbě evropských sil stále projevuje tendence k jisté, méně nákladné, kancelářské armádě a zmíněnému rozkvětu štábních struktur. Rozpočtový vývoj s vysokým podílem osobních výdajů brzdí a omezuje akvizici (viz údaje ve srovnávací tabulce). Avšak k současným úkolům již nejnutenější přezbrojení bojových jednotek nelze odkládat a tak jsme svědky stálého přelévání finančních prostředků mezi osobními a materiálovými (akvizičními) výdaji ve snaze dosáhnout jakž takž uspokojivého pokrývání obou těchto výdajových oblastí.⁵⁾

Krátí se i provozní rozpočtové zdroje, což se mimo jiné zdůvodňuje méně nákladným výcvikem na simulátorech. Tato úspora má však své meze, zřejmě v okamžiku, kdy na učebně vycvičený bojovník přejde z virtuální do skutečné operace. To se dnes stává zřejmým i v Iráku, kdy vojáci armády USA, jedné z nejlepších na světě, projevují po relativně krátkodobém zasazení únavu, pokles morálky a chťejí domů.⁶⁾

K neúspěšným evropským akvizičním programům patří dnes již odložený DCI (Defense Capability Initiative), jenž měl rychle odstranit největší slabiny v evropské výzbroji po konfliktu v Jugoslávii. Byl od počátku koncipován bez náležité vazby materiálních požadavků a finančních zdrojů k jejich uspokojení, a také proto zašel nad úbytě. Zbyly z něj jen v podstatě se opakující staré požadavky – doplňování palivem za letu, přesné zbraně a naváděná munice (především střely s plochou dráhou letu), bezpilotní letouny a letouny strategické přepravy, prostředky leteckého, a zejména kosmického průzkumu a spojení, bitevní vrtulníky aj. Finance na jejich nákup se mají získat především „racionalizací obranného úsilí a zvýšenou synergií mezi národními a mezinárodními projekty“,⁷⁾ což je vzhledem k současnému stavu rada k nezaplacení.

V celém tomto poněkud nepřehledném hledání zdrojů financování, zvrátá a kon-

cepčních změn opět čeká na zakázky evropský zbrojní průmysl. Z minulého vývoje pochopil, že současná situace evropských ozbrojených sil i jejich nejisté akviziční výhledy přílišnou známku rozvoje neskýtají, a proto se intenzivně rozhlíží, zpod svého hustého mřížoví četných vývozních zakáz, po mimoevropských teritoriích. Zde však již od poloviny 90. let suverénně vedou pružní Rusové a Američané. Ti, kdož v Evropě správně předvídali, alespoň včas překonali své konkurenční myšlení a fúzovali do velkých průmyslových skupin, aby získali „kritické množství“, tedy efektivní produkci a odbytu umožňující přežít a zvýšení odolnosti proti tlakům nemilosrdného a přesyceného zbrojního trhu.

V současné mnohatypové výzbroji se po málo úspěšném úsilí NATO ozývá i ze strany plánovačů EU volání po unifikaci a standardizaci výzbroje. Jím by se mělo dosáhnout jednotného evropského nákupu s vidinou racionálnějšího využití rozpočtových prostředků. Pokusy z uplynulých let ukazují, že tento proces bude nad jiné svízelný, neboť mu stojí v cestě silné překážky vyplývající z tradičního postavení zbrojního průmyslu v jednotlivých zemích, stále považovaného za významný prvek nezávislosti v obraně země, ze snahy o udržení průmyslových odvětví, výzkumu a vývoje, ale i vynaložení nemalých finančních objemů v ekonomice vlastní země.

Přes obecnou nechuť se zdá, že snaha prosadit racionalizační opatření politickými rozhodnutími sílí. Evropský parlament již ve svém zmíněném usnesení z 12. prosince 2001 upozorňuje na nízkou účinnost (zhodnocení) vynaložených prostředků na výzbroj (státy EU vynaloží celkem asi 60 procent objemu USA, přičemž návratnost v přírůstku vojenského potenciálu činí jen asi deset procent), svědčící o iracionalitě, špatné koordinaci národních a mezinárodních projektů atd. Opět pak naléhá na stabilizaci průmyslu, efektivní politiku armádních nákupů a vytvoření jednotného trhu.

Nyní nachází Evropská unie (nijak objevně či překvapivě) řešení ve vytvoření evropské zbrojní (jinde akviziční) agentury. Tak za cenu dalších administrativních a personálních opatření přibude do již tak početné evropské sítě těles tohoto typu (viz agentury a asociace existující např. v rámci a kolem Západoevropské unie (WEU), průmyslovou skupinu EDIG a řadu jiných) další informační a „promoční“ orgán s mizivými výkonnými pravomocemi a možnostmi, ale s řadou výtečných kariérních možností a příležitostí.

Americký model, v němž existují jednoty ozbrojené síly jako partner jednoho průmyslu, nemůže v mozaice evropských zemí a armád fungovat. Nepouštějme ze zřetele, že vojenské rozpočty

i ozbrojené síly zde zůstávají stále v suverénních rukou vlád jednotlivých zemí a průmysl v rukou převážně soukromých domácích a nadnárodních společností. V těchto vztazích platí zákony té či oné země a rozhodují jen a jen přímá kontraktční jednání těchto rovnoprávných subjektů. Jakákoliv jiná doporučení či tlaky mohou, ale nemusejí dojít sluchu. Průmysl jedná v rámci udržení své existence s tím, kdo má peníze, což jsou i v Evropě přímí odběratelé; pokud to jde, snaží se vždy vyhnout mezičlánkům a zprostředkovatelům všeho druhu. Evropská zbrojní agentura může být k něčemu pouze v případě, že bude mít příslušné výkonné pravomoci a bude disponovat potřebnými finančními zdroji. Zatím si lze jen obtížně představit, jak toho docílí.

Pod povrchem všech těchto personálních, rozpočtových, administrativních, akvizičních a průmyslových úkolů probleskují pochybnosti o tom, zda budování evropského sboru byl vůbec šťastný nápad. Pramení z přesvědčení o existenci těžko odstranitelných a značně vysokých rizik možného případného zasazení těchto sil do operací v „horním spektru velikosti a intenzity“. Poukazuje se v těchto souvislostech na rozdílné koncepční, doktrinární a strategické přístupy hlavních „dodavatelů“ těchto sil, jimiž se očividně stávají Velká Británie a Francie; též na zmíněnou snahu čtyř zemí vedených Francií (spolu s Německem, Lucemburskem a Belgií a za potenciálního spojení Řecka, Portugalska a Španělska) zřítit evropské velitelství nezávislé na NATO. Neméně významná je, kromě již nadhozené neschopnosti evropských sil k proklamovanému rychlému zasazení, malá vyhlídka na udržení jednotek v poli za intenzivního konfliktu či extrémnějších klimatických a jiných podmínek (sustainability) i nemožnost vedení více operací současně.

Vývoj jako by tyto pochybnosti potvrdil. Kromě evropských RRF (Rapid Reaction Force) začalo nyní NATO urychleně stavět své NRF (NATO's Response Force),⁸⁾ což se má údajně stát odrazem nové strategie NATO k zásahům mimo dosavadní severoatlantickou oblast. Generální tajemník Robertson podtrhuje, že NRF zajistí, aby všichni spojenci v NATO účinně přispívali k nejnáročnějším operacím, což upevní jednotu Aliance při společném řešení krizí. Zároveň však označuje NRF jako komplementární k evropským RRF.⁹⁾

To vše by mohlo naznačovat další budoucí dělení evropského vojenského potenciálu mezi obě uskupení. Není bez zájmovosti, že 7. srpna tohoto roku již možnost takového vývoje otevřeně naznačil v Bukurešti hlavní velitel spojeneckých sil NATO generál James Jones. Podle něj se aktivity Severoatlantické aliance v budoucnu přesunou ze západní do východní

Evropy, neboť i USA chtějí změnit svou strategii a dát větší prostor svým novým spojencům.¹⁰⁾ V návaznosti na předcházející, sice ne tak jednoznačná Jonesova sdělení, je to zpráva hodná pozornosti. Že tato slova padla právě zde, není od věci, neboť Rumunsko se svým i více než stotisícovými ozbrojenými silami může znamenat, alespoň kvantitativně, významný přírůstek do integrované vojenské struktury NATO.

Úsporná armáda 3M¹¹⁾

Nedostatečné rozpočty a tlaky na racionalitu, promyšlenost a úspornost hospodaření armád, táhnoucí se jako červená nit všemi současnými evropskými vojenskými a zbrojními projekty, doléhají i na armády všech kandidátských zemí EU a NATO střední i východní Evropy. Ty k tomu mají navíc své specifické problémy zevrubné restrukturalizace, znamenající definitivní rozchod s řadou úporně přežívajících reziduí vojenské doktríny, organizace a železných návyků z dob členství ve Varšavské smlouvě.

Přítom však jednu z mála výhod, kterou na počátku tohoto procesu pro racionální hospodaření měly (především tři nové členské země NATO), neuvěřitelně promrhaly. Byly to zkušenosti a vazby z téměř univerzální unifikace a standardizace výzbroje i hluboká kooperace a specializace zbrojních sektorů. Kriticky přehodnoceny, mohly tyto podmínky napomoci k mimořádně výhodnému startu do nových podmínek výstavby armád a vytvoření regionálního zbrojního trhu.

Nastal však pravý opak – jejich spolupráce rychle směřovala k totálnímu rozpadu, volbě rozličných cest, vytvoření malých, kupodivu i silně separovaných a konkurenčních zbrojních tržních segmentů s různou orientací na západoevropské, případně americké partnery a vzájemnou konkurenci. Výsledkem byl nástup všude přítomné neefektivnosti, plýtvání rozpočtovými prostředky, rozdílné volby a duplicita v modernizaci techniky (tanky, cvičné a nadzvukové letouny, obrněná vozidla, protiletadlové prostředky, munice, atd.), vedený mnohdy v prioritní honbě za fikci průmyslových offsetů než za potřebami armád.

Zdá se, že současná situace nejhůře dopadá ve svých drsných účincích na českou armádu. Vyplytvané prostředky stamilardového řádu z relativně štedrých vojenských rozpočtů uplynulého desetiletí, v důsledku neustálých koncepčních změn, neúčinného plánování, nahodilé a ztrátové akvizice, nákladných a poté rušených výběrových řízení atd., kriticky chybějí.¹²⁾ Dnes navíc armádu zaskočily důsledky vládního plánu reformy veřejných financí v podobě rázných škrtů v obranném rozpočtu.

Ze tří M armádní reformy je tak zatím jisté to první. Na představu, jaká bude v těchto podmínkách česká armáda, jedna

Podíl osobních výdajů a výdajů na akvizici vojenské techniky a materiálu v rozpočtech jednotlivých armád NATO (v %, rok 2002)

Osobní výdaje		Zbrojní akvizice	
Portugalsko	78,2	Turecko	33,1
Itálie	71,9	USA	24,9
Belgie	70,7	V. Británie	24,2
Lucembursko	66,7	Norsko	23,8
Řecko	66,1	Lucembursko	19,7
Španělsko	65,5	Francie	19,6
Polsko	64,9	Česká republika	17,5
Francie	60,3	Dánsko	17,5
Německo	60,2	Nizozemsko	17,0
Dánsko	51,1	Řecko	14,2
Nizozemsko	46,2	Španělsko	13,7
Česká republika	45,5	Itálie	13,3
Turecko	43,8	Kanada	13,2
Kanada	43,5	Německo	12,2
Maďarsko	43,1	Maďarsko	11,2
V. Británie	39,3	Polsko	10,3
Norsko	35,1	Belgie	8,1
USA	34,7	Portugalsko	5,6

Zpracováno dle NATO Review, 4/2002.

z nejmenších v Evropě, co zůstane z již tak skrovných plánů akvizice (především z přezbrojení vytyčeného v dosavadních reformních plánech a dokumentech), nemá vláda příliš času; podzim je čas vleklých rozpočtových jednání. Těžko však přitom předpokládat, že se kvalita armádního akvizičního plánování obratem změní.

Je však potřeba podtrhnout, že armáda stále ponese svůj díl odpovědnosti za dosud existující zbytkovou průmyslovou základnu obrany. Ta byla celou dlouhou dobu živena přísliby armádních modernizačních programů, a pokud by byly nyní její podniky hozeny přes palubu, mohla by být očekávaná úsporná opatření v konečných výsledcích dokonale vynulována. Tento problém však nemůže resort obrany unést sám a patří nesporně rovněž na vládní úroveň.

S jeho řešením se neodlučitelně pojí dvě břemena, která projekt malé armády s úsporným rozpočtem rázem neúměrně zatěžují. Prvním je držba zbytečných asi padesáti letounů L-159, jejichž nákupem armáda zachránila výrobce před cestou do konkurzu, a to na úkor drastického potlačení svých jiných naléhavých přezbrojovacích projektů (především pro pozemní vojsko). Všechny optimistické záměry odprodeje těchto letounů dosud selhaly. Dnes k němu sice existuje příslib pomoci ze strany Spojených států, ale dosavadní zkušenosti ze zahraničních trhů nutí ke střízlivé opatrnosti. Umrtví-li se tyto letouny v armádních hangárech, bude jejich skladování a údržba dále velkou zátěží armádního rozpočtu.

Neméně plýtvavou představou se jeví program modernizace třiceti tanků T-72,

VZTAHY A PROBLÉMY

Situace ve čtyřech armádách s očekávaným významným příspěvkem do společných evropských sil

Armáda	Počty osob v ozbrojených silách	Rozpočet na obranu
Francie	1999–2000: 474 009 (včetně 80 249 civilistů)	2000: USD 35,8 mld./30 mld. ¹⁾ 2,8 % HDP
	2003: 437 069 (včetně 809 945 civilistů)	2003: USD 41,0 mld./31,07 mld.
Německo²⁾	2001: 340 000 Prosinec 2002: 290 600	2002: USD 27 mld. 2003: USD 25 mld. 1,45 % HDP
V. Británie	2003: 208 000	2002: USD 33 mld. 2,7 % HDP 2003: USD 35,5
Itálie³⁾	2000: 265 000 + 43 000 civilistů 2002: 211 926 + 41 405 civilistů	2000: USD 13,2 mld. 1,45 % HDP 2003: USD 20,5 mld.; z toho vojenské výdaje 14,02 mld. USD 1,07 % HDP

¹⁾ Ve zlomku obrana celkem/čisté vojenské výdaje

²⁾ Započtení vojáci základní služby; jejich počet bude postupně klesat. Německý rozpočet zůstane ve stejném objemu do roku 2006 včetně. Generální inspektor gen. Harald Kujat varoval, že pro nedostatek finančních zdrojů bude Německo muset mj. snížit svůj kontingent pro NATO.

³⁾ I u Itálie bude klesat počet vojáků základní služby; jejich odchod skončí v roce 2006.

Zpracováno podle: *World Defense Almanac 1999–2000 a 2002–03.*

kteří armáda hodlá pořídit v ceně nejméně 150 mil. Kč za kus¹³⁾ (tedy za celkovou pořizovací cenu minimálně 4,5 mld. Kč). Sami představitelé resortu prohlašují, že tyto tanky nepotřebují (a když tak pouze pro výcvik tankových osádek) a budou je držet v podstatě jako demonstrační artikl pro české zbrojovky, marně se dosud snažící o jejich vývoz.¹⁴⁾ Jde opět o racionalitu takové úvahy. Pro výcvik tankových osádek (pokud bude vůbec ještě perspektivní) lze jistě použít méně nákladné řešení.

Pokud jde o vývoz modernizovaného tanku, není vlastenecké tvrzení, že česká verze je nejlepší, tím nejrozumnějším argumentem. Tanků T-72 je po světě asi 10 tisíc kusů¹⁵⁾ a úměrně tomu existují a přibývají jejich modernizace. Vedle české a slovenské připomeňme z těch kvalitních např. ruskou a dvě ukrajinské, všechny vybaveny moderními systémy ve spolupráci se západními společnostmi. Svou modernizaci T-72 již zahájila i Sýrie.¹⁶⁾ Navíc ohlásila radikální redukci svých tankových sil německá spolková armáda. Ze snížení počtu tankových praporů (včetně uložené výzbroje – ze 34 na 18)¹⁷⁾ lze odvodit, že u našich sousedů bude brzy ke koupi na 500 relativně moderních tanků, z toho značná část nových.

Jeví se tedy, že ušetřené miliardy za postavení a provoz „marketingového“ tankového praporu by v armádě i v průmyslové akvizici jistě našly potřebnější užití. Chladná úvaha je proto při rozhodování

o obou projektech namístě. Přijde-li úspěch, bude jen dobře.

jofu@centrum.cz

¹⁾ Zpráva ČTK, 26. května 2003.

²⁾ Speech by the Secretary General at the BMVG-FAZ Forum, Berlin, 24 June 2003.

³⁾ Viz např. „NATO's new clothes“, Jane's Security News Briefs, 10. 7. 2003.

⁴⁾ HILL, L.: EU force declared operational but capability shortfalls remain, JD News, 9. 6. 2003.

⁵⁾ Příklady v meziročních přírůstcích (%): osobní výdaje: Dánsko 2000/1999 –12,9; 2001/2002 +25,3; Portugalsko 2001/2000 –14,9; 2002/2001 +16,7; akvizice: Itálie 2000/1999 +30,8; 2001/2000 –29,3; 2002/2001 +23,6; atd.) Více viz SIPRI Yearbook 2002. NATO military expenditure by category.

⁶⁾ Lidové noviny v excerptu zpráv the Washington Post a The Christian Science Monitor, 11. 7. 2003.

⁷⁾ European Parliament resolution B5-000/2001 (on defence industries).

⁸⁾ Jádru o 5000 mužích má stát do října 2004, v roce 2006 má mít NRF 20 tisíc mužů schopných operačního nasazení.

⁹⁾ Speech by NATO Secretary General Lord Robertson to the NATO Parliamentary Assembly 26. May 2003.

¹⁰⁾ Hospodářské noviny, 6. 8. 2003.

¹¹⁾ Tři M – heslo, pod kterým byla vyhlášena reforma české armády: malá – mladá – moderní.

¹²⁾ K tomu např. autorova studie „Příspěvek k analýze vztahů armády a obranného průmyslu“ z roku 2001; též Hospodářské noviny, 1. 8. 2003.

¹³⁾ Hospodářské noviny, 1. 8. 2003.

¹⁴⁾ Hospodářské noviny, 11. 7. 2003.

¹⁵⁾ Arsenal. vojensko-průmyslennoje obozrenije, 1/2003, s. 27.

¹⁶⁾ Jane's Defence Weekly, 1. 8. 2003.

¹⁷⁾ Jane's Land Forces News Briefs, 6. 8. 2003

Hospodářské noviny publikovaly část rozhovoru s Mufídem Jazairim, zapsaným Pavlou Jazairovou 2. 9. 2003 v Praze. Nemohly jej však, vzhledem k rozsahu textu, vydat celý. Mezinárodní politika, po dohodě s autory interview a s vedoucím zahraniční rubriky HN Milanem Slezákem tak činí, a to proto, že se domníváme, že jde o text zasluhující si mimořádné pozornosti nejen pro svůj obsah. Interview pořídili v Praze bývalá žena a matka jeho dvou synů, z nichž jeden, Nisan Jazairi, na zapsání a zpracování rozhovoru spolupracoval. Jde tedy o intimnější vztah tázajících se i tázaného (obě strany se oslovují důvěrně) a druhou pozoruhodností je, že nový ministr kultury právě ustavené irácké vlády je držitelem pasu České republiky a hovoří česky. Celý, neupravený záznam interview má redakce MP k dispozici.

Mufíd Jazairi se narodil 2. února 1939 v Madhatíji v jižním Iráku. Jeho otec byl malý obchodník s látkami, který měl celkem jedenáct dětí, z nichž většina, včetně dcer, vystudovala vysoké školy. Mufíd jako mladý novinář přijel v roce 1960 do Prahy, protože zde, v zahraničním vysílání Československého rozhlasu, vznikala arabská redakce. Jazairi v Praze vystudoval žurnalistiku na Karlově univerzitě a stal se členem Komunistické strany Iráku, která byla založena v roce 1934 a pronásledována zejména od roku 1949, kdy byli její vedoucí činitelé popraveni. Tisíce komunistů byly popraveny také po protikásimovském převratu v roce 1963. Také později byla KS Iráku součástí opozice. Jazairi se během irácko-iránské války vrátil ilegálně do Iráku (podle svých slov také proto, aby unikl nátlaku československé StB, která jej považovala za svého spolupracovníka), kde se v iráckém Kurdistánu účastnil bojů a později řídil vysílání opozičního iráckého rozhlasu. Po krátkém pobytu v ČSSR se opět vrací do Iráku, kde na území bezletového pásma působil v sídle ilegální komunistické strany a pokračoval tam ve své novinářské činnosti, řídil rozhlas a vydával noviny. Začátkem září 2003 se stal ministrem první prozatímní, přechodné vlády, ustavené po pádu Saddáma Husajna.

Mufíde, stal ses ministrem kultury, jaký je tvůj pocit?

Těžko říci, nikdy jsem, po pravdě řečeno, na nic takového nemyslel. Myslím, že to bude velká tíha, velká práce, zvlášť v dnešním rozbořeném Iráku, a oblast kultury bude snad největším bojištěm. Probíhá zde zápas mnoha představ a myšlenek, a to jak mezi iráckými politickými silami – od levice až k pravici, tak v rámci aktivního islámského myšlení, mezi národními seskupeními... Irák je pluralitní stát, jsou tam různé arabské a kurdské skupiny – náboženské a národ-

Rozhovor s prvním ministrem kultury svobodného Iráku

PAVLA JAZAIRIOVÁ

Praha 2. září 2003

nostní (např. křesťané, Turkmeni aj.). Je tam národnostní pluralita, stejně jako náboženská, politická (a ovšem jsou také různé kmeny), ale ta v otázce kultury není to hlavní.

Je například mezi šíity a sunnity velký kulturní zlom?

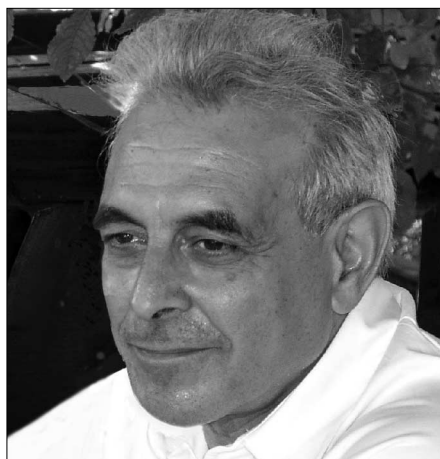
Velký není, jsou to jen různé pohledy na islám, jak ho chápat, jak ho praktikovat. Šíité jsou liberálnější než sunnité, a to je v případě Iráku svým způsobem pozitivní, protože šíité tvoří přes dvě třetiny obyvatel země.

Dnes měl pohřeb Hakím, byl zavražděn asi před dvěma dny. Co to znamená pro Irák a pro šíity?

Není to ani tak významné pro šíity, jako pro celou zemi. Nesmíme se na Irák dívat jen jako na šíity a sunnity nebo Kurdy a podobně. I když je to třeba brát v úvahu, ale tento pohled může také být zkreslující. Nikdy v minulých desetiletích, i přes velké úsilí Saddáma Husajna rozdělit společnost na různé etnika a skupiny, s tím nikdo neuspěl. Ani Saddám. Dnes vidíme, v době opravdu velkých bojů a zápasů v Iráku od pádu Saddáma Husajna, že nedošlo ani k jedinému konfliktu mezi sunnity a šíity, ani jednou se to nestalo. Sunnité a šíité mohou spolu bojovat jen v drobných záležitostech. To je projevem skutečnosti, že irácká společnost, přestože je tak pluralitní, různorodá, je do velké míry stmelená.

Jak k tomu došlo?

Myslím, že se to stalo díky historickému dlouhodobému vývoji, kdy různé náboženské skupiny žily vedle sebe a našly společnou řeč i způsob soužití. Nakonec, jsou buď stejné národnosti, nebo stejného náboženství, Kurdové nejsou Arabové, ale vyznávají islám, a to hrálo svou roli. A dále je tu ten fakt, že politické síly v Iráku, zvláště ty liberálnější, demokraticky založené, řekl bych progresivnější v tom obecném slova smyslu, měly velký vliv v Iráku a hodně ovlivnily vědomí lidí. Podporovaly a podněcovaly to, co je spojovalo. Tak tomu bylo i v souvislosti s bojem za nezávislost, protože Britové, když přišli do Iráku po pádu Osmanské říše, používali svou hlavní zbraň – *rozděl a panuj!* Slavný slogan a proti tomu stálo *sjednotit se!* Bohužel, když se dnes hovoří o sunnitech a šíitech, Arabech a Kurdech, a o tom, jak irácká společnost nezná mír, protože spolu zápasí, o tom, jak se Iráčané nemohou dát dohromady – vidím v tom opět jen obnovení staronové politiky *rozděl a panuj!*

Ráda bych se vrátila k slovu kultura. O Iráčanech se říká, že jsou státem s velkou kulturou, v čem to konkrétně spočívá?

Například v tom, o čem mluvíme. I v tom, že sunnité a šíité, Kurdové a Turkmeni žijí celou dobu společně, bez náboženských či národnostních střetů. To je v našem orientě ukázkou velké kultury. V tomto smyslu je Irák velmi rozvinutá země – ale také země velmi zničená.

Když takto mluvíš, jak je možné, že v zemi s takovou kulturou vznikla diktatura Saddáma Husajna, který se na konfrontaci mezi jednotlivými skupinami zaměřoval?

Vzniknout může všechno, spíš je zajímavé, jak se tato diktatura rozvinula. V jisté chvíli může vzniknout vše, otázkou je, co je živná půda. Saddám Husajn na to šel velmi obratně. Začal tím, že na svou stranu svými hesly a svou populistickou politikou získal většinu obyvatel. Bojoval za nezávislost, za znárodnění ropy, za zvelebení Iráku, za výstavbu moderního Iráku. Tehdy byla populární i úzká spolupráce se SSSR. Irák pod jeho vedením byl první zemí, která uznala NDR, a to mělo, v tehdejší světě rozděleném na Západ a Východ svůj význam. Východ podporoval takové země, jako byl Irák, a tím získal důvěru většiny obyvatel. Pak se, když měl všechny mocenské páky v rukou, pomalu obrátil. A pak už nebylo možné proti tomu něco dělat. My, komunistická strana, jsme s ním byli ve vládě až do konce sedmdesátých let, do roku 1979, a pak jsme se proti němu obrátili, protože už opustil politiku, kterou hlásal – řekněme *proiráckou*. Začal dělat politiku čistě *prosaddámovskou*, boj za osobní moc. A už bylo pozdě, protože měl všechno v ruce, řekl bych za podpory významných sil ze zahraničí – západních i východních, zejména Francie, Velké Británie, Spojených států i SSSR.

Dá se o Iráku říci, že je to bohatá země?

Ano, ale její bohatství je znehodnoceno. Nevyužívá se, a pokud ano, tak ne správným způsobem. Mnoho zdrojů je znehodnoceno a zničeno.

Jaké jsou, kromě ropy, další zdroje tohoto bohatství?

Kromě ropy je to zemědělství, voda a lidské zdroje. Úroveň vzdělání a schopností mnoha lidí je na relativně vysoké úrovni, mají kulturní, tvořivé schopnosti. Kdyby se po dobu několika desetiletí země mohla stabilně rozvíjet v demokracii, Irák by mohl najít své místo mezi rozvinutými zeměmi – pokud jde o hospodářství, kulturu, využití technologií apod.

Irák je skutečnou kolébkou civilizace, ale jaké místo má dnes v arabském světě?

Irák má významné místo, jak ekonomické, tak kulturní. Je považován za přední kulturní zemi, od třicátých let dvacátého století se říkalo, že Egypt píše, Libanon tiskne a Irák čte. Do Iráku proudila veškerá produkce arabských nakladatelství a lidé všechno vstřebali. To něco znamená – konkrétně, každý, kdo chtěl publikovat, musel si zajistit především irácký trh. Stačí mít irácký trh a nakladatel může tisknout.

Kolik má vlastně dnes Irák obyvatel?

Odhad je asi 25 milionů. Já mluvíme o Iráku čtyřicátých – padesátých let se sedmi – osmi miliony obyvatel.

V sousedním Íránu přibližně 70 procent obyvatel tvoří mladí lidé. Je to v Iráku podobné?

Myslím, že nyní ano, zvláště po válkách a po mezinárodní blokádě, kdy zemřelo mnoho starších lidí. Většina jsou mladí. Do roka mají proběhnout volby, to si vyžadá sčítání lidu, takže se uvidí, jaké je složení obyvatel.

Globalizace a Západ, ale i celý tzv. rozvojový svět se dívají k novým technologiím, k internetu, k spotřebnímu zboží. Jak je to v Iráku?

Irák byl nejméně čtvrt století v izolaci. Lidem byl nemožný jakýkoli volný pohyb, směrem ven z Iráku a naopak. Všechno bylo filtrováno a cílem bylo, aby nic nového neohrožovalo režim. Všechno nové, všechny nové technologie měly být také využity ve prospěch režimu, pro jeho ochranu. V tomto ohledu to byla pekelná politika. Ještě do dubna letošního roku, kdo chtěl mít nejenom fax, ale i obyčejný psací stroj, potřeboval zvláštní povolení bezpečnostních sil. Nemluvě o televizních satelitách. K tomu všemu měli přístup pouze Saddámovi lidé. Teprve nyní se lidé začali dívat na jiné programy – BBC, CNN nebo arabské satelitní stanice, které vysílají z Londýna, ze země Zálivu nebo z Káhiry. Takže lidé ani přesně nevědí, jak s tím zacházet. Nejdřív musí přijít do styku s touto technikou, se vším novým, a pak jejich postoj bude stejný jako všech lidí, kteří chtějí všechno poznat, získat, využívat atd. Ale když mluvíš o globalizaci, mám pocit, že Irák se nyní stane dějištěm velkého náporu globalizačních sil, také vzhledem ke své

specifičnosti, jako země bohatá na přírodní zdroje, lidské zdroje apod. Stane se základnou, snad i vzorem pro rozšíření globalizace a amerikanizace celé oblasti, jako kroku ke světové hegemonii.

A to je dobře, nebo špatně?

Tak i tak. Když se podíváme na kolonialismus a veškeré jevy minulého století, i posledního období, všechny přinesly mnoho negativního, ale i pozitivního. Je to pozitivní v tom, že donutí naše společnosti, aby se probudily, zapojily se do tohoto procesu a snažily se chránit v tom smyslu, aby prosadily také národní zájmy. V této souvislosti chci říci, že například irácké politické síly zcela chápou, že dnešní svět je svět jedné velmoci, proti které se nikdo nemůže postavit. Důkazem je právě válka v Iráku, kdy prakticky celý svět byl proti válce, a Spojené státy prosadily své. Americká administrativní řekla, že válka bude – a byla. Hotovo, ať proti tomu dělal, kdo chtěl, co chtěl. Svět je takový – USA mají své plány i v Iráku.

Irácké politické síly většinou chápou tuto skutečnost a snaží se k ní přistupovat realisticky. (Nyní mluvím také o naší irácké komunistické straně.) Uznávají fakt, že USA mají své zájmy v Iráku a v oblasti, a snaží se z toho vycházet a tento fakt respektovat. To, oč se dnes snažíme, je najít jistý soulad mezi našimi národními iráckými zájmy a zájmy USA. Nesnažíme se postavit jedno proti druhému. Kdyby se prosazovaly zájmy Spojených států v plné míře a na úkor všeho, s tím bychom nemohli souhlasit. My jsme síly této země a snažíme se také chránit své zájmy a myslíme si, že je možné najít soulad, kompromis, mezi zájmy velmoci a zájmy tak malé země, která může být zdrojem obrovského bohatství a pokroku. A z toho mají mít prospěch obyvatelé této země.

Mluvme o tom, co se děje na Blízkém a Středním východě. Je tam al-Káida nebo není? Irák je neustále dějištěm bojů, útoků, teroristických atentátů. Víme, že ta věc je velmi složitá, a zde to nemůžeme celé analyzovat, ale přece jenom. To, co jsem z těch útoků pochopila, z těch nejruznějších teroristických útoků, za kterými by měla stát al-Káida, je frustrace nejenom arabského, ale celého rozvojového světa. Stal se Západ nepřitelem?

To je dost široká záležitost, má mnoho tváří, já bych se tím nezabýval v této šířce, ale soustředil bych se na Irák. Poukázal bych na dvě hlavní věci.

Ještě bych dodala – stále více se mluví o kulturním, civilizačním zlomu mezi Východem a Západem, jihem a západem – o jakési kulturní nemožnosti se dohodnout.

V Iráku v podstatě, po válce, po vojenské intervenci spojeneckých sil, amerických a britských, došlo k jedné významné a nečekané věci. Irák byl okupován, moc byla v rukou okupantů – spojeneckých sil, které okupovaly, ale nevládly. Okupanti mají moc, ale nereali- zují ji. Neřídí, nekontrolují, nesnaží se zajistit normální chod života a především bezpečnost občanů a normální bezpečný život.

Možná, že se snaží, jenom nemají úspěch, nemohou.

I to je možné říci. Ale nebylo cítit, vidět, slyšet, že by se snažili, a oč se snažili, bylo většinou okrajové a ty podstatné věci byly ponechány stranou. Například: padl Saddám Husajn, jeho moc, orgány, úřady, různé ozbrojené složky atd. a najednou byl Irák ponechán mocenské prázdnotě. Neexistovalo nic. Různé síly dostaly možnost plenit, ničit, okrádaly, zakládaly požáry a najednou bylo zničeno tolik a nikdo nezasáhl. A když například jeden bod byl chráněn, protože tam stál americký tank, například u muzea, tak byl tank stažen, aby ty bandy mohly jednat – celá věc nebyla pochopitelná.

Iráčané – ti lidé, kteří uvítali pád Saddáma Husajna s tak nepředstavitelnou radostí, že nevěřili svým očím, že se to skutečně stalo, pak během jednoho, dvou týdnů byli plni hořkosti nad tím, co vidí a proti čemu se nic nedělá. A bylo možné něco dělat, například muzeum mohlo být chráněno, pokud by tam stál ten tank. Jak se stalo, že byl stažen? Jak se stalo, že v tu chvíli, kdy zde tank nebyl, bandy zlodějů šly hned na věc? Měly své mapy, věděly, kde se co nalézá. Když skončila jedna etapa, začala etapa další a nastaly jiné problémy. Problémy s elektřinou, vodou, problémy s nemocnicemi, zdravotnictvím. Bandy zlodějů plenyly i nemocnice. Útočily na nemocnice, shodily nemocné z postelí a odnesly si je. Vše, co se dalo, ukradly. Šlo to tak daleko, protože jim nikdo nebránil.

Pak začaly problémy s vodou, elektřinou, komunálními službami, a nad tím vším problémy s bezpečností. Bylo to jak na *divokém západě*. Nikdo nemohl vyjít na ulici. Dlouho před setměním se lidé vraceli domů. Život byl absolutně paralyzován, lidé neměli co dělat, neměli žádný zdroj. Ty čtyři až pět měsíců v Iráku, to bylo něco nepředstavitelného. A celé to trvá dál, možná v menší míře, možná se už něco dělá, ale tak pomalu a tak neúčinně. A přitom nejenom že okupační síly nic prakticky nezajistily, nebo velmi málo a pomalu, nenechaly na samotných Iráčanech, aby situaci zabezpečili. Nedaly jim tu pravomoc, neřekly jim: Zajistěte bezpečnost nebo elektřinu, vodu, řízení toho kterého úseku. Teprve nyní pod velkým vnitřním, vnějším tlakem i v samotných USA se něco začalo dít.

Konečně souhlasí s tím, aby vznikla irácká vláda, která by mohla něco dělat. Tedy uvidíme, já nejsem pesimista, ale také nechci být příliš optimistický. Když vznikla vládní rada v polovině července 2003, byli jsme optimističtí, byl to první krok k tomu, aby vznikl nějaký irácký orgán, který bude moci projednat problémy země se znalostí a najít nějaké řešení. Věřili jsme, že jsou tam schopní lidé, kteří reprezentují skutečně živé síly země schopné něco dělat atd. Ale tato Rada neměla výkonnou moc, neměla čím a jak realizovat své úkoly. Paul Bremem, americký administrátor Iráku, měl sice právo veto, ale ani jednou ho nevyužil, takže členové Rady mohli svobodně jednat, diskutovat i rozhodovat, jenže vše zůstalo černé na bílém, nikdo nemohl nic organizovat – teprve nyní!

Ale jaké byly nástroje? To mě zajímá. O tom se tolik mluvilo. Policie byla saddámovská, armáda také, dovedu si představit, že v ulicích musí být ozbrojenci. Ale kdo to bude?

Částečně byla saddámovská policie přetvořena – asi 60 až 65 tisíc policistů. Pochopitelně, většina z nich jsou ze saddámovských zbytků, ale za prvé, není možné najít jinou policii, za druhé je možné udělat nějakou diferenciaci, vyloučit hlavní pohlaváry, ze kterých je nutné mít strach a použít ty, kteří by byli ochotní a schopní něco dělat. Dále, nyní jak začnou ministři pracovat a fungovat ministerstva, dají se dohromady různé orgány, úřady, které budou patřit k tomu kterému ministerstvu, začne se něco dělat a připravovat nástroje. A to je začátek. Jinak to ani nejde.

Takže si myslíš, že ministr vnitra, který byl nyní jmenován, je baasista – původně – byl dobrou volbou?

Nemohu v této chvíli říci, zda ano. Doufám a předpokládám, že do této vlády nebyl vybrán někdo, kdo by byl prosaddámovský, nebo kdo by byl neschopný něco nového začít. Pokud se někdo ukáže jako neschopný, pochopitelně bude možné jej vyměnit. V každém případě musíme počítat s tím, že tato doba je velmi složitá, že můžeme chybovat i ve výběru lidí na různých místech, to nemůžeme vyloučit a nesmíme se na věc dívat, jako že každé rozhodnutí, které dnes uděláme, bude perfektní.

Jaká je legislativní budoucnost v Iráku? Když jsme mluvili o ústavě, říkal jsi, že se bude pracovat na ústavě, která bude zajišťovat sekulární, liberální demokratickou společnost. Čím se taková ústava bude inspirovat? Jaké budou další kroky, aby se tato ústava mohla napsat, a co bude poté následovat? Jaký je horizont voleb, ustavení nové vlády?

Minulý měsíc vládní rada ustavila výbor, který by měl rozhodnout o mechanismu, jak připravit novou iráckou ústavu – zvolit postup. Jak se bude postupovat při přípravě ústavy. Tento výbor by snad měl být hotov během jednoho týdne, nebo týdnů, pak na základě výsledků jednání tohoto výboru, se rozhodne vládní rada, jak konkrétně postupovat. Očekává se, že bude svolána tzv. ústavní konference, prostě fórum velkého počtu znalců, především pochopitelně iráckých, ale asi budou přizváni i arabští, zahraniční odborníci, s kterými se budeme radit, jak připravit opravdu demokratickou ústavu. Počítá se s tím, že součástí ústavy by byla i charta lidských práv s důrazem na respektování lidských práv. Tato ústavní konference by měla připravit návrh ústavy. O něm se bude hlasovat v referendu. Referendum proběhne v době, kdy také ministerstvo spravedlnosti připraví návrh volebního zákona, a v době, kdy budou uskutečněny první kroky v realizaci voleb, to znamená i sčítání lidu, rozdělení Iráku na volební obvody atd. Pokud bude návrh ústavy schválen, dojde k volbám, k realizaci prvních demokratických voleb, které by měly být uskutečněny pod dozorem OSN. A parlament, který z těch voleb vzejde, by měl projednat schválení

ústavy. Celá příprava ústavy, její návrh a referenda by měla být ukončena během jednoho roku, alespoň teoreticky s tím počítáme, aby pak následovaly volby.

Pokud jde o volby, tak i konkrétně OSN za doby De Mella poslala skupinu expertů, která měla začít a začala s programem, jak pomoci Iráčanům v přípravě voleb. Ovšem bohužel po útoku na sídlo OSN v Bagdádu většina těchto pracovníků OSN byla stažena a není možné očekávat jejich návrat dřív, než dojde k jistému uvolnění napětí, pokud nebude dosaženo jisté stability země. Doufáme, že se tak stane brzy.

Vy, jako komunistická strana, očekáváte, že budete v parlamentu ?

Ano, očekáváme. Ovšem chápeme také, že situace bude úplně jiná, že bude zapotřebí úplně jiných metod boje a snahy se do parlamentu dostat. Měli bychom změnit své způsoby práce s lidmi, jak získat lidi atd. Už proto, že to budou, nebo by měly být, vůbec první demokratické volby v Iráku. Nebudou to první volby, ale první demokratické. Budeme se tedy muset na ně připravovat jinak. Ve všech volbách, které byly nedemokratické, jsme pochopitelně byli vyloučeni a nezúčastnili jsme se jich. Nemohli jsme se nijak projevit – bylo to a priori znemožněno. Myslím, že se do parlamentu dostaneme, ale musíme pro to pracovat a už jsme začali. Dnes žádná politická ani jiná strana nemůže říci, kolik hlasů získá, protože ani nikdy nebyl skutečně průzkum veřejného mínění, který by mohl zjistit, jakou máme mezi lidmi podporu. Uvidíme. Bude to první zkouška, možná bude dost těžká, ale my uděláme vše, abychom se parlamentní stranou stali.

Dá se tedy očekávat, že Američané budou demokratický vývoj podporovat? A co okolní státy? Mnohé mají diktátorské režimy? Nebude pro ně demokratický Irák hrozbou?

To celé nebude tak jednoduché. Mnoho sil a různých skupin si nebude přát, aby v arabském světě vznikla být jen jedna skutečně demokratická společnost. Skutečná demokracie bude mít mnoho nepřátel v celé oblasti, ale i mimo ni.

A ti lidé, kteří útočí, ti, kteří stojí za atentátem na Hákimu, za atentátem na OSN, to jsou stále stejní lidé? Připomeňme si, kdo by to mohl být?

Když hovoříme o tzv. odporu, je možné mluvit o organizovaném a neorganizovaném odporu. V organizovaném odporu jsou aktivní čtyři skupiny. Jednak saddámovci, kteří byli dobře organizovaní, připravení, vychovaní v prosaddámovské loajalitě. Dobře se jim také žilo, měli svá privilegia atd. Ti mají zbraně, dost zbraní, sklady všude po celé zemi, zvlášť v konkrétních oblastech na západu a severozápadu od Bagdádu a mají peníze. Těsně předtím, než odešli 9. dubna do ilegality, vybrali si ze všech bank v Iráku peníze.

Jsou to ty zbraně, co se nikdy nenašly? Existují vůbec?

Jestliže americké skupiny, které pátrají skoro čtyři měsíce, nebo ještě déle, hledají a zatím nic nenašly, je docela možné, že Saddám

zbraně zlikvidoval a v podstatě se nacházejí sem tam jen nějaké vzorky. Je i možné, že by se později jejich výroba mohla obnovit. To se uvidí. Američané tvrdí, že je najdou, uvidíme, ale vraťme se k těm skupinám.

První jsou ti saddámovci. Ty je možné rozdělit na dvě skupiny. Jedna, která je do velké míry hloupá. To je ta fanatická, která si myslí, že svým odporem může připravit půdu pro návrat Saddáma a jeho vlády. Ta chytřejší, inteligentnější skupina je ta, která si uvědomuje, že je to prohraný boj, a brání tomu, aby došlo ke stabilizaci a aby zločinci byli nakonec postaveni před soud a potrestáni. Čtější tento den oddáti.

Další skupina, která bojuje se zbraní v ruce a útočí, jak jsem říkal nejen proti Američanům, ale i proti vlastním lidem, tím že rozbíjí zdroje a vedení elektřiny, založí požár ropovodu, na což doplácí lidé, to je skupina Ansar al-Islám, skupina, která v minulých letech našla útočiště v pásmu na severovýchodě země, v iráckém Kurdistanu, přímo u iráckých hranic. Jsou to lidé především z tzv. afghánských Arabů a Kurdů. Islámští fundamentalisté, kteří jsou napojeni na al-Káidu. Byli vyškoleni v Afghánistánu. Ještě za Saddáma Husajna operovali, respektive byly náznaky, netvrdím, že máme konkrétní důkazy, ale bylo více náznaků, že byli z dálky nepřímou podporou Saddámem Husajnem, protože byli prvkem destabilizace v oblasti, která byla mimo jeho kontrolu. Saddám měl zájem na tom, aby taková skupina fungovala dál, sabotovala a dělala problémy. Skupina Ansar al-Islám byla těžce poškozena americkým bombardováním během války. Ztratila desítky a desítky spolumojovníků a zřejmě přísahala, že se pomstí. My, komunistická strana, máme důkazy o spolupráci mezi Ansar a baasisty. Máme i dopisy, které si vyměňovali. Z května letošního roku, začátkem července, když se domluvili, že spojí své síly a budou hledat společně cestu.

Další skupina je spojena přímo s al-Káidou. To jsou ti wahhabité a nacházíme je mezi iráckými sunnity. Není jich mnoho, ale jsou velice aktivní. Jsou to Iráčané, mezi nimi jsou možná i lidé ze Saúdské Arábie. Wahhabismus, jak známo, je především náboženská sunnitská ideologie ze Saúdské Arábie a z wahhabitů vyšel také Usáma bin Ládín a celé myšlení al-Káidy. Je to ten známý islámský fundamentalismus, dnes známý v podobě reprezentované Usámou. Tito wahhabité byli svého času v Iráku podporováni Saddámem Husajnem. Použil je jako zbraň proti šíitům. Hodila se mu extremistická sunnitská organizace. Ale nikdy jim nedovolil, aby se plně rozvinuli. Vždy je udušil, když překročili hranice. Vždy je měl pod kontrolou, s tím, že to bude živěl, který může použít jako protipól. Wahhabismus není moc rozšířen mezi iráckými sunnity, ale tak, jak existuje, má vliv zvláště mezi těmi, kteří jsou velmi fanatictí a militantní. Mají také podporu různých Arabů, kteří mají také své kořeny v Afghánistánu s Usámou, s al-Káidou.

Jeden z velkých problémů, který spojenci po sobě rovněž zanechali, je, že hranice Iráku jsou otevřené. Nikdo nechápe, že to umožní je dělat na území Iráku prakticky cokoli. To

je jedna z věcí, kterou zazlíváme spojencům – že se nestarají o hranice států. Wahhabité, skupiny spojené s al-Káidou se domnívají, že konečně jako by spadla z nebe možnost mít bojiště, kde budou pokračovat v boji proti Američanům. V Afghánistánu nemohou, v jiných zemích také ne, ale nyní se jim naskytl tento terén a neohlížejí se na to, zda to Iráčany zajímá, či nikoliv. Zda jim to pomůže, nebo ublíží, anebo přiblíží konec okupace. Vedou svou válku proti Americe na náš úkor.

Další a poslední skupina, která je velmi aktivní a působivá v tomto záškodnickém boji, je organizovaný zločin. Tisíce kriminálních, zločinců, kteří byli uvězněni, byli pár měsíců před válkou propuštěni Saddámem Husajnem na svobodu. Zřejmě počítal s tím, že je bude potřebovat, když se boj se Spojenými státy a vlastním lidem vyhrtí. Tito zločinci se dokázali během 4–5 měsíců do té míry zorganizovat, že dnes tvoří velmi dobře organizované skupiny a využívají zkušeností a praktik, které dosáhly rozmachu v Saddámově době. Bylo to například pašování ropy. Saddám Husajn ve snaze získat peníze, které nemohl získat v rámci programu ropa za potraviny, hledal všechny možnosti, jak vyvážet ropu a získat peníze jejím pašováním. A vytvořil rozsáhlou síť lidí, kteří mezi sebou soutěžili, a to pokračuje. Spojili se a stále pašují. Ropa z Basry, nekonečné cisterny, nikdo neví, kam směřují, jak se to organizuje, a na jihu vše běží dál. Ropa se vyvážá do Kuvajtu, do Íránu, na malých lodích, a došlo to dokonce tak daleko, že tyto bandy navrtávají díry do velkých ropovodů a v noci na odlehlých místech přímo čerpají do cisteren. Techniku mají, vědí, jak to dělat, a tím získávají obrovské peníze.

Oni také stojí za plněním hlavně těch velmi bohatých institucí. Ukradli stovky a tisíce nových nákladáků, moderních aut, zařízení, stroje, které patřily státu, a prodali je za babku. Vydělávají obrovské peníze. Například kradou měděné dráty z telefonního nebo elektrického vedení a prodávají to jako měď. Tento organizovaný zločin je dnes úzce spojen jak s baasisty, tak i jinými teroristickými skupinami, a máme důkazy, že nemalá část těch útoků a sabotážních akcí, které byly realizovány skupinami organizovaného zločinu, bylo na objednávku – například baasistů. Tamti mají peníze, ti druzí to udělají. Například není možno vyloučit, že atentát v Naddžafu, jehož obětí se stal Ajatoláh Hákim, má na svědomí organizovaný zločin právě na objednávku saddámovců. Saddám sice tvrdil, že s tím nemá nic společného, ale musel to udělat, protože viděl, jak jsou všichni Iráčané včetně sunnitů pobouřeni.

Změní se něco, kdyby byl Saddám chycen?

Ano, protože alespoň podstatná část těch aktivních odpůrců, atentátníků a útočnicků je nyní aktivní, protože si myslí, že Saddám je živ, v opozici, a může se vrátit a je třeba bojovat za jeho návrat.

Mluvme nyní o přítomnosti a budoucnosti. Vznikla irácká vláda, je přechodná, bude připravovat první volby. Už jsi se zmínil, že by se tyto volby měly konat asi za rok. Jak vidíš nejbližší budoucnost Iráku

vzhledem k OSN, k mezinárodní veřejnosti a k USA?

Situace je skutečně složitá, a jak jsme viděli v posledních týdnech, čím dál složitější a nebezpečnější. Je tu ovšem jedna skutečně jistá možnost, jak se z toho dostat, a to je cesta realizace původního plánu oznámeného Spojenými státy, když přišly do Iráku. Řekly, že jim jde o rozbití diktátorského režimu a o pomoc Iráčanům budovat demokratickou společnost. A že to bude realizováno tak, že moc přejde na Iráčany postupně, postupně budou sami řídit svou zem. A to je nyní třeba začít dělat. Vznik vlády, složení irácké vlády, to je snad první konkrétní krok, ale ovšem také musíme počkat, protože vytvoření vlády je jedna věc, a aby začala skutečně fungovat a figurovat jako skutečná vláda, která má moc a používá ji, to je věc druhá. Ale tento trend by měl pokračovat, všechno by mělo jít tímto směrem.

Končí však také program ropa za potraviny.

Ano. Je třeba získat, i k rozbití ozbrojeného odporu a k zajištění stabilizace a bezpečnosti, důvěru Iráčanů a k tomu je třeba dát jim konkrétní důkazy, že jejich zástupci mohou vládnout, vést zemi, řídit různé sektory každodenního života. Bez toho bude antipatie Iráčanů pokračovat. Iráčané totiž také odporují, bez ohledu na ozbrojené skupiny, ale má to podobu pouhého nesouhlasu. Jsou sice demonstrace, ale jen ve velmi malé míře, skutečný odpor se projevuje tím, že Iráčané nesouhlasí a dávají to najevo tím, že mlčí. Odmítají útoky proti Američanům, nejen sabotážní akce např. proti elektrárnám atd., ale odmítají útoky proti Spojeným státům, protože si myslí, že je třeba zkrátit dobu pobytu vojsk USA a Velké Británie v zemi. K tomuto zkrácení jejich pobytu v zemi je možné hledat jiné způsoby než útočné, ozbrojené, násilné akce, protože obyčejný Iráčan si uvědomuje, že čím silnější budou tyto útoky, tím déle to bude pokračovat. A naopak, okupanti budou mít důvod k tomu, aby říkali: *Musíme poslat víc vojáků, musíme zde zůstat déle, vládne zde teror atd. a není možné opustit Irák, země je v chaosu.*

Takže prodloužíme spíše dobu okupace, než naopak. To je jedna věc. A druhá věc je, že Iráčané jsou vyčerpaní, obyčejný Iráčan je fyzicky úplně na dně, díky třem válkám a nekonečně dlouhé sérii vnitřních válek a pak přišla mezinárodní blokáda a ekonomické sankce a na všechno dopltil právě jen prostý Iráčan, takže lidé si nic jiného nepřejí, než si prostě na pár let trochu odpočinout, v míru nabrat síly, nasytit se, mít dost elektřiny, dost vody, dost léků, dost služeb, aby neměli kolem sebe hromady všelijaké špíny a odpadků, a především, aby se mohli cítit bezpečně a nebáli se jít na ulici. Obyčejným Iráčanům jde dnes především právě o toto. Je třeba jim pomoci, a pokud nevznikne vláda či úřady, které jim právě toto zabezpečí, pak vše jsou jen s prominutím kecy. Kecy a nedůvěra obyčejných Iráčanů ve Spojené státy se prohlubují a měli bychom se bát, že pokud se to nahromadí a prohloubí, tak potom u nich baasisté najdou živnou půdu pro vzpouru.

Pokud jde o OSN. Zatím hrálo pozitivní roli, konkrétně zástupce Kofi Annana De Mello, který byl zavražděn při útoku na sídlo OSN. Ten hrál velkou roli v přesvědčování Spojených států, aby souhlasily se vznikem nové přechodné irácké vlády. Vycházelo se z toho, že je třeba uskutečnit původní plán – dát Iráčanům postupně do rukou moc, ale udělat to, praktikovat to, nejen o tom hovořit. My si myslíme, že jeden z momentů, který ulehčí celý proces přechodu od diktatury k demokracii, k vytvoření demokratického Iráku, může být urychlen tím, že OSN dostane větší roli v Iráku. Je třeba, aby tam přišly mezinárodní síly pod vlajkou OSN a pod vedením OSN. Je třeba, aby OSN hrála větší roli v celém politickém procesu vytváření nového demokratického Iráku. Aby OSN rovněž hrála větší roli v celém procesu rekonstrukce Iráku, budování Iráku. Není možné vybrat si jednu nebo dvě oblasti, ve kterých má být OSN aktivní a v jiných významných, rozhodujících oblastech tuto organizaci ignorovat. Nyní vidíme, že patrně americká administrativa postupně souhlasí s dalšími návrhy a podle toho, jak se situace v Iráku vyvíjí, a jak se projevují různá nebezpečí, Spojené státy chápou, že je třeba jednat a žádat OSN o pomoc různých členských států OSN, aby přispěly. Výsledky jsou zatím nedostatečné, ale existují, je třeba je podpořit a třeba i vykonat sem tam nějaký nátlak v pozitivním slova smyslu.

Když bylo oznámeno, že na základě rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 1483 končí program ropa za potraviny, tak jsme se opravdu zhrozili. Naše komunistická strana vydala prohlášení, psali jsme o tom v novinách, že se toho velmi obáváme, protože hospodářství je zatím na mizině a všechno je v bankrotu, nic nefunguje, lidé nepracují, nedostávají plat: z čeho tedy budou žít? Když bude najednou ukončen tento program, který byl hlavním zdrojem zabezpečení základních potřeb lidí především v oblasti výživy.

Dnes už můžeme říci, že se připravuje jiný program, který nebude mezinárodní, ve spojení s OSN, ale místní, irácký. Musíme ho připravit co nejrychleji. Budeme přitom muset využít i zkušenost OSN, zkušenost z jejich programem ropa za potraviny a zkušenost různých odborníků. Budeme žádat pomoc ze zahraničí, pochopitelně, a hlavní bude zabezpečit stabilitu a bezpečnost, aby naše ropa mohla opět proudit do zahraničí a my jsme měli finanční zdroje, které nám umožní financovat tak velkolepý program, který předpokládá tak obrovské sumy peněz.

Mufide, ty ses během tohoto rozhovoru několikrát zmínil o tom, že jsi celý život komunist. Komunistická strana Iráku má v zemi viditelně tak důležité postavení?

Protože KS Iráku vznikla jako skutečně vlastenecká strana, strana, která se zajímá o zajištění samostatnosti, jak politické, tak ekonomické. Vznikla jako strana, která usilovala o pokrok a v pravém slova smyslu o blahobyt lidí, strana, která od svého vzniku v roce 1934 neměla jiný cíl, než hledat možnosti sloužit lidem v konkrétních podmínkách naší země.

A nyní chcete pluralitní demokracii?

Pochopitelně. My jsme se také poučili ze zkušenosti komunistických stran v tak zvaných socialistických zemích. Poučili jsme se z krachu SSSR a uvědomujeme si velmi jasně, že socialismus, nebo spravedlivou společnost bez dalšího označení, není možné vytvořit bez svobody. A že to je také organická součást spravedlnosti, aby lidé měli možnost účastnit se svobodně a demokraticky rozhodování o svém osudu, o řízení své společnosti a určit svou budoucnost. Takže bez demokracie, to nejde a zatím neexistuje jiný model demokracie než ten, který je na Západě. Je to tzv. liberální demokracie. My jsme si z ní dříve dělali legraci, mluvili jsme o ní s pohrdáním. Ale lepší praxe zatím neexistuje. To, co existuje, a pokud budeme moci my, či jiné státy, jiné národy, tento model zlepšit, budeme demokracii ještě více rozvíjet.

A co náboženství? Tvoje matka tě někdy plísnil, že jsi kacíř. Lidé vám vyčítají, že nevěříte v Boha.

To je také jeden z momentů naší KS Iráku. Tuto otázku jsme od začátku považovali za osobní věc. Osobní je, zda někdo věří, či nevěří. A je velkou chybou a velkým přehmatem žádat od lidí, aby byli tací či onací. Pokud je to pro obyčejné lidi osobní věc, tak pro komunisty rovněž. Člen naší strany může být muslimem, může být křesťanem – je to jeho věc, o které rozhodne sám. A proto v řadách naší strany bylo vždy mnoho věřících, dokonce byli členy i někteří islámští i křesťanští hodnostáři. To je ostatně jeden z důvodů, proč jsme společností přijímáni. Vedle vlastenectví jsme i k této ožehavé záležitosti od začátku přistupovali s respektem k jednotlivým lidem, ať už členy strany jsou, nebo nejsou.

Ty jsi šíita a jak to vnímáš?

Já jsem šíita, protože moji rodiče, naše rodina jsou šíité. Já se ovšem necítím ani jako sunnita, ani jako šíita, ale jako Iráčan.

Máš český pas, jsi občanem ČR, kolik máš dnes v Iráku příbuzných. Můžeš to spočítat?

To nemohu. Mám tolik strýců a tet, bratrů a sester a každý z nich má tolik dětí, že abych to spočítal, opravdu bych potřeboval nějaký čas.

Vy jste z Babylonu. Jméno Jazairi znamená ostrovní – podle ostrovů na řece Tigris, kde byly ty známé dnes už vysušené bažiny.

Původně jsme odtamtud, z jihu Iráku.

Mufide, jaké to bylo, když jsi se vrátil do Iráku a viděl jsi svou matku, po tolika letech. Otce jsi na živu už nezastihl.

Těžko to popsat. Dlouho jsme se na sebe jen vzájemně dívali a oči nám slzely a nemohli jsme ani nic říkat, protože není možné tuto věc vyjádřit. Dívali jsme se na sebe, dotýkali se jeden druhého.

Saddám ti zabil bratra, tvé matce zabil nejmladšího syna.

Do dnešního dne je to otevřená rána. Každý z nás žije svůj život, ona jediná je naše matka.

pjazairi@yahoo.com

Norské válečné děti

LUBOR VOREL

Po mnoha desítkách let zamlčování a více či méně otevřeného utlačování se v Norsku teprve v posledních letech začala řešit otázka postavení dětí německých vojáků a norských žen a jejich případného odškodnění.

Na cestě k ovládnutí světa nacisty představovalo napadení Dánska a Norska pouhou epizodu. Dne 9. dubna 1940 začala bleskurychlá německá operace „Weserübung“ procházkou do Dánska a tuhými boji v Norsku. Německá vojska obsadila norské strategicky významné námořní základny a letiště, odkud kriegsmarine a luftwaffe ohrožovaly britskou lodní dopravu v severním Atlantiku.¹⁾ Rychlou akcí předešla britskému zaminování norských vod, kdy Němci přepravovali ročně 4,5 milionu tun nejlepší švédské rudy přes nezamrzající přístav Narvik do Porúří.

Dalších dvou cílových alternativ se Němcům nepodařilo dosáhnout – zajmout norského krále a vládu, neboť včas odešli do britského exilu, a zmocnit se norského obchodního loďstva v počtu tisíce lodí, se 4 miliony BRT třetího největšího na světě, jež se přidalo na stranu spojenců. Přes narychlo improvizovanou a jako vždy váhavou Chamberlainovu akci s vyloděním osmnácti tisíc vojáků a tuhý norský odpor, podpořený také statečnými Čechoslováky,²⁾ okupační vojska zvítězila s obvyklou brutalitou a neobvyklou lstí po třech týdnech bojů. Kriegsmarine oklamala norskou obranu několikrát, např. signály v norském kódu, že do Kristiansandu připlouvají britské a francouzské lodě, a také německý kontraadmirál Schmudt vydával svůj křižník „Köln“ za britský „Cairo“. V přístavu Narvik manévroval německý torpédoborec během vyjednávání obou stran tím způsobem, že neustále mřel na norskou obrněnou loď „Eidsvold“ svými torpédy a po neúspěšném jednání potopil na znamení světlice německého vyjednavače „Eidsvold“ torpédem.³⁾ Jakmile německá vojska obsadila Oslo, prohlásil v rozhlase Vidkun Quisling, předseda nacionálně socialistické strany Národní sjednocení sám sebe za hlavu státu a nařídil norské armádě kapitulovat. Po šesti dnech vlády byl Quisling Němci propuštěn pro neschopnost, všeobecnou neoblíbenost a k jejich překvapení jen nepatrný počet příznivců. Až v únoru 1942 ho okupační moc jmenovala premiérem a od té doby se jeho jméno ve smyslu „nomen est omen“ stalo synonymem pro zrádce.⁴⁾

Porážka v Norsku uspořádala abdikaci „muže s deštníkem“, a nový premiér Winston Churchill řídil od 10. května, prvního dne útoku na Belgii a Nizozemsko, britskou politiku. „Od obsazení Norska bylo jasné, že ve světě již nebude platit zákon.“ napsal Golo Mann.⁵⁾ Tyto zážitky s brutalitou a zradou

zanechaly hluboké stopy v paměti Norů, projevily se silným nepřítelstvím vůči okupantům.

Záměrem okupačního režimu bylo pomocí propagandy a zdůrazňováním společného germánsko-nordického původu získat obyvatele Norska, s největším počtem rasově cenných árijských lidí, pro rozsáhlou kolaboraci, což se jevilo Němcům snadné a nacionálně neantagonistické. Rasová doktrína a z ní plynoucí světový názor o nadřazenosti nordické rasy nad jinými rasami hlásala podřízení pravdy a práva ve prospěch germánské rasy. Tak lze vysvětlit neexistenci právních norem nordické elity, jednotek SS.⁶⁾ Perspektivu budoucí Hitlerovy „Nové Evropy“, v níž Norové měli hrát jakožto árijsky čistá rasa významnou úlohu, akceptovala jen nevalná část obyvatelstva v čele s vlivným nositelem Nobelovy ceny, slavným spisovatelem Knutem Hamsunem. Většina zatrpklých Norů po brutalitě násilné okupace a těžce prožívané válečné prohře odmítala nacistické pokusy o dorozumění.

Norské ženy a němečtí vojáci

Do okupovaného Norska bylo rychle přesunuto 400 000 až 500 000 vojáků wehrmachtu, co do počtu nejvyššího mezi všemi i v budoucnu okupovanými západními zeměmi. Vojské jednotky obdržely pokyn zacházet s Nory, zvláště ženami, zdvořile a uzavírání smíšených sňatků byla mimořádně povolována. Pro nedostatek vhodných objektů byly desetitisíce mladých vojáků umístěny do privátních domů a do domácností selských usedlostí, často pro neobyčejnou geografickou rozlohu země s 1750 km délky, značně od sebe odlehklých. Němečtí dvacetiletí vojáci získávali jako temperamentní a veselí muži u venkovských děvčat sympatie, imponovali světáckým chováním a stálým dostatkem vína a cigaret. Jejich přátelství s Norkami se zakládalo na sexuálních vztazích a nemělo s ideologií pranic společného. Obdobně se chovaly tisíce žen ve Francii i dalších okupovaných zemích. I v Německu mnohdy měly Němky poměr se zajatými Francouzi nebo Poláky, i s českými nasazenými dělníky, a muži i ženy za to byli nacisty tvrdě trestáni.

V Norsku se od samého počátku okupace utvářelo odbojové hnutí – ilegální, s heslem „husk 1940“ („Pamatuj na rok 1940“), a veřejné, kdy statečně vystupovali četní norští intelektuálové, duchovní, profesori a studenti proti okupantům. Obě hnutí byla brutálně pronásledovaná. V téže době měly tisí-

ce mladých Norek styky s vojáky wehrmachtu a mnohé z nich otěhotněly. Proti těmto ženám vznikala již za války především ve vlastních rodinách i mezi obyvatelstvem otevřený odpor, zejména když odcházely dobrovolně porodit do jednoho z deseti zařízení SS „Lebensborn“. Na popud šéfa SS Heinricha Himmlera bylo založeno v roce 1935 v rámci SS zařízení „Lebensborn“, z rasově politických důvodů s cílem podporovat rozmnožování nordických dětí vojáky jednotek SS. V říši se v nich narodilo kolem 11 000 nemanželských dětí.⁷⁾ „Německé“ ženy, jak byly tyto Norky po válce nazývány, považovaly Lebensborny za dobře vybavené nepolitické a neideologické sociální ústavy, kde porodily, bylo o ně pečováno, dostávaly materiální pomoc, děti byly očíslovány a eventuálně předávány k adopci. Celkem prošlo Lebensborny v Norsku 10 000 až 12 000 matek a 8000 narozených dětí bylo Němci považováno za dědičně biologicky hodnotné.⁸⁾ Také mladí blondatí a modroocí Norové byli nasazováni do Lebensbornů v říši s úkolem plodit děti s rasově cennými německými ženami a ještě po letech pociťovali za toto urážlivé ponižování nenávist k Němcům. „Německá okupace způsobila mnoho příkoří a zasela nenávist, jež i dnes, po tak dlouhé době, ještě zcela nevymizela.“⁹⁾

Tyskeborn

Poválečné postoje norské společnosti se v nacionálně vzedmuté atmosféře spontánně deformovaly a vyhrtotily v ostře negativní stanoviska jednotlivců i úřadů vůči „německým“ ženám a dětem, nazývaným s opovržením „tyskeborn“ (německé děti). Pro ně se staly tyto roky nejdramatičtějším obdobím jejich života. Všeobecný názor Norů považoval omylem „válečné děti“ za výsledek nacistického, na rase založeného projektu. Lebensborny v Norsku představovaly pro většinu obyvatel plemenné stanice, kde rasově čisté norské ženy a němečtí muži vyráběli děti jako součást cynické politiky. Nepřítelství vůči okupantům a vlastním quislingovským zrádcům se obrátilo především proti těmto ženám a vtisklo norské společnosti, když je označila za zrádkyně a duševně nemocné, zcela neobvyklé, formy jednání. Děti s označením „tyskeborn“ prošly kalvárií pohrdání, nepřítelství a bití od učitelů a spolužáků.

Je příznačné, že po válce v Norsku zaujalo obyvatelstvo negativní postoj nejen k ženám přátelícím se s německými okupanty, nýbrž i k jejich dětem. Takových žen bylo v okupované Evropě nespočet a porodily statisíce dětí, zplozených s německými vojáky, a přesto nebyly nikde v takové míře perzekvovány. V Norsku jen malý počet žen, nazývaných také „milenkami okupantů“, sympatizoval s nacistickým Německem, svůj poměr k vojákům wehrmachtu považovaly za zcela normální vztah mezi ženou a mužem a nepochopily absurditu cíli lebensbornu. Na druhé straně nutno akceptovat odpor Němci poraženého, obsazeného, bránícího se a ve své národní hrdosti uraženého národa, jenž náhle shledal, že jeho du-

chovní rozchod s okupanty nebylo schopno akceptovat svým poměrem k německým vojákům takové množství norských žen. Tak vznikl tragický krutý vír, do něhož spadly nejen „německé“ ženy, ale i „tyskebarn“.

V oné vypjaté době ministerstvo sociálních věcí ustavilo výbor a podle jeho nehumánních kritérií byly děti zařazeny do různých kategorií, jako „budoucí zločinci“, „překážka norské společnosti“ nebo „duševně choré“ a v souladu s těmito kritérii se s nimi také nakládalo. Zcela zdravý Paul Hansen, ročník 1942, byl po válce poslán do domova pro duševně méněcenné.¹⁰⁾ „Mnozí Norové si přáli, aby děti byly poslány do Německa. Zdůvodněním byly německé geny dětí, jež by se později mohly stát německou pátou kolonou.“¹¹⁾

Promlčené ticho

Po prvním období iracionálních emotivních diskusí a bohužel i činů proti válečným dětem se v padesátých až sedmdesátých letech minulého století v kontextu s touto tematikou rozprostřelo naprosté mlčení a ticho v norské společnosti i v médiích. Až v roce 1986 byl přijat zákon, upravující nárok adoptivních dětí dovědět se jména svých skutečných biologických rodičů. Část válečných dětí v počtu kolem 700 se sdružila padesát let po skončení války do Norského svazu válečných dětí a kolem jejich výpovědí se rozvířila diskuse, plná sympatií Norů z poválečných generací vůči těmto dětem.

Norský storting (parlament) naléhal koncem devadesátých let na řešení otázek válečných dětí a tehdejší ministerský předseda Kjell Magne Bondevik ve své novoroční řeči 1999/2000 požádal o omluvu. Premiérova slova však válečným dětem nestačila a část z nich v zimě 2001 podala žalobu s odůvodněním, že byly státem v dětských letech diskriminovány, částečně i týrány a fyzicky nebo psychicky poškozeny, a žádaly o odškodnění. První sedmičlennou skupinu zvláště poškozených následovaly další dvě, celkem o více než sto padesáti žalujícími. Některé válečné děti odcházely jako práce neschopné předčasně do důchodu s odpovídajícím nízkým důchodem. Jedna z neaktivnějších členek Norského svazu válečných dětí obdržela za války dítě z lebensbornu číslo 2620 a její celoživotní „zdravý hněv“ jí pomohl fyzicky i psychicky přežít přehmaty státních úřadů v době jejího dětství a mládí.¹²⁾

Městský soud v Oslo v první instanci zamítl žalobu s dvěma odůvodněními. Za prvé je případné odškodnění podle norských zákonů promlčené. Za druhé – a to žalující stranu pobouřilo ještě více – k těmto přehmatům došlo většinou před rokem 1953, než Norsko přistoupilo k Evropské konvenci o lidských právech, a nejsou proto testně stíhatelné. Spor měli podle soudu posoudit historici anebo politici, ale nikoliv právníci. Žalující strana dále uvedla, že stát nese spoluvinu, neboť učitelé, státní úředníci a personál ústavů přispěli k negativnímu názoru na válečné děti. Oněch sedm prvních žalujících bylo zřetelně fyzicky anebo psychicky nemocných, jako zaostalí byli posláni do domovů s odůvodněním, že vinny jsou jejich

matky, neboť pouze duševně postižené by se mohly zapomenout s německými vojáky.

Další choulostivou otázkou, tentokrát finančního odškodnění se zabýval norský historik Kåre Olsen: „V roce 1998 se například tvrdilo, že západoněmecký stát v roce 1959 přispěl odškodným ve výši sto milionů norských korun, jež byly určeny norskono-německým válečným dětem, ale že norský stát si peníze ponechal... Často se o těchto tvrzeních psalo a norská vláda podpořila výzkumné práce k vyšetření oněch tvrzení...“¹³⁾

Ohlas ve světových médiích na problematiku norských válečných dětí s neobvyklou deformací jejich práv ovlivnil norskou veřejnost a přenesl se i na postoj Stortingu, jenž citlivě reagoval. Parlament se proto usnesl požádat vládu o konečné stanovisko. Kromě sympatií k jímavým osudům válečných dětí se mohly stát motivem naléhavosti tohoto usnesení i národní hrdost a historické ambice Norů zachovat si svůj dlouhodobě pozitivní obraz ve světě.

Nové stanovisko vlády o odškodnění povolalo mírně řečeno údiv, když ministr spravedlnosti Dørum dne 16. prosince 2002 před parlamentem prohlásil, že je třeba záležitost znovu přezkoumat, a zdůraznil, že „úprava se musí zakládat na nenákladném odškodnění“. Dále se ztotožnil s rozhodnutím soudu, že otázka odškodnění je věc spíše politickou než právní, podle níž byl vlastně nárok na jakékoli odškodnění promlčen. Na závěr Dørum zdůraznil omluvu ministerského předsedy Bondevika a nezávazně slíbil řešit otázku ještě v roce 2003.¹⁴⁾ Avšak podle slov pracovníka Královského norského velvyslanectví v Berlíně zmíněné datum se posunulo na rok 2004. Dramatická problematika válečných dětí představuje pro úřady tradičně demokratické monarchie zcela jednoznačnou výzvu nevystupovat jako nesmiřitelný soudce.

Všechny postoje, dřívější rozhodnutí soudu, tragické osudy dětí, ohlas v mezinárodních vztazích, národní hrdost, soucit, bohatství země, lidsky dojmavé utrpení se stanou významnými determinanty při stanovení spravedlivého řešení kompenzací pro tyskebarn.

¹⁾ Propyläen Weltgeschichte, sv. 9, str. 434.

²⁾ Evening Standard, 29. 4. 1940.

³⁾ Hrbek, Jaroslav, Německá invaze do Norska 1940, in: Dějiny a současnost, 2/2000.

⁴⁾ Tauber, Arnošt, Skandinávie, str. 141.

⁵⁾ Mann, Golo, Deutsche Geschichte 1919–1945, str. 207.

⁶⁾ Valentin, Veit, Geschichte der Deutschen, str. 591.

⁷⁾ Mayers Lexikon, sv. 14, str. 720.

⁸⁾ Olsen, Kåre, Krigsbarn, Oslo 1998, uvedeno ve faxu Královského norského velvyslanectví v Berlíně z 17. 1. 2002.

⁹⁾ Mann, Golo, c.d., str. 207.

¹⁰⁾ Frankfurter Allgemeine Zeitung, Sohn zweier Menschen, 10. 7. 2001.

¹¹⁾ Olsen, Kåre, c.d.

¹²⁾ Frankfurter Allgemeine Zeitung, Der Zorn von Nummer 2620, 14. 12. 2001.

¹³⁾ Olsen, Kåre, c.d.

¹⁴⁾ Viz fax Královského norského velvyslanectví v Berlíně z 17. 1. 2002.

Barry Rubin and Thomas A. Keaney (Editors): *Armed Forces in the Middle East. Politics and Strategy.* Frank Cass, London, 2002. ISBN 0-7146-5255-5. ISSN 1368-9541.

Oblast Blízkého a Středního východu (BSV) představuje jednu z nejsložitějších a také nejvýbušnějších oblastí současného světa. Je kolébkou jedné z nejstarších a nejvyspělejších civilizací a zahrnuje obrovské nerostné bohatství. Zároveň s tím se ale vyznačuje také velkým množstvím nerovností, pocitů krivdy, vyloučenosti a nenávisti. Je to tedy oblast se silným potenciálem konfliktů, které mají často celosvětový dopad. Blízký východ obsahuje vysoký potenciál násilí a stal se lůnem současného globálního terorismu. O to aktuálnější je každá práce, která se touto oblastí zabývá.

Mezinárodní bezpečnostní vztahy na Blízkém a Středním východě se již v minulosti staly inspirací pro mnoho autorů. Významné místo mezi nimi zaujímá Stephen M. Walt,¹⁾ který na základě historické metody sledoval vývoj od založení Bagdádského paktu přes šestidenní válku až po podpis dohody v Camp Davidu. Zároveň s tím se zabýval i důsledky americko-sovětských vztahů na vývoj mezinárodních bezpečnostních vztahů jak na regionální, tak i na globální úrovni. Walt tak při analýze mezinárodních bezpečnostních vztahů na Blízkém východě vypracoval teorii rovnováhy hrozeb (balance of threats theory), kterou charakterizoval jako vyříbené pokračování (refinement) teorie rovnováhy sil (balance of power theory). Jeho teorie si svou platnost zachovala dodnes.

Na bezpečnostní vztahy na Blízkém východě se zaměřuje také recenzovaná kniha kolektivu celkem 12 autorů.²⁾ První kapitulu této publikace napsal editor Barry Rubin³⁾ a nazval ji *Vojenství v současné blízkovýchodní politice*. Zabývá se v ní především úlohou ozbrojených sil v politice země této oblasti. Upozorňuje, že všechny vlády se snaží uspokojovat požadavky důstojnického sboru a respektují jeho výsady. Touto cestou chtějí předcházet případným sklonům k vojenským převratům. V dalším textu se autor podrobně zastává u specifických rysů nejvýznamnějších zemí – zabývá se situací v Alžírsku, Egyptě, Íránu, Iráku, Izraeli, Jordánsku, Libanonu, Sýrii, Turecku, Súdánu a Jemenu. Zdůrazňuje, že právě ve dvou posledně jmenovaných zemích ozbrojené síly nadále hrají velmi významnou politickou úlohu.

Barry Rubin svůj příspěvek uzavírá shrnutím, že v oblasti Středního východu klesá vliv ozbrojených sil na politické dění. Považuje to za jev dominantní, i když ne nezvratný. Zároveň však dodává, že „žádný vládce si nemůže dovolit nebrat na vědomí názory generálů a institucionální zájmy příslušníků ozbrojených sil“.⁴⁾ Za hlavní klad vývoje v posledních dvaceti letech označuje skutečnost, že o politice v této části světa, neblaze proslulé množstvím konfliktů, rozhodují především politikové.

Vojenství v současné blízkovýchodní politice

Velmi zajímavá je také druhá kapitola. Její autor Norvell de Atkine⁵⁾ ji nazval *Proč Arabové prohrávají války*. Zabývá se přitom válkami, které proběhly po skončení 2. světové války. Příčiny vojenských neúspěchů arabských zemí vidí především v oblasti vojenského rozhodování a sdílení zodpovědnosti. Za základní nedostatek arabských států považuje přílišnou centralizovanost a hierarchizovanost ozbrojených sil, která neblaze působí zejména na jejich bojovou přípravu a na jejich rozvíjení v bojových činnostech. Celá tato oblast je podle autora silně poznamenána zažitým konformismem arabských společností. Rozkazy a nařízení postupují shora dolů, není možné je přizpůsobovat potřebám a konkrétní situaci jednotlivých velitelských stupňů, nelze je pozměňovat, ba ani doplňovat.

Další slabé stránky arabského vojenského chování autor spatřuje v tom, že i všechny metody výcviku jsou diktovány nejvyššími činiteli a velitelé nemají možnost je přizpůsobovat stavu svých jednotek. Základní příčina tohoto nedostatku vyplývá podle autora z nadměrné zpolitizovanosti ozbrojených sil arabských zemí. Ty se vyznačují tím, že „iniciativní důstojníci se sklony k samostatnému jednání představují hrozbu pro (tamní) režimy“.⁶⁾ Odshora dolů se tak projevuje zásadní nedostatek důvěry k podřízeným. Tento jev je typický nejen pro úroveň strategie jednotlivých arabských států, ale také pro rovinu řízení bojových operací, a dokonce i pro každodenní vojenský výcvik.

Norvell de Atkine se dále zabývá nedostatkem spolupráce na všech velitelských stupních. První příčinu tohoto neduhu vidí ve všeobecně zakořeněné nedůvěře a podezřívavosti. Druhou příčinu spatřuje v sektářských a kmenových vazbách, které jsou důležitým činitelem existence a fungování politických režimů v arabských zemích. A za třetí příčinu považuje rutinní spoléhání na rovnováhu sil – arabští vládcové často a rádi rozehrávají soutěživost, či dokonce řevnivost mezi duplicitními a uměle znesvářovanými organizacemi, jednotkami a strukturami, aby eliminovali hrozbu vojenských převratů. Zákonitým, byť třeba nechtěným důsledkem takového jednání je fragmentace ozbrojených sil a snižování jejich bojové schopnosti.

Značnou pozornost věnuje autor také sklonům arabských vládců k nasazování bezpečnostních hrozeb a k paranoickému

náhledu na bezpečnost. Hovoří o posedlosti nebezpečím a hrozbami, přičemž za největší hrozbu je považováno strategické partnerství mezi USA a Izraelem. Tato posedlost jde často tak daleko, že arabští politické hovoří dokonce o „izraelizaci americké politiky“.

Norvell de Atkine dochází k závěru, že v řadě směrů je vojenské chování arabských zemí velmi podobné chování sovětskému. Oprávněně připomíná posedlost bezpečností, která až hraničí s paranoiou, dále pak rigidnost centralizovaného a hierarchizovaného systému bojové přípravy i řízení vojenských operací, spoléhání na kvantitativní převahu, nedostatky v logistice, a zejména pak v oblasti náhradních dílů. Autor svůj příspěvek uzavírá slovy, že „dokud se zásadně nezmění chování arabských politiků, pak armády arabských zemí, bez ohledu na osobní odvalu a schopnosti jednotlivých důstojníků nebo vojáků, nebudou schopny toho, aby dosáhly kvalitativní stupeň nezbytný pro moderní a úspěšnou bojovou činnost na válčičích.“⁷⁾

Velmi zajímavá je i třetí kapitola, kterou její autor Marvin C. Feuer⁸⁾ nazval *Americká politika a ozbrojené síly Středního východu*. V jejím počátku vymezuje dlouhodobé hlavní cíle americké politiky v této důležité oblasti světa: posilování míru, zajištění bezpečnosti a prosperity Izraele, podpora spřátelených arabských režimů, posilování regionální stability, zajištění plynulosti dodávek ropy a námořní dopravy v Perském zálivu a konečně podpora politických a hospodářských reformů.⁹⁾

Dále se Marvin C. Feuer zabývá americkou percepcí hlavních bezpečnostních hrozeb v oblasti Blízkého a Středního východu. Na prvním místě přitom uvádí šíření zbraní hromadného ničení (ZHN). Jmenovitě se přitom zaměřuje na Irák, Írán, Sýrii a Libyi, kterým jde o to, aby na základě vlastního potenciálu mohly „vyvažovat domnělou vojenskou převahu Izraele.“¹⁰⁾ Irák (v době před jeho vojenskou porážkou při operaci Irácká svoboda) označil za vážnou konvenční hrozbu pro všechny jeho sousedy v oblasti Perského zálivu. Za další faktory irácké hrozby označil podporu terorismu a vlastnictví zbraní hromadného ničení. Írán podle autora dlouhodobě usiluje o ovládnutí oblasti Perského zálivu a o omezování vlivu USA v celé této oblasti. Je podle něho také největším světovým podporovatelem mezinárodního terorismu

a usiluje o vybudování silného potenciálu ZHN.

Autorem podtrhuje, že strategickým zájmem Spojených států je stabilita regionu BV, především pak oblastí, ze kterých se dováží ropa. Americký důraz na stabilitu spočívá na dvou hlavních pilířích. Tím prvním je snaha zabránit tomu, aby oblast Blízkého a Středního východu ovládl jeden hegemón, který by pak kontroloval její zdroje, mohl by svévolně rozhodovat o výši těžby ropy a o jejích cenách na světových trzích. Ten, kdo by ovládl ropné zdroje BSV, by mohl nutit odběratelské země ke stále větším ústupkům. To by znamenalo přímou a záměrnou hrozbu ekonomického charakteru, hrozbu pro zachování růstu průmyslové výroby, pro udržení ekonomické prosperity a zvláště pak pro uhájení pracovních příležitostí.¹¹⁾

Druhým pilířem americké strategie je rozvoj spolupráce se třemi strategickými spojenci v oblasti Blízkého a Středního východu. Prvním strategickým spojencem je Saúdská Arábie, která vlastní nejobhatší zásoby ropy a má velký vliv na celou oblast Perského zálivu. Druhým spojencem je Turecko, které má obrovský geostrategický význam, má velkou demografickou, ekonomickou a v neposlední řadě i vojenskou sílu, a je navíc mostem mezi muslimským světem a Západem. Role Turecka dále narostla po zániku SSSR – právě přes jeho území mohou být vedeny produktovody z postsovětských republik v okolí Kaspického moře. Trojici strategických spojenců USA na Blízkém a Středním východu uzavírá Egypt, který hraje důležitou roli v celém arabském světě a po Camp Davidu se stal průkopníkem v oblasti peacemakingu.

V další části své kapitoly autor pojednává o vojenských cílech USA v oblasti Blízkého východu.¹²⁾ Na prvním místě to je udržení kvalitativního náskoku Izraele a trvalá pomoc tomuto státu, aby mohl udržovat příznivý poměr sil vůči svým potenciálním nepřátelům. Druhým vojenským cílem USA je odstrašovat Irák a Írán od agrese proti arabským státům, které rozvíjejí přátelské vztahy se Spojenými státy. V zájmu dosažení tohoto cíle USA udržují základny svých ozbrojených sil v oblasti Blízkého východu. A třetím vojenským cílem USA v blízkovýchodní oblasti je pomáhat arabským režimům, aby se dokázaly samy bránit proti regionálním hrozbám. Tento cíl se dělí na další tři cíle dílčí. Prvním z nich je podpora obranného úsilí těchto států, druhým podpora kolektivní obrany cestou spolupráce v rámci Gulf Cooperation Council (GCC) a třetím dílčím cílem je bezpečnostní spolupráce se státy mimo tuto oblast.

Velkou pozornost věnuje autor Izraeli.¹³⁾ Připomíná, že tomuto strategickému spojenci poskytují USA každoročně téměř 3 mld. USD v rámci zahraniční vojenské pomoci (Foreign Military Financing – FMF) a od roku 1949 to bylo celkem 70 mld. USD. Díky této pomoci Izrael pokrývá plných 26 procent svého vojenského rozpočtu. Z těchto fondů se platí nákup největší

znamnějších zbraní a zbraňových systémů: jde zejména o letouny F-15 a F-16, vrtulníky Cobra a Apache, řízené střely Patriot, Stinger a AMRAAM, inteligentní munice JDAM, program řízených střel Arrow a další.

Strategická spolupráce s Izraelem je náležitě institucionalizována. Jde zejména o Skupinu pro politické a vojenské plánování (Joint Political Military Group), která se od roku 1983 zaměřuje především na spolupráci při obranném plánování. Důležité úkoly plní také Skupina pro strategické plánování (Strategic Policy Planning Group), v jejímž rámci se na nejvyšší možné úrovni prosazují možnosti zvyšování spolupráce zejména při výměně zpravodajských informací, při nákupech amerických zbraňových systémů, při rozmisťování systémů včasného varování o odpálení řízených střel a v dalších oblastech vojenské spolupráce.

V další části své kapitoly autor připomíná, že oblast Blízkého východu je největším světovým zbrojním trhem. Jen USA do této oblasti vyvezly během druhé poloviny 20. století zbrojní výrobky v celkové hodnotě 125 bilionů USD, což představovalo 38 procent jejich celkových zbrojních obchodů. Na tuto oblast připadá téměř 50 procent zbrojních vývozů do zemí tzv. třetího světa.¹⁴⁾ Nejvíce zbrojních kontraktů uzavírají Saúdská Arábie, Sjednocené arabské emiráty a Egypt.

Za velmi důležitý nástroj amerického vlivu v oblasti Blízkého východu autor označuje USCENTCOM (United States Central Command), které bylo založeno v roce 1983. Po dobu dvaceti let koordinuje obrannou spolupráci se státy Blízkého a Středního východu, a to především cestou společných cvičení (například v roce 1999 jich proběhlo celkem 82). Další důležitou institucí je Iniciativa v obranné spolupráci (Cooperative Defense Initiative – CDI), která spočívá na pěti hlavních pilířích: aktivní obrana, pasivní obrana, systémy včasného varování, zvládnání následků bojové činnosti a vojenské zdravotnictví.

Neobyčejně zajímavá je devátá kapitola, kterou její autor Stuart A. Cohen¹⁵⁾ nazval *Izraelské obranné síly: kontinuita a změny*. V jejím úvodu píše, že Izraelské obranné síly (Israel Defense Force – IDF) se vyznačují na jedné straně velkou dávkou konzervatismu a na druhé straně pak řadou změn. Prvky konzervatismu mají své kořeny především v období studené války, kdy se Izrael připravoval na odrazení rozsáhlé agrese sousedních zemí, které těžily ze zbrojní podpory SSSR. I po skončení studené války nadále přetrvává pocit obklíčení a obava z napadení, po kterém by Izrael musel bojovat o své přežití.

V Izraeli nadále platí povinná vojenská služba v trvání 2–3 let, dále pak povinnost dosažitelnosti v záloze až do středního věku. Bojová příprava IDF se zaměřuje především na vedení boje o území a jejich hlavní údernou silou zůstávají tankové jednotky, motorizované dělostřelectvo, taktické letectvo a protivzdušná obrana opírající se pře-

devším o moderní řízené střely. Vojenská doktrína Izraele klade rozhodující důraz na odstraňování, a to jak konvenční, tak i jaderné. Vojenská strategie se zaměřuje na překvapivé, a proto velice účinné preemptivní úderu a na preemptivní války v krátkém trvání. Ty se vyznačují rychlým rozvinutím ozbrojených sil a manévry a překvapivými manévry na nepřátelském území. Izraelské obranné síly se zaměřují na zasazování rychlých a silných úderů vypočítaných na co největší ochromení ozbrojených sil nepřítelů.

Prvky změny a modernizace mají své kořeny především ve změnách vnějšího prostředí. Po skončení studené války a po zániku SSSR výrazně zeslábla pravděpodobnost agrese ze strany sousedních států. V důsledku toho Izrael snížil procentní podíl HDP vyčleňovaný na obranné účely, a to z 22 procent na 10 procent. Zároveň s tím se zvýšily výdaje na sociální politiku. Namísto dřívější hrozby agrese sousedních států vyvstala nová hrozba spojená především s Libanem, a zejména pak s palestínskou intifádou. Další novou hrozbou se stala proliferace ZHN – naléhavě se to projevilo během operace Pouštní bouře v roce 1991, kdy Irák na Izrael odpálil několik řízených střel Scud s cílem zatáhnout jej do právě probíhající války, a tím dosáhnout zásadní změny jejího charakteru.

Vyhodnocení těchto zásadních změn se odráží především v programu Tsahal 2000.¹⁶⁾ Ten vytyčil nové strategické cíle. Prvním z nich je využití poznatků revoluce ve vojensství (RMA) k vybudování „menší a inteligentnější IDF“. Iniciátorem těchto změn se stal ministr obrany Ehud Barak. IDF se dnes zaměřují především na: computerizaci, na modernizaci vojenského letectva, na nákup bezpilotních prostředků (Unmanned Aerial Vehicles – UAVs), na systém protiraketové obrany – Arrow, na pořízení moderních radarových a družicových systémů a na rozvíjení velitelských schopností a samostatnosti při rozhodování. Stuart A. Cohen svou kapitolu uzavírá slovy, že „IDF vstoupily do kritického období svých dějin.“¹⁷⁾ Půjde především o politické zadání, o strukturální změny, o změny v bojové přípravě a v bojové činnosti.

Vedle čtyř podrobněji hodnocených kapitol obsahuje tato kniha i další kapitoly, na které již v této recenzi bohužel nezbylo místo. Je to např. kapitola Oksany Antoněnkové, která pojednává o vojenské angažovanosti Ruska v oblasti BSV, dále pak kapitoly, které se podrobně zabývají Sýrií, Egyptem, Jordánskem, Palestinou, Tureckem, Irákem (ta je dnes překonána v důsledku vojenského svržení režimu Saddáma Husajna) a Íránem (ta je velmi aktuální, neboť se zaměřuje především na iránské úsilí o vybudování arzenálu ZHN.)

Knihu o ozbrojených silách na Blízkém východě jistě uvítají všichni odborníci, kteří se specializují právě na tuto oblast světové politiky. Každý arabista i islamista v ní najde mnoho nových údajů z oblasti vojen-

ství. Stejně tak tuto publikaci ocení ti, kteří se zabývají mezinárodními bezpečnostními vztahy v současném světě. Ti z ní načerpají poznatky o kořenech nahromaděného potenciálu násilí a o jeho možných neblahých dopadech na mezinárodní bezpečnostní vztahy na globální úrovni.

Jan Eichler

eichler@iir.cz

¹⁾ Walt, Stephen M.: The origins of Alliances, Cornell University Press, London, 1990, s. 263–267.

²⁾ Autoři knihy se zabývají takovým množstvím zemí, že ve skutečnosti pokrývají nejen Blízký, ale také Střední východ. Jejich souhrnná práce by se tedy měla jmenovat *Ozbrojené síly na Blízkém a Středním východě*. Problémem je to, že dodnes neexistuje standardní vymezení pojmu Střední východ (SV), který na konci 19. století zavedli Britové. Tehdy jím velmi přibližně označili oblast mezi Blízkým a Dálným východem. Slovník Blízkého východu z r. 1996 uvádí, že Střední východ je oblast, která sestává z jádra (Irán, Irák, Arabský poloostrov a Egypt) a periferie (arabská severní Afrika, Turecko a Kypr). Jedna z publikací Stockholmského mezinárodního ústavu pro výzkum míru (SIPRI) zahrnuje pod pojem SV státy Arabské ligy, Irán a Izrael. Publikace NATO Defense College vymezuje SV jako oblast táhnoucí se východo – západním směrem od Egypta až po Irán a severojižním směrem od Turecka po Jemen.

³⁾ Barry Rubin je ředitelem Global Research při International Affairs Center. Je také editorem periodika Middle East Review of International Affairs (MERIA). Vydal řadu monografií věnovaných problematice BSV.

⁴⁾ Barry Rubin: The Military in Contemporary Middle East Politics, s. 20.

⁵⁾ Norvell de Atkine je plukovníkem US Army v záloze. Dnes zastává funkci ředitele Middle East Studies na John F. Kennedy US Army Special Warfare Centre and School ve Fort Bragg.

⁶⁾ Norvell de Atkine: Why Arab Armies Lose Wars, s. 31.

⁷⁾ Tamtéž, s. 38.

⁸⁾ Marvin C. Feuer vyučuje strategická studia na Paul Nitze School of Advanced International Studies na John Hopkins University ve Washingtonu.

⁹⁾ Marvin C. Feuer: US Policy and Middle East Armed Forces, s. 41.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 43.

¹¹⁾ Babette Stern: D' une guerre du Golfe a l' autre: les similitudes sont en trompe – l' oeil. Le Monde, 4. 1. 2003.

¹²⁾ Tamtéž, s. 45.

¹³⁾ Tamtéž, s. 46–47.

¹⁴⁾ Marvin C. Feuer: US Policy and Middle East Armed Forces. In: Barry Rubin and Thomas A. Keane: Armed Forces in the Middle East. Politics and Strategy. Frank Cass, London, 2002, s. 50.

¹⁵⁾ Stuart A. Cohen je profesorem politických věd na Bar – Ilan University. Je autorem řady monografií o oblasti BV.

¹⁶⁾ Blíže viz: Stuart Cohen: The Israel Defense Force: Continuity and Change. In: Barry Rubin and Thomas A. Keane: Armed Forces in the Middle East. Politics and Strategy. Frank Cass, London, 2002, s. 169–173.

¹⁷⁾ Stuart A. Cohen: The Israel Defense Force: Continuity and Change, s. 182.

Původy významné války

Dale C. Copeland, *The Origins of Major War*, Cornell University Press, Ithaca and London 2001, 248 s, ISBN 0-8014-3750-4

Kniha od Dale C. Copelanda – „The Origins of Major War“ – Původy významné války se nesaží ani tak přijít se zcela novým teoretickým pohledem na válku a mezinárodní vztahy, spíše ale čerpat z hlavních teorií, stavět na jejich silných stránkách a vytvořit pevnější formu teorie války z pohledu mezinárodních vztahů. Copelandův přístup, který nazývá dynamicko-diferenciální teorií, se pokouší dát dohromady diferenciály moci, polaritu a trendy poklesu moci.

Copeland se domnívá, že předešlé hlavní realistické proudy neodpovídají jasně na otázku: „Proč mocnosti vstupují do válek?“ Podle klasických realistů je válka velmi pravděpodobná, když má jeden stát výrazně více moci než ostatní v systému, a naopak válka je méně pravděpodobná, pokud se systém nachází v rovnováze sil. Důvody přechodu států do válečného stavu nabízené klasickými realisty jsou takřka jako prvostupňové jako například: touha po moci či lidská přirozenost. Copeland si cení analýzy sil klasických realistů, ale považuje jejich teorii za příliš statickou. Nedokáže totiž dostatečně vysvětlit, proč státy s poměrně blízkými aliancemi a silově poměrně vyvážené nakonec skončily ve válce. Prvostupňové důvody jsou totiž pro tento posun nedostatečné.

Další ze zásadních realistických pohledů, neorealismus, tvrdí, že příčiny jsou v systémových faktorech třetího stupně, jako je anarchické uspořádání systému a polarita. Zejména bipolární systém se zdá z pohledu neorealistů být více stabilní a méně proválečný než systém multipolární. Jejich argument se opírá o domněnku, že dvě mocnosti se spíše nenechají spoutat svými spojenci, jejich požadavky a nejistou silou. Vzhledem k jejich dominantnímu postavení se také dvě mocnosti mohou více soustředit na vojenské výdaje, zastávají pevné postavení na „periferiích“, a tudíž si nenechají druhou mocnost přerůst vojensky přes hlavu. Copeland vidí hlavní přínos neorealismu v důrazu na polaritu a strukturální efekty. Problémem ovšem zůstává statický přístup. Neorealismus nevysvětluje, proč se systém posouvá ze stavu mírového do stavu válečného, vysvětluje opakovaně, ne změnu.

Poslední přístup, který Copeland prezentuje a zároveň z něj čerpá, je teorie hegemonické stability. Podle této teorie je nejstabilnější systém hegemonický. Hegemon ve vlastním zájmu udržuje politický a vojenský pořádek. V kontrastu s klasickým realismem vidí tato teorie největší nebezpečí války ve vzrůstající rovnováze sil mezi mocnostmi. Silnou stránkou hegemonické stability je její dynamická podstata. Ukazuje, že změna rozložení sil s sebou přináší i nebezpečí války. Na druhou stranu musím souhlasit s Copelandovým názorem, že se nezdá logické, proč by státy stále ještě slabě,

avšak se vzrůstající mocí, riskovaly sebevraždu vyvoláním válečného konfliktu, když mohou počkat a zaútočit později, kdy bude jejich relativní moc větší. Tato teorie též nebere v potaz reakci ostatních mocností v systému.

Copeland vychází z těchto tří teorií a pečlivou kombinací jejich silných stránek si vytváří vlastní přístup, který, jak se domnívám, je přínosem k pochopení chování mocností. Podle Copelandovy dynamicko-diferenciální teorie jsou významné války obvykle iniciovány dominantní vojenskou silou v systému, která má obavu z úpadku své moci. Polarita ovšem toto pravidlo omezuje. Dominantní státy tedy začínají válku, protože se obávají toho, že pokud si nechají stát, jehož vojenská síla stoupá, „přerůst přes hlavu“, může je tento stát později napadnout nebo k něčemu přinutit silou mnohem větší. V jedné ze svých studií, uvádí Copeland příklad obav Německa z Ruska před první světovou válkou. Ačkoliv Německo vědělo, a bylo o tom také ujistěno prostřednictvím příbuzenské korespondence obou vládců – císaře Viléma a cara Mikuláše, že Rusko v té době nemá žádné agresivní zájmy vůči Německu, nemohlo si být jisto o záměrech budoucích. Copeland se domnívá, že Německo bylo v té době na vrcholu své vojenské moci. V jiných oblastech měla však jeho moc tendence klesající, zatímco moc a potenciální síla Ruska je měla stoupající. I přes mírové úmysly státu v určité době se není možné spolehnout na jeho úmysly v budoucnosti. Posun k útoku je tudíž iniciován pouze dominantní, ale silově upadající mocností. Jsou zde ovšem další faktory, které toto pravidlo omezují i posilují. Polarita a velikost silových rozdílů hrají důležitou roli. V multipolárním systému začne upadající stát válku pouze tehdy, pokud je jeho vojenská síla větší než kombinace všech mocností v systému. Role třetích stran je velmi důležitá vzhledem k tomu, že pravděpodobně vytvoří alianci s napadeným státem ze strachu, že mohou být další v pořadí. Německo se tudíž muselo domnívat, že se nachází v této pozici před první světovou válkou.

Copeland se oproti Waltzovi, jednomu ze zakladatelů neorealismu, domnívá, že bipolární systém je náchylnější k válce, protože v něm ostatní státy nehrají takovou roli, a tudíž existuje jen jeden stát, se kterým je třeba počítat. V době nukleárních zbraní je sice významná válka příliš riskantní, ale neznamená to, že by riziko války bylo v systému menší. K tomu, aby toto své tvrzení Copeland dokázal, pokouší se vysvětlit, jak systematické faktory ovlivňovaly jednotlivá zahraničněpolitická rozhodnutí vedoucích státníků. Na tomto místě se však domnívám, že jeho teorie naráží na určité problémy. Za důležitý dynamický faktor považuje roli úpadku na chování státu. Vůdce upadajícího, ale momentálně dominantního státu, nacházející se v situaci s vysokou pravděpodobností válečného konfliktu, zakládá své rozhodnutí na několika faktorech. Za prvé, význam a neodvratnost úpadku, pokud stát následuje stejnou politiku.

Pokud je vůdce státu přesvědčen, že se situace státu zhoršuje po ekonomické, technologické či sociální stránce, a pokud je tento úpadek hluboký a nevyhnutelný, což definuje, že například dlouhodobě spotřeba převyšuje investice či klesající výnosy z rozsahu prohlubující relativní stagnaci, bude tento vůdce náchylnější k použití preventivní války nebo riskantní politiky. Copeland v tomto rozlišuje mezi krátkodobou silovou oscilací, kterou může být například krátkodobý úspěch v závodu ve zbrojení či vytváření aliancí, a dlouhodobým nevyhnutelným úpadkem. Tak aby zmírnil silové oscilace, může vůdce zvolit mezi tvrdou politikou, zahájením krize či usmířením. Pokud by nereagoval, ocitla by se upadající mocnost v dočasně zranitelné pozici. Copeland však takto dělá z vůdců států něco jako „super-racionální“ osoby, které dokáží vše analyzovat s informacemi, jež mají k dispozici. Tato „super-racionalita“ je ovšem rozhodující v analýze, jestli je úpadek dlouhodobý, hluboký a neodvratný, a tudíž by vůdce měl zvolit preventivní válku, a nebo se jedná o krátkodobou silovou oscilaci, a tudíž jsou vhodnější jiná politická opatření. Copelandova víra v téměř nadpřirozené schopnosti vůdců rozhodnout mezi krátkodobým a dlouhodobým úpadkem dělá jeho teorii mnohem méně použitelnou, než možná doufal. Vůdcevo rozhodnutí je založeno na informacích, technologii či ekonomických trendech jeho současnosti, a proto nemůže předpovědět, kdy nastane v těchto faktorech změna a nakolik tyto faktory posunou silové předpoklady. Například, ani Sovětský svaz ani Spojené státy nebyly schopny předpovědět zásadní posun v informačních technologiích a jejich efekt na potenciální moc nebo posun z industriálního věku do postindustriálního. Reagan se zasazoval o tvrdou politiku, což by dle Copelanda naznačovalo, že se Spojené státy nacházely v úpadku, zatímco Gorbačov se na druhou stranu snažil o smířlivou politiku, aby vyrovnal silovou oscilaci způsobenou technologickou nevyrovnaností. To by ovšem naznačovalo úpadek na straně Sovětů. Takto to ovšem vypadá, že ani jeden z vůdců, z informací, které měli k dispozici, nevěděl, kdo byl vlastně v úpadku vůči tomu druhému. Copelandův vůdce musí být „super-racionální jasnovidce“, aby mohl rozhodnout, zda začít krizi či preventivní válku. Jeho víra, že Truman byl tímto vůdcem, který věděl, že když ne v jeho době, tak v budoucnosti bude Sovětský svaz nepřátelský, zatímco Spojené státy budou v úpadku, a tudíž to byl on, kdo zahájil studenou válku, mě příliš nepřesvědčila. Musím však souhlasit s jeho názorem, že teorie původu války je relevantní i ve světě s nukleárními zbraněmi a že nejen úmyslné zahájení války je tím, co může válku způsobit, ale i eskalace tvrdé politiky a započítí krizí mohou zvýšit šance válečného konfliktu.

Copelandova kniha je určitě významnou a dobře napsanou knihou, v níž se snaží osvětlit otázku: „Proč válka?“, a domnívám se, že se jedná o jednu s nejlepších prací realistického směru. Na druhou stranu i přes tento přínos jsou zde některé problematické otázky, které se objevují, když se Copeland snaží aplikovat svou systematickou teorii na období například studené války, respektive na jednotlivá zahraničněpolitická rozhodnutí.

Tomáš Potměšil

t.potmesil@centrum.cz

Populační vývoj České republiky 1990–2002

Pavlík, Zdeněk a Milan Kučera (eds.): Populační vývoj České republiky 1990–2002, Praha: Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta UK 2002, ISBN 80-902686-8-4, ss. 98.

Zvláštním příspěvkem k hlavnímu tématu tohoto čísla Mezinárodní politiky je tato recenze publikace, která navazuje na řadu osmi podobných, vydávaných již od roku 1994 a věnovaných analýze populačního vývoje v ČR. Má být poslední v řadě podobných studií, jejichž cílem bylo poskytnout spolehlivé informace o současné demografické situaci u nás a objektivně ji zhodnotit. Podle sdělení autorů vycházejí všechny rozborů z dat publikovaných Českým statistickým úřadem a snahou bylo *postihnout změny demografického chování obyvatelstva v průběhu sociální, ekonomické a politické transformace.*

Autoři hned v úvodu konstatují, že v *období transformace došlo u nás ke změně demografického chování, ...že tyto změny probíhají rychle, ...že se mění postavení rodiny ve společnosti i hodnota dětí v rodinách*, atd. (ss. 5–6). Zabývají se také specifickými podmínkami, které celou situaci dokreslují (mnohem více mladých lidí studuje na vysokých a vyšších odborných školách, cestují a získávají praktické zkušenosti již v době studia a před nástupem do prvního zaměstnání, na mladé lidi jsou kladeny vyšší nároky na trhu práce, existují možnosti získat vysoké a prestižní postavení již v relativně mladistvém věku, ale zároveň existují nebezpečí ztráty a nenalezení zaměstnání atd.). Všechny tyto závěry jsou doloženy nezbytnými daty, komentáři analytické povahy a odkazy na prameny a literaturu.

Pro čtenáře Mezinárodní politiky (ale samozřejmě nejen pro ně) bude zajímavá část sedmá – *Migrace* (rozdělená na část o *zahraniční a vnitřní migraci*, ss. 69–80), i když její autoři hned v úvodu konstatují, že *...registrované změny trvalého bydliště jako základ sledování zahraničního i vnitřního stěhování zachycují pouze část skutečných migračních pohybů*. (s. 69). Důležitější pro nás je však konstatování, že *význam migrace v populačním vývoji České republiky během 90. let oproti minulosti značně vzrostl* (tamtéž), a že se Česká republika, oproti situaci předcházející roku 1990, změnila ze země emigrační na imigrační. Když víme, a z povahy politických procesů počátku devadesátých let 20. století to vyplývá, že tyto změny podstatně ovlivnily zahraniční migraci, je zajímavé, jak autoři studie sledují a popisují tento vývoj z hlediska pří- a vystěhovalectví. Rozlišují tři etapy: První, bezprostředně související s léty 1989–1990 (až do roku 1992), kdy počet přistěhovalých vzrostl na trojnásobek a vystěhovalých na dvojnásobek a kdy,

poprvé od roku 1954 počty imigrantů převýšily počty emigrantů, ačkoli bilance stěhování byla stále záporná a kladné migrační saldo bylo zaznamenáno až v roce 1991. V roce 1992 pak měla svůj nesporný význam československá migrační vlna související s rozdělením státu a od roku 1993 se i stěhování mezi českými zeměmi a Slovenskem stalo zahraniční migrací. (Snad stojí za připomenutí, že počet přistěhovalých i vystěhovalých se v té době pohyboval mezi 7–19 tis., což jsou dva nejextrémnější údaje.)

V druhé etapě (1993–1997) se poprvé změnil poměr pří- a vystěhovalých ze Slovenska a na Slovensko ve prospěch jiných zemí a během 90. let se objem celkové migrace postupně snižoval. Například v roce 1997 se do ČR přistěhovalo 13 tisíc osob a z nich 3/4 již byly z jiných zemí než ze Slovenska. Poslední, třetí etapa (1998–2000) je podle autorů výzkumu charakteristická snižováním intenzity *zahraničního stěhování*. Tento závěr je dokumentován evidencí změny trvalého pobytu osob a je spojen také se zaváděním přísnějších předpisů pro přistěhovalce ze zemí východní Evropy.

Celkově se v desetiletí 1990–2000 přistěhovalo do všech zemí České republiky (podle oficiální evidence) 131,4 tisíce osob a vystěhovalo 43,7 tisíce, z toho do samostatné ČR 85,8 tisíce přistěhovalých a 13,4 tisíce vystěhovalých do zahraničí. (s. 71)

Konečně pak autoři studie považují za nejvýznamnější imigrační proudy do České

republiky v letech 1993–2000 ty, které přicházely ze Slovenska, Ukrajiny, Německa, Ruska, USA, Vietnamu, Kanady, Bulharska, Švýcarska a Velké Británie. Čtenář, který fenomén migrace nesleduje příliš pravidelně a má o něm jen zevrubné informace z tištěných, nebo dokonce jen z audiovizuálních médií, v nichž se o něm referuje často až příliš dramaticky, překvapí relativně nízké počty. Například vytrvale sledovaná migrace Vietnamců se pohybuje v hodnotách desítek a stovek a jen v letech 1998 a 1999 dosáhla hodnot okolo 1 tisíc osob.

Pro nesystematické zájemce o populační vývoj je na ss. 97–98 seznam literatury, kterému rozumíme jako seznamu doporučené literatury, z něhož opět naše čtenáře budou zajímat jen Drbohlavova práce *Česká republika a mezinárodní imigrace* (in Hampl, M. et al.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, Praha: PpF UK 1996) a soubor prací editora této recenzované práce prof. Pavlíka. Konečně lze v této souvislosti zmínit i odkaz na *Recent Demographic Developments in Europe* (1995–2001), vydanou Radou Evropy ve Štrasburku, zde však bez dalších dat o editorovi a vročení.

Všechny analýzy a komentáře této studie budou mít jistě své pozorné čtenáře. Z hlediska mezinárodní politiky si zasluhují patřičného zájmu data a jejich analýzy z výše citované kapitoly *Migrace*, ale neměli bychom také opomenout skutečnost, že celá studie ukazuje, jak vzdálené bývají úvahy a z nich odvozované závěry politiků, politických komentátorů a v poslední době i kritiky naladěných odborářů od skutečnosti a jak často nejsou podepřeny relativně přesně zjištěnými daty.

-zz-

zboril@iir.cz

Decentralizace v západní Evropě

Vlastimil Fiala, Blanka Říchová a kol.: Úloha politických aktérů v procesu decentralizace – Olomouc – Praha: Moneta – FM, 2002 – 616 s. – ISBN 80-900965-8-1.

Na přelomu let 2002 a 2003 publikovalo olomoucké vydavatelství Moneta – FM rozsáhlou práci *Úloha politických aktérů v procesu decentralizace*, kterou připravil řešitelský tým vedený Vlastimilem Fialou a Blankou Říchovou. Více než šestisetstránková publikace je zaměřena na problematiku decentralizačních procesů v západní Evropě a na úlohu hlavních aktérů v těchto procesech. Jedním z nejvýznamnějších aktérů, jimiž se autoři zabývají již v rámci teoretického úvodu, jsou regiony, tedy územně-politické jednotky existující v rámci jednoho (případně více) států. A právě problematikou regionů, regionalizace a regionalismu bych se rád zabýval v tomto stručném textu, který si nikterak neklade za cíl

podat vyčerpávající přehled a analýzu jednotlivých kapitol recenzované publikace.

Problematika regionalismu byla v České republice dosud zkoumána především v perspektivě politické geografie, tedy disciplíny stojící na pomezí politologie, mezinárodních vztahů a geografie. Z dosud publikovaných prací bychom měli zmínit zejména knihu Bořka Hnízda *Mezinárodní perspektivy politických regionů* (1995), případně některé práce Vladimíra Baara či Michaela Romancova. Na rozdíl od prací jmenovaných autorů, které pojednávaly regionalismus především v makroperspektivním pohledu, se však Fiala, Říchová a další autoři soustředili výhradně na úroveň vnitrostátní – region je pro ně „územní jednotkou, která je menší než státní celek, jehož je součástí“ (s. 11). Autoři sice v teoretickém úvodu představují i jiná pojetí regionu, ale ve vlastním práci se opírají o již zmíněnou definici.

Jak autoři uvádějí, poválečné decentralizační procesy můžeme rozdělit do tří period – v první z nich (50. léta až 1973) je regionalizace výrazem snahy racionalizovat řízení státu, je tedy procesem vyvolaným z centra; ve druhé periodě (70. léta – počátek 80. let) jsou hlavním aktérem samotné regiony, které pod heslem zefektivnění řízení usilují o oslabení centralizovaného státu; ve třetí periodě (polovina 80. – polovina 90. let) se tlak regionů na decentralizaci umírňuje a opět se posiluje role státu. Zmíněné procesy dávají autoři do přímé souvislosti s fungováním Evropských hospodářských společenství, resp. tlakem Evropské komise na státy v rámci implementace strukturálních fondů.

Strategie států čelících tomuto tlaku byla různá – zatímco Španělsko, Itálie, Francie či Nizozemí se rozhodly pro výraznější regionalizaci, Irsko, Řecko či Portugalsko sice musely na tlak Evropské komise rovněž zareagovat, regionalizace v těchto státech byla ovšem spíše administrativní či statistická a nevedla k politické regionalizaci.

Používáme-li termíny regionalizace a regionalismus, vycházíme z definic, které nám poskytují sami autoři. Ti regionalizaci chápou jako proces přenosu určitých pravomocí z centrální vlády na regiony, a to z rozhodnutí vlády. Na druhé straně regionalismus je „ideologie, resp. politické hnutí, (které) v sobě zahrnuje požadavek větší kontroly těmi, kdo žijí na daném teritoriu (tj. v konkrétním regionu) – čas to se jedná o požadavek směřující k vytvoření regionální vlády (s. 15). Regionalismus je tedy orientován zdola nahoru a ve svém obsahu je výrazně politický. Oba fenomény podle autorů na sebe nejsou vázány. Následně však toto své tvrzení zmírňují odkazem na nejasnost termínu region, s nímž některé státy operují poměrně

voluntaristicky, tj. centrum samo rozhoduje o tom, která jednotka regionem je a která nikoli, případně dělí regiony do několika kategorií (Španělsko či Itálie).

Po teoretickém úvodu V. Fialy a B. Říchové následuje komparativní studie *Decentralizace národních států v západní Evropě (Velká Británie, Španělsko, Francie, Itálie)*, kterou připravila Andrea Čepová. Čepová ukazuje, že jednotlivé státy se rozhodly pro různou míru decentralizace – nejmírnější z decentralizačních forem nazývá dekoncentrací, střední úroveň devolucí, nejsilnější formu decentralizace pak federací (konfederaci chápe jako nestabilní celek směřující k federalizaci či rozpadu). Francii a Itálii chápe autorka jako tradiční unitární státy, Španělsko a Velkou Británii pak jako multinárodní unie. Nehledě na toto vymezení však analýza ukazuje, že procesy decentralizace byly velmi podobné, přičemž kopirovaly základní charakteristiky spojené se třemi periodami decentralizace, jak byly popsány výše.

Protože nemáme prostor pro rozsáhlejší popis decentralizačních procesů v jednotlivých zemích, zmiňme jen stručně, že autorka se nutně dostává jak k problému separatismu, tak zejména k problematice posilování úlohy regionů v oblasti, která tradičně spadá (spadala) do kompetence národních vlád, tedy zahraniční politiky. Co se týče separatismu, zajímavé jsou zejména postřehy o proměně separatistického „centra“ v Itálii – zatímco po druhé světové válce byla hlavním zónou separatismu Sicílie a částečně také další regiony se zvláštním statutem (Friuli, Valle d' Aosta, Trentino a Sardinie), od 80. let se separatistickým „centrem“ stávají bohaté severní oblasti Itálie (zejména Lombardie).

Jak Čepová ukazuje, pozice regionů se výrazně změnila v souvislosti s procesem evrop-

ské integrace. „Evropská integrace byla tradičně definována jako zahraniční politika a jako taková spadala pod exkluzivní kompetence centrální vlády. Regiony však brzy začaly argumentovat, že otázky týkající se politiky EU nepatří do oblasti mezinárodního práva, ale představují zcela nový fenomén“ (s. 90). Lze tedy říci, že míra autonomie regionu dnes není určena primárně na základě vztahu stát–region, ale podle toho, jak je konkrétní region schopen působit na evropské úrovni. Výrazem tohoto faktu je fenomén paradiplocie významných regionů, jakými jsou Skotsko či Katalánsko, zakládajícími svá zastupitelství v Bruselu.

Jako nejradikálnější region označuje autorka Baskicko, které žádá přímou participaci svých reprezentantů na evropském rozhodování, když „volá po aplikaci Smlouvy o EU, která umožňuje u federálních států to, že ve specifických otázkách mohou subnárodní vlády reprezentovat stát jako celek“ (s. 92). Zajímavým upozorněním je odkaz na meziregionální spolupráci *Four Motors of Europe*, sdružující Bádensko-Württembersko, Katalánsko, Lombardii a region Rhône-Alpes.

Další texty v recenzované publikaci mají charakter případových studií věnovaných Francii, Itálii, Velké Británii, Nizozemsku, Belgii a Norsku jako nečlenské zemi EU. Tyto studie mohou být pro zájemce o konkrétní zemi velice podnětné, v této recenzi se jim však bohužel nemůžeme věnovat. Zopakujeme však ještě jednou, že publikace *Úloha politických aktérů v procesu decentralizace* je kvalitním textem, který může sloužit jako dobrý základ ke studiu regionalismu a regionalizace v západní Evropě.

Ladislav Cabada

cabada@kas.zcu.cz

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

- 35 50 192
COMING
Coming to Terms With Security: A Handbook on Verification and Compliance. – 1st ed. – Geneva: United Nations, 2003. – 11, 146 s. – (UNIDIR; No. 10). – Pozn.
ISBN 92-9045-149-1
- 32 50 060
CRAWFORD, Neta C.
Argument and Change in World Politics: Ethics, Decolonization and Humanitarian Intervention / Neta C. Crawford. – 1st ed. – Cambridge: Cambridge University, 2002. – 15, 466 s. – (Cambridge Studies in International Relations). – Bibl.-Pozn.-Příl.-Rej.
ISBN 0-521-00279-6
- 32 50 136
ČERNOCH, Pavel
Cesta do EU: Východní rozšíření Evropské unie a Česká republika v období 1990–2004 / Pavel Černocho. – 1. vyd. – Praha: Linde, 2003. – 159 s.: gr., tab. – Bibl.-Pozn.-Příl.
ISBN 80-86131-40-8

- 32 50 081
DEBATING
Debating Cosmopolitics / Edited by Daniele Archibugi. – 1st ed. – London: Verso, 2003. – 9, 310 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 1-85984-437-5
- 93 50 132
DĚJINY
Dějiny Indie / Jaroslav Strnad, Jan Filipovský, Jaroslav Holman, Stanislava Vavroušková. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 2003. – 1185 s.: fot. – (Dějiny států). – Pozn.-Rej.
ISBN 80-7106-493-9
- 32 50 208
EASTERN
Eastern Policy of the Enlarged European Union: Developing Relations with Russia, Ukraine and Belarus; A Visegrad Perspective: Thinking about an Eastern Dimension / Edited by Katarzyna Pelczyńska-Nałęcz, Alexander Duleba, László Póti, Vladimír Votápek. – 1st ed. – Bratislava: Slovak Foreign Policy Association;

- Warsaw: Center for Eastern Studies, 2003. – 272 s.: tab. – Pozn.
ISBN 80-89041-66-3
- 32 50 163
EURÓPSKA
Európska únia dnes: Súčasné trendy a význam pre Slovensko / Editori: Vladimír Bilčík a Martin Bruncko. – 2. doplň. vyd. – Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003. – 193 s.: gr., tab. – Pozn.
ISBN 80-7165-396-9
- 31 50 062
FUTURE
The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization / Edited by John Foran. – 1st ed. – London: Zed Books, 2003. – 346 s. – Bibl.-Pozn.-Rej.
ISBN 1-84277-033-0
- 32 50 183
GEOPOLITICAL
Geopolitical Importance of Central Europe (V4) and its Prospects: International Confe-

rence September 11-13, 2002 / Edited by František Briška, Zoltán Pástor. – 1st ed. – Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2002. – 283 s.: tab. – (Scientific Script; Vol. 5). – Pozn.
ISBN 80-8055-732-2

32 50 140
GILBERT, Martin
The Routledge Atlas of the Arab-Israeli Conflict / Martin Gilbert. – 7th ed. – London: Routledge, 2002. – 156 s.: mp. – Pozn.
ISBN 0-415-28117-2

32 50 053
HARLOW, Carol
Accountability in the European Union / Carol Harlow. – 1st ed. – Oxford: Oxford University, 2002. – 16, 198 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 0-19-954597-5

35 50 063
HENDERSON, Errol A.
Democracy and War: The End of an Illusion / Errol A. Henderson. – 1st ed. – Boulder: Rienner, 2002. – 13, 191 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 1-58826-076-3

32 50 098
IŠTOK, Robert
Politická geografía a geopolitika / Robert Ištok. – 1. vyd. – Prešov: Prešovská univerzita, 2003. – 392 s.: mp., gr. – Pozn.
ISBN 80-8068-191-0

32 De 50 162
KOMUNÁLNE
Komunálne voľby 2002 / Editor Grigorij Mešežnikov. – 1. vyd. – Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003. – 108 s.: mp., gr., tab. – (Štúdie a otázky). – Pozn.
ISBN 80-88935-52-0

35 50 201
MALINOWSKI, Krysztof
Kultura bezpieczeństwa narodowego w Pol-

ce i Niemczech / Red. Krysztof Malinowski. – 1. vyd. – Poznań: Instytut Zachodni PAN, 2003. – 312 s. – Pozn.
ISBN 83-87688-40-1

34 50 170
ORGANIZED
Organized Crime and the Challenge to Democracy / Edited by Felia Allum and Renate Siebert; Foreword by David Beetham. – 1st ed. – London: Routledge, 2003. – 14, 238 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 0-415-36972-X

32 50 100
PETRUF, Pavol
Documents sur les relations politiques entre la France et la Tchécoslovaquie / Pavol Petruf; Vol. 1: 1945-1948. – 1. éd. – Bratislava: Institut d'Histoire de l'Académie des Sciences, 2002. – 223 s. – Pozn.-Přil.-Rej.
ISBN 2-912024-09-9

32 50 068
ROBERTSON, Robbie
The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness / Robbie Robertson. – 1st ed. – London: Zed Books, 2003. – 7, 291 s. – Bibl.-Pozn.
ISBN 1-85649-861-1

34 50 159
SAMSON, Ivo
Medzinárodný terorizmus: Implikácie pre Slovensko / Ivo Samson. – 1. vyd. – Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 2003. – 250 s. – Bibl.-Pozn.-Rej.
ISBN 80-968148-3-4

32 50 070
SCHWEITZER, Yoram
The Globalization of Terror: The Challenge of Al-Qaida and the Response of the Internatio-

nal Community / Yoram Schweitzer, Shaul Shay. – 1st ed. – New Brunswick: Transaction, 2003. – 14, 228 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 0-7658-0197-3

32 50 071
SMALL
Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior / Edited by Jeanne A. K. Hey. – 1st ed. – Boulder: Rienner, 2003. – 10, 230 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 1-55587-943-8

35 50 072
SMITH, Dan
The Atlas of War and Peace / Dan Smith. – 1st ed. – London: Earthscan, 2003. – 128 s.: mp. – Pozn.-Rej.
ISBN 1-84407-000-X

32 50 077
SNYDER, Richard C.
Foreign Policy Decision Making (Revisited) / Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin et al. – 1st ed. – London: Palgrave, 2003. – 9, 186 s. – Pozn.-Rej.
ISBN 1-40396-076-3

32 50 147
SPIRIT
The Spirit of the Berlin Republic / Edited by Dieter Dettke; Text Vladimír Handl et al. – 1st ed. – New York: Berghahn, 2003. – 10, 271 s.: tab. – Pozn.-Rej.
ISBN 1-57181-343-8

31 P knihovna
ZPRÁVA
Zpráva o lidském rozvoji: Česká republika 2003 / Martin Potůček a kol. – 1. vyd. – Praha: Výskumné středisko pro integraci ČR do evropské ekonomiky; Karolinum, 2003. – 123 s.: fot., mp., tab. – (United Nations Development Programme). – Pozn.
ISBN 80-86284-33-6

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Ing. Jindřiška Borská, nar. 1974; je studentkou doktorského studia na VŠE Praha, obor Mezinárodní ekonomické vztahy. Specializuje se na Mexiko. V letech 1998–99 se na mexické universitě UNAM v Mexico City zabývala výzkumným projektem na téma: „Vliv NAFTA na mexickou ekonomiku“. V období 2001–2002 se pak ve výzkumu provedeném tamtéž zaměřila na efekty NAFTA konkrétně na automobilový a textilní průmysl, zejména problematiku tzv. „maquiladoras“. (str. 19)

PhDr. Ladislav Cabada, Ph.D., nar. 1973. Vedoucí Katedry politologie a sociologie na Fakultě humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni. Vystudoval politologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, rok doktorského studia strávil na Univerzitě v Lublani. Zabývá se především komparací politických systémů a střední Evropou a Balkánem jako specifickými evropskými regiony. (str. 42)

Miloš Calda, nar. 1943; přednáší na katedře amerických studií IMS FSV UK v Praze. Je členem Redakční rady časopisu Mezinárodní politika. (str. 9)

Pavla Jazairiová, nar. 1945; novinářka, pracovala v Čs. rozhlasu, odkud byla v letech normalizace nucena odejít, v letech 1971–1990 působila jako tlumočnice a zabývala se africkou tematikou (o Africe napsala 4 publikace), nyní pracuje jako redaktorka-komentátorka v Radiožurnálu Čs. rozhlasu. (str. 33)

Klára Polednová, nar. 1975; vystudovala Fakultu sociálních věd UK a nyní je doktorandkou tamtéž. Zabývá se přístěhovalectvím do Itálie a států Evropské unie. (str. 15)

Tomáš Potměšil, nar. 1979; vystudoval v roce 2002 summa cum laude, Mezinárodní Vztahy na State University of New York (SUNY) at New Paltz se zaměřením na Střední Východ a Čínu. V současnosti se zabývá výzkumem

ve oblasti politické ekonomie a teorie mezinárodních vztahů. (str. 41)

PhDr. Michael Romancov, Ph.D., nar. 1969; vystudoval politologii na FF UK v Praze a na FSV UK v Praze. Momentálně působí jako vyučující a vedoucí oddělení evropských studií na Západočeské univerzitě v Plzni na katedře sociologie a politologie. Specializuje se na politickou geografii. (str. 13)

PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., nar. 1959; vystudoval FF UK v Praze. Pracuje v Etnologickém ústavu AV ČR. Je vedoucím odd. etnických studií a zástupcem ředitele ústavu. Přednáší na FF UK obor ekologie a na Fakultě humanitních studií na Západočeské univerzitě v Plzni soc. a kulturní antropologii. (str. 4)

Jan Závěšický, nar. 1982; student FSS Masarykovy univerzity v Brně obor mezinárodní teritoriální studia (bakalářský cyklus), člen Klubu mladých Evropanů (KME), spolupracovník Natoaktual.cz. (str. 21)